

22
21
20
19
18
17
16
15
14
13
12
11
10
9
8
7
6
5
4
3
2
1
0

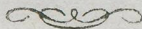
O LITERATURZE
POLSKIEJ

W WIEKU DZIEWIĘTNASTYM

PRZEZ

MAURYCEGO MOCHNACKIEGO.

In magnis voluisse sat est.

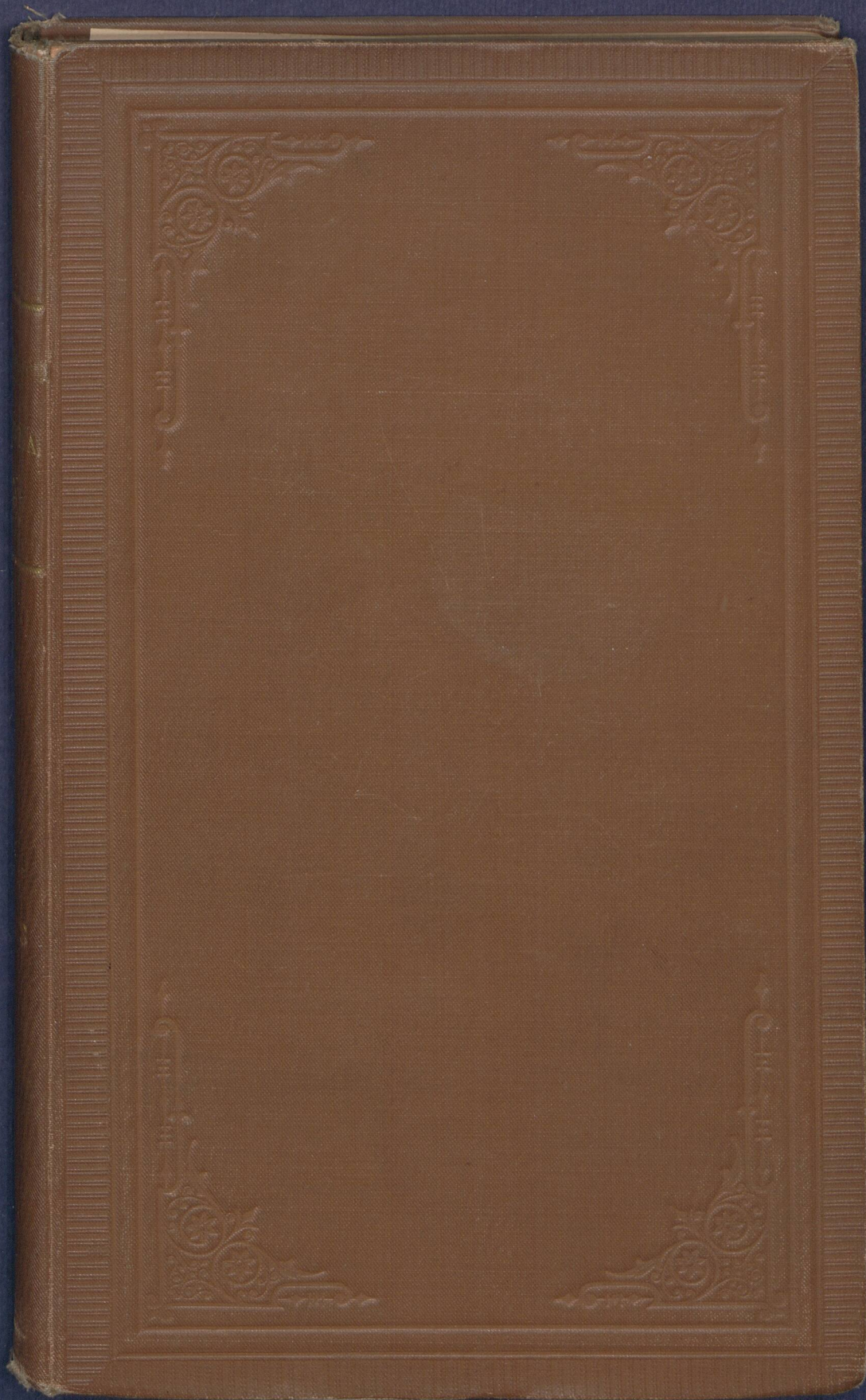

POZNAŃ.

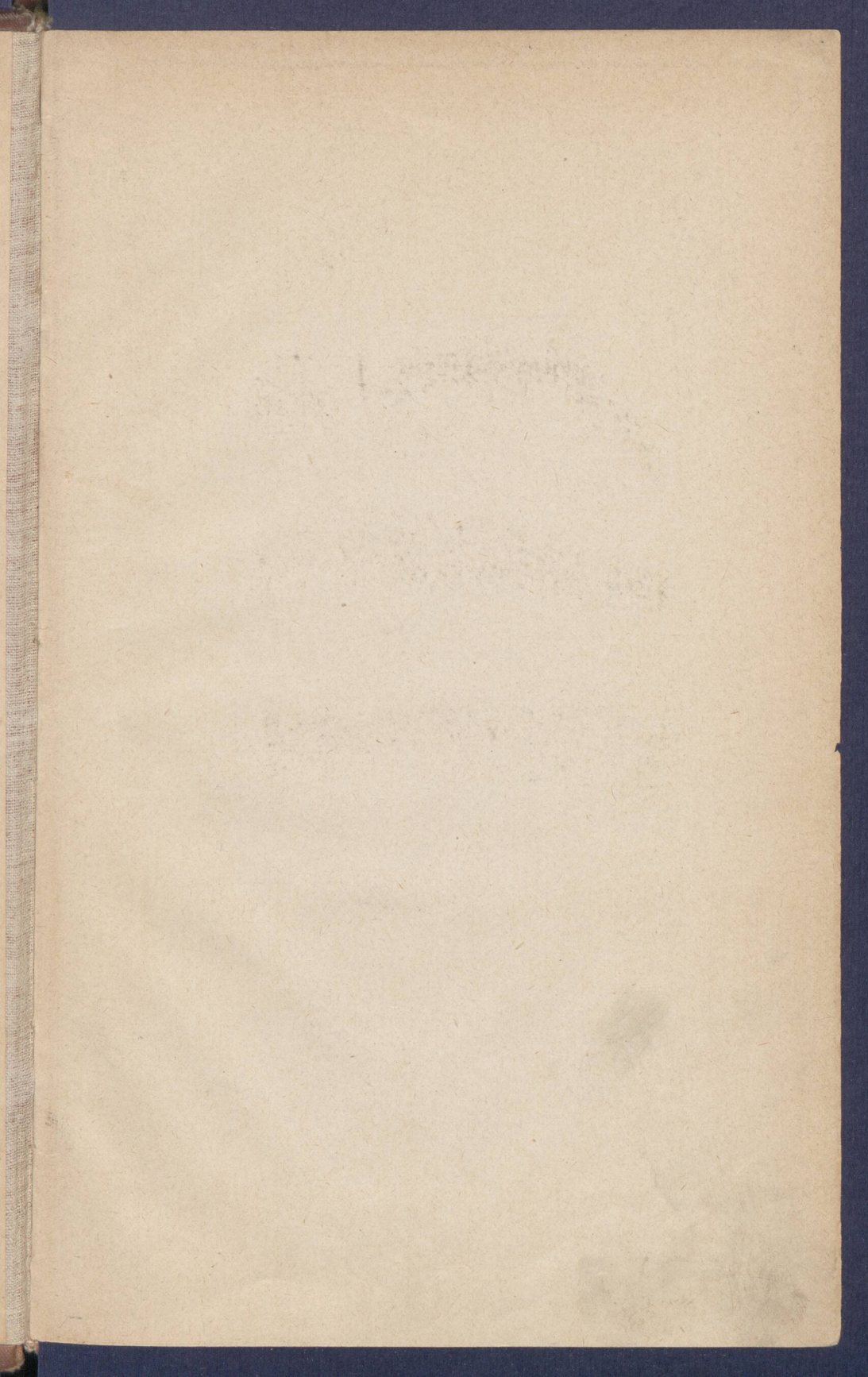
NAKŁADEM KSIĘGARNI JANA KONSTANTEGO ŻUPAŃSKIEGO.

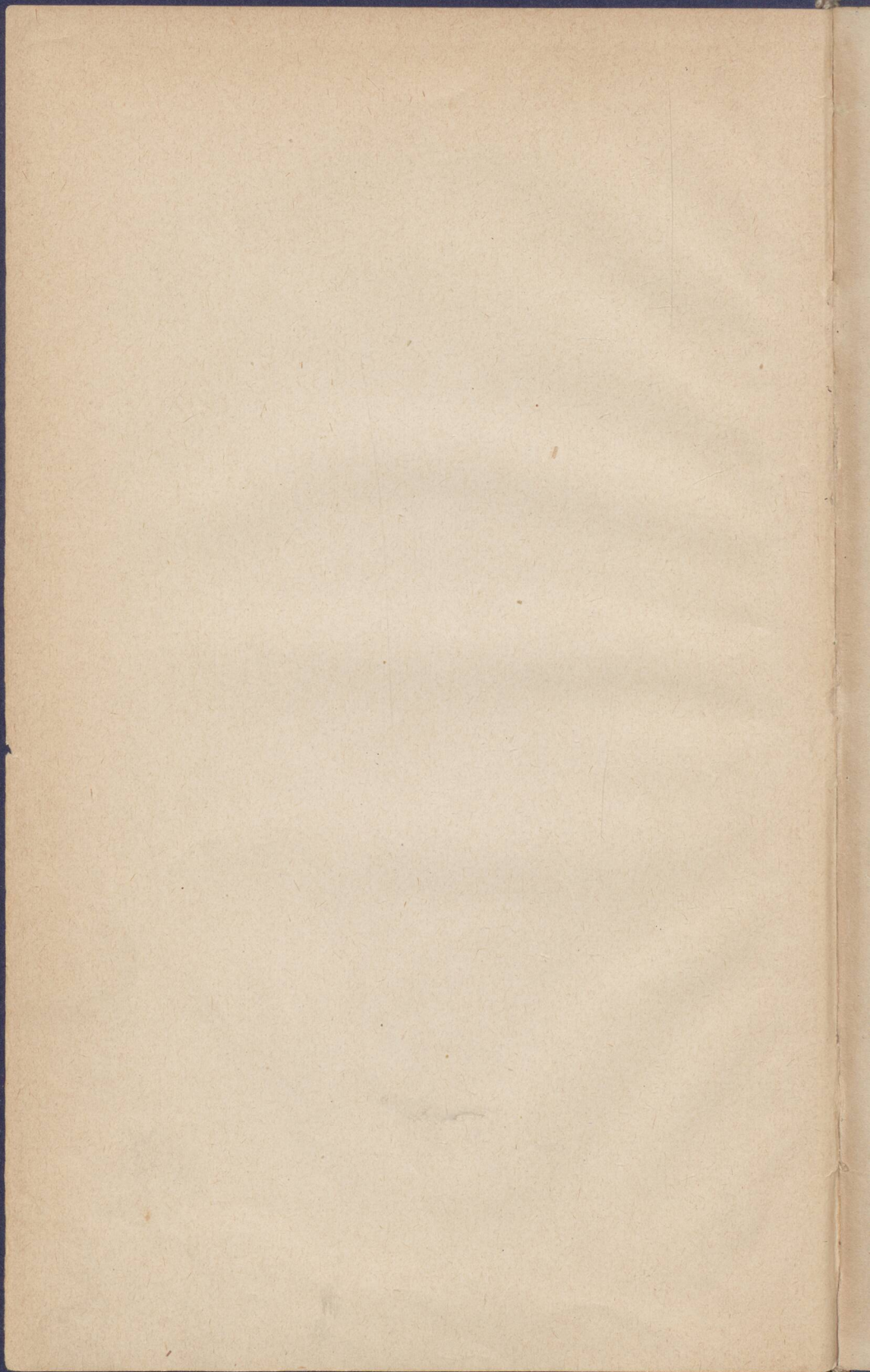
1863.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 1

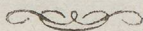
O LITERATURZE
POLSKIEJ

W WIEKU DZIEWIĘTNASTYM

PRZEZ

MAURYCEGO MOCHNACKIEGO.

In magnis voluisse sat est.

POZNAŃ.

NAKŁADEM KSIĘGARNI JANA KONSTANTEGO ŻUPAŃSKIEGO.
1863.

BIBLIOTEKA

POLSKIM

W WIELKIM DZIEWIĘTNASTYM

WARSZAWA

BUP

233774 II / 5

WARSZAWA

1911

WYDAWCA: WYDZIAŁ PEDAGOGICZNY UNIWERSYTETU W WARSZAWIE

1911

O LITERATURZE POISKIÉJ

MAURYCEGO MOCHNACKIEGO.

O LITERATURZE POLSKIEJ

MAURYCEGO MOCHNAKIEGO

PRZEDMOWA.

Czas nareszcie przestać pisać o sztuce. Co innego zapewne mamy teraz w głowie i w sercu. Improvizowaliśmy najśliczniejsze poema *Narodowego Powstania!* Życie nasze już jest poezją. Zgiełk oręża i huk dział. — Ten będzie odtąd nasz rytm i ta melodia.

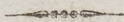
Nie literatura polska, ale polski kraj, szeroki, bujny z wszystkim ludem swoim, z łąkami i stepami. Taki jaki był przed wiekiem, niechaj nas przedewszystkiēm zajmuje. Nie wielu znajdę czytelników! Cieszę się z tego. Ogłosiłem przed rewolucją wydanie niniejszego dziełka. — W piśmie rozszerzyło się nad zamiar Autora, tak że dwa tomy całość składać mają. — Bóg wie kiedy wyjdzie tom drugi. Z drzeniem w sercu drzącą ręką kreśliłem ostatnie stronnice

tego pierwszego tomu na dni kilka przed 29 Listopada! Były to chwile niepewności. Okowy brzęczały w słuchu moim. Samotność więzienia (mnie tak dobrze znanego) jak mgła szerzyła się w mojej duszy. Niebo to wszystko odmieniło na lepsze! — Skończywszy pierwszą część, wszystkie exemplarze mojego pisma na to skazuję, żeby butwiały w księgarniach, póki nieodzyskamy bytu politycznego.

Pisałem w Warszawie dnia 14 Grudnia 1830 r.

Maurycy Mochnacki.

Jako Matka Maurycyego wszłam niespodzianie zrana do jego pokoju. Wiedziałam, że syn mój pracuje nad wydaniem jakiegoś dziełka. Lecz nie wiedziałam o mającej w tych dniach wybuchnąć rewolucyi. Z rozczuleniem patrzyłam na syna, który właśnie kończył ostatnie słowa. Wzniósł ręce do góry, zalał się łzami. I rzekł mi: — O Matko moja! Pobłogosław twemu Synowi.....

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

Założenie autora.

Chcącemu teraz w dostatkach piśmiennych jakiegokolwiek narodu rozeznąć jego myśl własną, toż charakter, postać moralną i kształt cywilizacji, trudnem staje się to przedsięwzięcie, jeżeli nie niepodobnem ku wykonaniu. Za dawnych czasów, — nie mówię w zapadłej starożytności, ale w Europie chrześcijańskiej, — umiejętność szła innym strychem; w ciasniejszych mieściła się szrankach, niżeli teraz; kładziono ją pod pewną linię i modłę, żeby nie chybiła ani na tę, ani na owę stronę. To prawda! Lecz wtenczas duch ludzki zawodził na głębią; w głębi przenikał do jasności i szukał gruntu. Dzisiaj we wszystkiém więcej postawy, niż wątku. Bydź może, że teraz więcej umiemy od poprzedników naszych; ale zapewne przechodzą oni nas treścią i mocą swych pojęć. Umiejętność terazniejsza nie zna żadnego wędzidła; nieukrócona żadną przeszkodą, żadną wątpliwością, jako potok wezbrany z granic występuje. Płyńie szeroko, rwistym pędem, na wszystkie rozlewając się strony; ale na swoim nie jest tak umocniona, i tak daleko jak pierwój nie zachodzi. Dzisiaj, że tak powiem, w szersz i podług rozmiaru na długość moc pojęć naszych się roznosi; przedtém zaś umysł ludzki albo bujał w przepa-

ściстых otchłaniach, albo śmiałym lotem wzbijał się w przeciwną stronę, do wysokości już dla nas niedościgłej, i ledwo nie ku wyżynom zawrotu. Tam szukał prawdziwej chwały!

A przecież z tego tylko wyrozumieć można człowieka, w tém jedynie przeniknąć do jego ducha, co on sam głęboko pojął, zrozumiał, uczuł. Któż bowiem zgadnie istotę nic niepojmującą? Toż samo z narodem się dzieje. Dzielność jego poznawań na jaśnia się wyrwa w wiedzy rozpostartej, w umiejętności; a siła jego fantazyi w sztuce. Uczucie w pieśni się maluje.

Rzucmy okiem na dzisiejszą statystykę nauk. Co za ogromne drzewo drzewo wzrosło z pierwotnego szczepe! Jak wybujało, jak się rozgałęziło! Jak szeroko teraz ziemię zalega cieniem swoim! I coraz to nowe puszcza odrośle. Ledwo nie codziennie, w porządku wiadomości naszych, mnoży się liczba działów, i mnożyć się nie przestaje. A za lat sto, za lat dwieście, któż wie, czy potomkowie nasi przez całe życie swoje do szkół, jako żaki, chodzić nie będą musieli dla nauczenia się, przynajmniej z rejestru abecadłowego nazwisk tyłu umiejętności, tyłu rozmaitemi pochrzczonych tytułami? Każdą rzecz radzibyśmy obrócić w umiejętność; z lada fraszki stworzyć naukę. Cóż z tego, kiedy w tém wszystko się z szczerzej istoty wytrawia, wszystko na wierz wychodzi!... Jakże wyrozumieć naturę umysłu publicznego, gdzie nie ma ani gruntu pod sobą, ani wewnątrz ujęcia? Cóż wreszcie wyrozumieć z blichtrów w mowie i pisaniu?.... Przedtém któżby był pomyślił, że na przykład o samej sztuce kucia koni, albo o zaprawie mularskiej i cementach będziemy mieli liczne pisma, uczone wywody, i ledwo nie całą literaturę? — Inaczej to kiedyś bywało. Ludzie nie tak wiele pisali o budowlach i cementach, a trwalsze, ozdobniejsze stawiali gmachy. Zkądże to pochodzi? Dla czego pamiątki stare taką

okazałością jaśnieją? Czemu tak zdrożały w naszym własnym mniemaniu? Rzecz naturalna. Bo już się na nic takiego zdobyć nie możemy. Bo zmaleliśmy w rozerwaniu naszym; bo pierwój myśl ludzka nie była jako warsztat rękodzielniany, gdzie, w miarę podziału pracy na coraz drobniejsze zatrudnienia, otrzymujemy coraz doskonalsze wyrobki.

Ten mechanizm tak pożyteczny w ręcznych robotach, wielkie szkody zrządził w nauce. Moc ducha na jedności zależy; w podziałach słabnie, rozprasza się. Umiejętność szerząca się mechanicznymi środkami poniża rozum ludzki. W tej mierze mam na względzie nietylko nas samych w Polsce, ale całą Europę. Wszyscy teraz, jak widać, z jednego źródła czerpiemy; tak samo wszyscy czujemy, myślimy, piszemy. Czyż to nie jest widoczny skutek powszechnego mechanizmu pojęć, mechanizmu myślenia? W tej jednostajnej cywilizacji, zacierającej właściwość indywidualną i wszystkie pierwotne cechy, jakże trudno odkryć i wyłączyć istotę naszego narodu w rodzinnej jego osiadłości? Też same wszędy formy zewnętrzne i rzecz ta sama; te same widoki, wyobrażenia. Rodzicielstwa znamie na dziełach uczonych, w utworach sztuki, w poezji, we wszelakiem misterstwie dowcipu, niegdyś tak wydatne, tak różne, tak bijące w oczy, coraz wątpliwsze staje się. Przyjdzie ku temu, że go i znać nie będzie. Przenoszą się mniemania z jednego kraju do drugiego; jednego trzymają się porządku; w jednych kluczkach zawarte. Mają tę samą moc i niemoc; tę samą prawdę i nieprawdę. A jeżeli gdzie jaką różnicę postrzeżesz, to tylko w zewnętrznym kroju, na zwierzchniej szacie myśli; w gruncie żadnej prawie odmiany. Niżeli o kosztowne perły i diamenty trudniej teraz o nowość w myślach. Nie jestże to znakiem, żeśmy upadli na sile?

Ustała światłość pierwotnej, anielskiej natury człowieka! Ustała owa dzielność poznawań. Zdrobniały po-

jęcia; osłabła usilność do wielkich rzeczy w zamęcie potocznych spraw społeczeńskiego życia, w nieprzebranem mnóstwie wiadomości, a najbardziej rozstrzeleniem się nauk i umiejętności na niezliczone działy. Jakież mniemanie zawezmie o nas daleka potomność? Powie-li, żeśmy wszyscy jeden naród bratni, jedną rodzinę, spólnym rządzącą się rozumem składali w Europie? Czy też przypisze niemocy, albo lenistwu, że tak różne plemiona, różne mową, postawą, językiem, obyczajem, w różnych zamieszkałe siedliskach, miały przecież jakby jedną głowę, jedną moc ducha, jedną imaginacyą, i jedną siłę natchnienia?... Zaiste, obróciwszy myśl ku upłynionym czasom, łatwiej rozwikłalibyśmy charakter idealny któregośkolwiek ludu bądź w starożytności, bądź w wiekach pośrednich z ułamek, z spleśniałych resztek jego cywilizacyi, jak dzisiaj z ogromnego stosu ksiąg drukowanych i przechowujących się w całości.

Nie będę roztrząsał pism uczonych Polaków, ani dzieł polskich artystów, dla ocenienia ich wartości; bo to właściwie do krytyki należy. Zamiarem moim jest: zbadać ducha i przeniknąć do istoty polskiego narodu w ojczystej literaturze.

Całą usilność moję w to położę, żeby czytelnik wyrozumiał: jaki jest umysł ogólny w Polsce pod względem artystowskim i naukowym? Gdyż sztuka i umiejętność są to dwa najpiękniejsze pierwiastki dzisiejszej europejskiej cywilizacyi.

Prócz wzmiankowanych przeszkód, utrudzających wyrozumienie umysłu publicznego, czyli ogólnego, tudzież wyciągnięcie na jaśnią istoty moralnej któregośkolwiek bądź w dzisiejszych czasach narodu (co szczególnie nas samych się tyczy, którzy tyle przejeśliśmy od

obcych), i to także co następnie powiem zdaje się być godne uważania:

Wszyscy estetycy radzi powtarzają, jedni za drugimi: że literatura powinna być obrazem narodu. Nic nadto pewniejszego. Ale obraz narodu, jest także obrazem czasu. Czas zaś, jakizto ruchomy element! Czas nigdy nie *jest* rzeczywiście. Zawsze *staje się*. Trudno więc położyć granicę nieprzeszkoczną między upłynionym a przyszłym czasem.*) Tę główną trudność w rzeczy samej spotykam w piśmie mojem. Każda upłyniona chwila w przeszłość zapada: każda następna, nawet kiedy to piszę, do przyszłości należy. Którą godzinę, którą minutę, sekundę uważać jako nieruchomy punkt między temi dwoma, jeżeli tak rzec godzi się, biegunami czasu? Między przeszłością i przyszłością? — Niejest-li terazniejszość złudzeniem? Kto w to pilniejsz wejrzy, powie: *nie-masz terazniejszego czasu*.

Czas był, albo będzie. Nigdy nie jest. Zawsze się rozwija. A przecież żądamy od społecznych dziejów pisarza, a szczególniejsz od historyka społecznej literatury obrazu terazniejszości. Żądamy więc tego, czego nikt dokazać nie może; bo ten sam historyk co chwila, za każdym uderzeniem pulsu, należy w połowie do minionego, a w połowie do przyszłego czasu..... Jakże uchwyci zarysy téj mieniającój się co chwila fizyognomii wieku? Jak odmaluje obraz, gesta, wejrzenie ruchomój twarzy? Portret osoby niecierpliwój, niespokojnej, która za każdym pociągnięciem pędzla wstaje z miejsca i odbiega od artysty; a potem znowu wraca i odchodzi z odmiennem co chwila wejrzeniem to pochmurnego, to rozjaśnionego lica; która jest ustawnie to w smutku, to w we-

*) Tę samą myśl umieściłem był w artykule Kuriera Polskiego: *Czas terazniejszy* (Nr. 130). Cały ten artykuł w Kuryerze Polskim co do słowa prawie wypisany z niniejszego dziełka.

selu; która jest wszystka z duszą i z ciałem w grze namiętności: — portret takiej osoby będziej jój podobny?

A jednak żądamy wiernego portretu od społecznych dziejów pisarza! — W takim samym przypadku i ja się znajduję. Trudny zawód, — może trudniejszy, niżeli inne literackie przedsięwzięcia. Z téj przyczyny położyłem na tém piśmie godło: *in magnis voluisse sat est.*

Co rozumieć potrzeba przez literaturę?

Natura wszędzie prawie stawia przed oczy człowieka naśladowane obrazy pierwotnych kształtów swoich i postaci. Nie masz podobno jawiska na świecie materyalnym, któreby tym sposobem zdania nieszego nie oszukiwało. Wszystko się tu na dwoje roznosi. Drzewa i kwiaty na ziemi, sama ziemia z swojemi stworzeniami, słońca, księżyc i gwiazdy w wodzie się ukazują. Massy niezmiernéj wielkości odbija drobny kryształ, rozłam świecącego metalu, częstokroć jedna kropelka płynu. Też same przedmioty rozścielają cienie kształtów swoich na płaszczyznach poziomych, pochyłych i t. d. A cienie rzeczy bywają to większe, to mniejsze od nich samych. Nawet dźwięk głosu powtarza się w miejscach górzystych. Echo jest jako obraz, jako cień, a może jako zwierciadło dźwięku.... Obłoki w powietrzu, — otóż niby fantastycznie myśli ziemi. Patrząc na te górne krajobrazy, na te urwiska skał, na te przepaści, grody, lasy, na tych jeźdźców harcujących po mglistem błoni, rzekłbyś, że ziemia duma i zawiesza wysoko nad nami senne kształty swojej fantazyi. Co zdziałała na powierzchni, albo co zdziałał dowcip człowieczy, toż samo unosi w po-

wietrze, osadza niby dla rozrywki na tle ruchomém, na obłoku, i kłamliwe rysuje postacie. — A jeżeli pójdziemy do mniej znanéj krainy: czyż sen nie jest cieniem życia ludzkiego? Czyliż we śnie, — w tem fantastykiem przeobrażeniu tego co się działo na jawie, — nie rozmawiamy? Nie rozumiemy i na głębokie się dowcipy nie zdobywamy?... Idźmy jeszcze dalej, w te strony, z kąd, jak mniema Hamlet, żaden wędrowiec nie powrócił: śmierć czemże będzie? Tylko cieniem snu, zwierciadłem nocnem tego kłamliwego obrazu życia.

Istota, cień marny i zginienie, otoż trzy pierwiastki bytu. Rzeczywistość, sen i śmierć trzy rozdziały w księdze jestestw, — jakby trzy zwroty jednéj pieśni, jednego hymnu pochwalnego, w którym pełno zgody i harmonii, choć tak różne zdarzenia wyraża.

Taka jest poezya natury. Napróżno szukalibyśmy właściwego nazwiska w polskim języku dla téj osobliwości. Trudno to krótko powiedzieć. Cóż znaczą owe porozrzucane świadectwa widomych kształtów, owe omylne postacie? Jak rozumieć tę dwoistość bytu, to dzielenie się, i zacieranie? Tę naśladowczą umiejętność w przyrodzeniu? Kto rad na małym przestaje, niechaj się uczy optyki i akustyki, — a snadno pojmie przyczynę odbijania się głosu, lub ukazywania przedmiotów w wodzie, i na innych ciałach przezroczystych. Ale podobno te nauki ciekawszego umysłu nie zaspokoją. Z doświadczenia wiedzieć, że to lub owo takim a nie innym trybem dzieje się w naturze, nie jestto jeszcze: *wszystko* wiedzieć. Pewne zjawiska w przyrodzeniu mają zakryte rozumienie; mają tajemną stronę nieznaną fizyce experimentalnej. A porównaiby je można z dekoracyami widowisk teatralnych, które tylko w perspektywie, na scenie zamierzony skutek czynią, kiedy się zacnie rzecz poematu i gra aktorów. Najpiękniejszy fenomen roze-

brany i tłómaczony wedle przepisów martwej nauki, jest jako teatralna dekoracya za kulisami.

W wieku pośrednim, — w tój epoce dziwów i fantazyi, za dni Componelli i Paracelsa, nauka przyrodzenia była sztuką magiczną, czarnoksiężkiem misterstwem. Natenczas uczeni i nieucy wierzyli w zakryte własności — *qualitates occultæ*. Czyż teraz żadne tajemne rozumienie, żaden dziw naszego serca nie opanuje? Tę myśl gdzieindziej obróciwszy postrzeżemy: że owo podrzeźnianie w naturze, nie na same kształty się rozciąga i zewnętrzne postacie. Wszędy takie analogije spotykają uwagę naszą. Tę dwoistość bytu prawdziwego i omylnego widzimy także w ludzkim społeczeństwie. Historia to jasno pokazuje. Czytajmy dzieje niektórych ludów w czasach zapadłych i nowszych. Jak szeroko rozsiały po ziemi jestestwo swoje! Oto panują na lądzie i na morzu; mają liczne miasta; mają skarby, potęgę, dostatek wszystkiego. Rozkazują im mądrzy w przełożeniu, dzielni bohaterowie. Mąż wielki, jeden po drugim, idzie z nieprzerwanego następstwa. Przywdziewają zbroje, przodkują bitnym szykom i bratnią sławę u kończyn świata rozplenają. Lecz to nie trwa długo. Czemże jest historia? Snem ludów, cieniem ich jestestwa. Owe plemie, skutkiem poprzednich powodzeń, zawichrzone niezgoda, lub rozpieszczone niewieścią miękkością znika z placu. Moc, dostatek, biegłość w sprawach, świetne przewagi, dostojne imie, wszystko rozprószone, jako mgła mija. Wtenczas na karki pogębionych następują silniejsi, dzieci światoburcy; depcą po nich, z dawniej okazałej spaniałości dumnie się natrzęsając; krwawym bułatem nowe rządy na ziemi gruntują, i głośniejszą jeszcze surmą obwieszczają przyszłym wiekom swój ród i imie. Cóż się stało z ludem zwyciężonym? — Jest jeszcze; jeszcze się jego jestestwo w nic nie rozwiało; przechodzi dopiero drugą kolęj, drugi rozdział bytu. Zwie-

dzionemu, strąconemu z widowni działań, ironija losu zakreśliła ciasniejszą sferę na omylnym obrazie, w cieniu prawdziwego życia, — niejako we śnie politycznym. Tak może przetrwać kilkaset lat. Z czasem atoli i te ostatki jestestwa ulegną zagładzie. Bo ze snu niemocy przechodzi naród do ciemniejszych jeszcze krain... Jeżeli tedy ten lud w powodzeniu swoim, za dni szczęśliwszych nie miał żadnego mędrca, żadnego dziejopisa, żadnego wieszczą, lub artysty, zaginie niepochybnem zatraceniem pamięć jego imienia, — zginą szczątki szczątków.

Wszędzie natura przemawia do człowieka. Pełno tych znaków w przyrodzeniu. Można by jeszcze to roznoszenie się na dwoje uważać jako słabą, i niejako instynktową dążność natury do *refleksyi*; a przynajmniej owe igrzyska natury, owe fantastyczne przeobrażenia zdają się być godłem władzy intelektualnej człowieka, którą *reflexyą* zowiemy, która sprawuje: że możemy mieć *uznanie samych siebie w naszym jestestwie* *).

Rzecz ta zostaje w związku nierozdzielonym z przedmiotem, który będą roztrząsał. Jest zawikłana, a le-

*) „*Mieć uznanie samego siebie w swoim jestestwie.*“ — W polskim języku niemasz lepszego i dobitniejszego, zdaniem mojem, wyrażenia na oznaczenie tego co łacinnicy rozumiają przez: *Conscientiam sui*, a Niemcy przez słowo także złożone *Bewusstsein*. Dotąd nazywano to u nas *przeświadczeniem*; ale *przeświadczenie* nie maluje rzeczy. Idzie tu o to, żeby wyrazić: że wiemy iż jesteśmy, czyli: *wiemy się w jestestwie naszym*. Zaś *przeświadczenie*, (wyraz przez wszystkich znajomych mi pisarzy polskich używany w omylnem rozumieniu) znaczy tylko: że wiemy, iż wiemy; a zatem wyraża tylko *principium cogitandi* a nie *principium cogitandi et essendi*. Co innego wiedzieć się w myśli, czyli wiedzieć, znać myśl swoją, a co innego pojmować się i w myśli i w jestestwie zarazem. Wreszcie po co stwarzać dla filozofii polskiej (jeżeli ją kiedykolwiek będziemy mieli mimo nasz odwieczny wstręt ku wszelkiej filozoficzności) wyraz nowy, kiedy jest stary nierównie lepszy? To *uznanie samego siebie w jestestwie swoim* zna-

dwo tknięta piórem polskiem: czyż zdołam moją myśl jasno i zrozumiale dla każdego czytelnika wyrazić?

„Natura przychodzi do reflexyi.“ To przedsięwzięciem okazać.

Kiedy myśląc wiemy myśl swoją, i uważamy wszelkie jej poruszenia, tak, iż wszystko co się wewnątrz nas dzieje, jest nam dobrze znajome, i z tego co chwila zdać sobie sprawę możemy: uwaga ta wewnętrzna jest *reflexyą*. Przynajmniej takie znaczenie przywiązujemy do wyrazów: „zreflektuj się, — rozważ co myślisz, — przyjdź do siebie.“ Są to prawie jednoznaczne wyrażenia w polskim języku.

Jakże natura przychodzi ku téj reflexyi?

W pierwszym poruszeniu, w początkowych tworcach nie ma ona uznania samej siebie. Jest, a nie zna swego jestestwa. Działa, a nie zna działań i poruszeń swoich. Jednak statecznie ku temu zmierza. Iskrę ognia, błysk światła zawarła w twardym kamieniu; dźwięk w metalach. Światło, dźwięk są niejako duszą rzeczy; materyalność tych istot dwuznaczna, wątpliwa. — Jestto najpierwsza, najodleglejsza reprezentacja pewnego *intellektualizmu* w przyrodzeniu.

lażem w Skardze, Birkowskim i innych znakomitych pisarzach, którzy ucierając się z kacerstwem w Polsce, samym trybem polemicznych rozterek bardzo głęboko zabrnęli w subtelności teologiczne. Szczęśliwie oni nakłaniali mowę ojczyzną do wykładu pojęć wysokich, oderwanych, cienkich. Ztąd korzyść dla języka nie mało ważna; byleśmy tylko z niej rzetelny pożytek wyciągnąć umieli. Wiele takich wyrazów znaleźć można w jednym n. p. traktacie X. Jabłonowskiego. Ale my wolimy stwarzać wyrazy rzeczom opaczne dające rozumienie, niżeli przenikać do szczerzej istoty polskiego języka w dziełach, pod tym względem nieoszacowanych, starych pisarzy naszych. Podobni w tym nieumiejętnemu ziemianinowi, który dobrą, żyzną rolę lichem zasiewa ziarnem. — Rzecz dziwna i godna z wielu miar uwagi: że nawet w języku polskim owe *principium essendi et cogitandi* wyszło za naszych czasów i z używania i rozumienia Polaków.

W naturze widzimy postęp nieprzerwany od bezwładności do życia; a w samym życiu ileż odmian, ile modyfikacji!

Długi szereg jestestw rozdziela nieme głazy od rozumnego człowieka. Ale tę całą przestrzeń jedna linija przebiega. Ten cały przestwór zapełniony. Niemasz żadnej przerwy; żadnego skoku. Żadnego ogniwa w tym łańcuchu nie braknie.

Przeto: „*między tem co jest, i tego że jest niewie,*“ a tem „*co jest, i wie że jest*“ zachodzi ścisły związek. — A zatem: natura przez stopnie pośrednie przechodzi od martwej materji do *pojęcia*; od punktu na którym nie ma jeszcze *uznania samej siebie w jestestwie swoim*, do punktu na którym sama siebie *rozumie*, z którego *pojmuje* działania swoje, — naostatek: w którym *uznaje się w swoim jestestwie*.

Jako cień drzewa rozciela się na płaszczyźnie, i jak się obraz tego drzewa maluje w ruchomym strumieniu, — tak cała natura z wszystkimi stworzeniami swemi, biegami, siłami, odbija się w ostatniej mocy, w ostatniej potędze swojej, — *w myśli człowieka*.

Rzeczy i ich naśladowane postacie, niechby się tysiąc-krotnie na omylne i coraz omylniejsze kształty to w mgle powietrznej, to w wodzie rozbijały; gdyby w naturze nie było jestestwa mającego *pojęcie*: nigdyby samej siebie ani pojąć, ani zrozumieć nie zdołała. *Pojęcie* tego jestestwa jój samej służy; tak jak głos służy słowu. W tej mocy sama siebie uznaje. Myśl nasza: jestto strojny dzwięczny akkord, brzmiający zgodnością wszystkich razem pierwotnych sylab, rozrzuconych w przyrodzeniu. Promienista istota, w nas utajona, niewidzialna, na wszystkie strony się rozlewająca, nakształt fali poruszonej wody, i wszędzie rodząca czucie widzenia!.. Ale niechaj lepiej wyjaśni to rozumienie moje porządek *reprezentacyi* w widomem przyrodzeniu, — tak jako go uważają, za dni naszych,

filozofowie natury, których mam we czci i poważaniu, choć ich obłożono zarzutem mistycznego szarletanizmu. Najwyraźniej to pokazują stateczne i nigdzie nierozzerwane związki świata anorganicznego, czyli nieorganicznego z organicznym. Nic powabniejszego nad tę teorię powinowactw, i związków natury nie mającej uznania we własnym jestestwie, natury martwej z ożywioną, wreszcie powoli zmierzającą do myśli i rozumienia. Że tym jednym tylko zastawie się przykładem: po złamaniu lub rozbięciu niektórych minerałów, na wewnętrznej powierzchni okrytej drobnymi cząstkami ich masy, postrzegamy blaszki połączone z sobą, naksztalt listków korony w kwiecie. Nazywa się to w mineralogii odłamem blaszkowym, cobym wolał nazwać odłamem kwiatowym. Symetryczny czestokroć układ tych blaszek, około jednego punktu osadzonych na kształt listków, czyż nie zdaje się przepowiadać, w świecie martwych kamieni, roślinnej natury? I tak jest w rzeczy samej, jeżeli na sam kształt względ nasz obrócimy. Granit, — to *maximum*, ta największa wyniosłość anorganicznej natury, jak go nazywa Szubert sławny naturalista w Niemczech, z trzech części jest złożony: z kwarcu, feldspatu i miki. W tym składzie całe reprezentuje przyrodzenie! I tak: zamiast miki w granitowej skale znajduje się niekiedy *szerl* (*turmalin*), czarnym kolorem, kształtem, masą złożoną z igiełek, jakby włóknistą, podobny węglom ziemnym. Poniekąd więc przypomina młodsze państwo roślin.*) *Syenit* od wielu Geognostów nazwany młodszym granitem, dla tego, że ze wszystkich pierwiastkowych skał najpóźniej został utworzony, składa się z ziarn *feldspatu* i *amfibolu* (*hornblendy*); ten ostatni ciemno-zielonym kolorem, postacią i większą miękkością, lepiej jeszcze niżeli *szerl* roślinną

*) *Handbuch der Geognosie* Szuberta; oraz: *Ansichten von der Nachtseite der Naturwissenschaft*; tegoż.

wyobraża naturę. — *Werner* na oko pokazał przejście granitu przez *gneyss* i góry łupkowe do piaskowca i węgla ziemnego, — a tem samem do wegetacyi. Wreszcie: zważywszy przejścia *miki*, panującej w składzie łupka mikowego, a w łupku glinianym, który stanowi dalsze tegoż utworu ogniwo, zbliżającej się we własnościach swoich do łupku alunowego, zawierającego węglík; rzechy można, z niemałym podobieństwem do prawdy: „*że mika reprezentuje w granicie, i jest nicjako hieroglificznym prorokiem działu roślin.*“ Dalej. Spat skalisty^{*)} czyli *feldspat*, — druga część składowa granitu, — mający także odłam blaszkowy w kształt listek, powiększej części jest białawego, cielistego i czerwonego koloru. Co, jak się podoba rozumieć *Szubertowi*, ma bydź oznaką postaciową, niejako *figurą* krwi zwierzęcej w świecie anorganicznym. Gdziekolwiek w późniejszych formacyach, okrywających skały granitowe, *feldspat* znika, tam pospolicie znajdują się warsty wapna, w większych coraz rozciągające się *massach*. Ta okoliczność, oraz, że *feldspat* w składzie swoim wapno zawiera,^{**)} naprowadzają na wniosek: jakoby takowe było tylko przemianą *feldspatu*. A że od najdawniejszych formacyi wapienia do najpóźniejszych, powiększej części złożonych z zabytków istot zwierzęcych, przejścia są ciągle i nieprzerwane; ztąd zaś przez stopnie pośrednie do działu zwierząt, które w częściach swoich składowych wapno zawierają; przeto: „*feldspat uważaćby można w granicie jako reprezentanta, czyli przestannika, i hieroglificznego proroka państwa zwierząt.*“ Naostatek: kwarc, trzecia część składowa granitu, stateczną niezmiennością swoją we wszystkich innych stosunkach, dział minerałów reprezentuje.

W tym to ciekawym składzie granitu, czyż nie zdaje

*) *Ibid.*

***) Według rozbioru *Vauquelina* składa się *feldspat* z 64 części krzemionki, 20 glinki, 2 wapna i 14 potażu.

się: jakoby natura anorganiczna ustanowiwszy pierwotne ogniwa, i początki wszystkich swoich utworów, niejako tellurycznym przeczuwała instynktem co potym nastąpi? I jako się w wyższym i daleko doskonalszym porządku ukształca życie, organizacya? — Krótko mówiąc: czyż te istoty, które najczynniej działają w organicznej naturze, nie są także najpotężniejszymi działaczami w anorganicznej, czyli nieorganicznej — i przeciwnie? — Ciepło rozszerzone w całej naturze nieorganicznej, jest także w roślinach i ciałach zwierzęcych. Czyż nie bliski i nierozdzielny związek? Płyn elektryczny pod ziemią, na ziemi i w powietrzu rozlany, nadaje sprężystość muskularnemu systematowi, i drażliwym włóknom roślinnym. Według nowszych postrzeżeń: nie jest rzeczą niepodobną, żeby się w oku naszym światło rozwijać nie miało. Rośliny wyciągają największą część swojej *substancyi* z wody wszędzie rozpostartej; a główne części istot zwierzęcych mieszczą się w powietrzu atmosferycznym. Człowieku! Imię twoje ziemia! Z ziemi ciało twoje, — choć z czterech stron świata przyniesionej, wschodu, zachodu, północy i południa.*) W ziemi mieszkanie twoje, czyż się w ziemię nieobrócisz? Czyż nie ma ziemi w naszych kościach? Czyż we krwi naszej nie płynie żelazo, — metali tak głęboko w łonie ziemi gniazda swoje mający? A złoto i inne kruszce, czyż nie są dla nas lekarstwem, trucizną? Czyż zioła i rośliny ziemskie, z różnych nas nie wyleczają niemocy? Czyż źródła cudownemi uzdrawiającemi skutkami nie sączą się z skalnych zdrojowisk? — Jakiż kres położyć tym związkom z każdej nie ledwie strony, z każdego względu?..... Górnik prowadzony płochą chęcią przedziera się do głębokich pokładów; często-

*) *Quatuor literis Adam, quatuor terrae partes contineri: orientem, occidentem, septentrionem et meridiem* — wyrazy S. Augustyna.

króć strach wielkooki obejdzie go w koło, kiedy posepnym blaskiem swojej latarni mignie w tajniach nigdy niezwiezionych złego ducha. Czegoż szuka? Skarbu, — marnego zysku, najczęściej nie dla siebie, dla innych, za małą nagrodę. Co innego uczony mineralog. Filozof ten przenika do szczerzej istoty, i rzetelnego rozumienia kruszców, kamieni. Jest to podziemny Astrolog. Wedle bałamutnej gwiaździarskiej nauki, nieraz się górne konstelacje na los biednego zasepiały człowieka. Nie raz się mieszały ku zgubie wielkich mężów starego wieku, szyki niebieskie, biegi, ruchy, — toż wikłały potajemne siły, — gasły światła. A jeżeli wzrok nasz z téj wysokości w ziemię zapuścimy: — czyż kamienie, metale małoważny wpływ na ród ludzki wywarły? Po wieleż razy z ciemnej dali groziły nam pod ziemią konstelacje? Po wieleż razy w obiegu czasów uwodziły nas zdradzieckim uśmiechem, to znowu odłożeniem, rozbiciem najśmielszych życzeń, najpiękniejszych nadziei! Po wieleż to razy złorzeczyliśmy i błogosławili tym mocom, tym dzielnościami podziemnym, tellurycznym? — Kruszec z otchłani, bity i cechowany z napisem czyż nie jest *primum mobile*, i zarazem hamulcem wszystkiego na świecie? Czyż nie ruszył ziemskiej własności, i czy jój z rąk do rąk chyżym nie przenosi obiegom? Czy nie zmienia wszystkich między ludźmi i narodami stosunków? Czyż nie wprawił w obrót i ruch tego, coby się może nigdy było nie ruszyło z swego miejsca? Ten metal, prędko jak widzenie, przekupił statki, zachwiał cnotą, rozpałił wszystkie pożądliwości, uprzątął wszystkie przeszkody, porównał wszystkie z ziemią, z błotem, z którego jest wzięty i oczyszczony; rozczarował wszystkie powaby, rozbił urok wszystkich pojęć, — ostudził, oziębił zapał, którego żaden brzęk ani srebrny, ani złoty nie zasili! Rozum mędrców i ludzi stare lata mających podbił pod posłuszeństwo swoje, — z nieba daleko w przepaść, w ziemię ich wrzucił. Wy-

ostrzył dowcip; udoskonalił rachmistrzostwo; ale zwojował moc ducha. Niechaj, jako kto chce tę myśl, która mnie tak daleko uniosła, rozumie; ja wierzyłem i wierzyć będę w *podziemną astrologią*, — w związku czarno-księżkie, moralne i chemiczne, w powinowactwo, żadną mocą nie rozerwane, natury anorganicznej z organiczną, — w związku i powinowactwa kamieni, metalów z istotami rozmyślającymi, — a bardziej jeszcze *dumającymi*.

Tak zapewne! mechanizm nic nie pojmujący w wykładzie i rozumieniu zagadek przyrodzenia, nie zrówna wspaniałej umiejętności *Szuberta*, albo *Nowalisa*. Jakto? może się kto zapyta, — więc rzeczywiście zostajemy w tak bliskim związku z temi malarskimi postaciami anorganicznego świata? Z temi oto skałami tak wysoko zawieszonemi w powietrzu? Te massy nieregularne, to cieniowanie rozliczne światła o ich białość się rozbijającego, te zrozmaicone barwy, ta wielość prawie nieskończona, mniejszych większych przedmiotów, które rozrywają, myślą naszą uwagę, — cóż nas obchodzą, cóż mają z nami wspólnego? A przecie każda dzika okolica ciągnie nas taką ponętą ku sobie. Dla czegoż tak wspaniale, tak ślicznie się wydają rwiste potoki, prędkie strumienie? W górach sytuacje niektóre podnoszą umysł do wysokości, czasem aż za ów błękitny przestwór, gdzie jest niebo, jako mnie ma prostota z prawdą w sercu, z szczerością w duszy. A przynajmniej, że go na jakiś czas odrywają od ziemi i rzeczy ziemskich. Tu i owdzie, zdaje się, jakoby zrobione były dla rozweselenia wędrowca. Gdzieindziej jego radość i pociechę w smutek odmieniają. Sympatyczne uczucia łączą nas z ogromami spiętrzonych mass, które natura w przestrzeni poksztąpiła. Cóż znaczy to dziwotworne budownictwo? W innych znowu miejscach ten podróznny, sam nie wie co ma czynić, czy się cieszyć, czy smucić. Z rozrzewnieniem tylko pogląda na około siebie, dziwi się, wielbi stwórcy. Widoki takie za-

chęcąją; — z kądże to pochodzi? Daleka niechaj będzie odemnie wszelka affektacya, czyli zmyślone, sztucznie naciągnięte upodobanie w pięknościach przyrodzenia. Natura ma tyle wdzięków, że ją bez affektacyi kochać można. Bądźmy jako dzieci, kiedy się ku niej zbliżamy. Przechodząc z równin w miejsca górzyste, któż nie doznał kiedy tego na sobie, jak odmienne, coraz rozmaitsze są myśli i uczucia nasze?... Nie tylko w wewnętrznym składzie swych utworów, n. p. granitu, jako się wyżej rzekło, ale także ze względu na postać zewnętrzną swoich mass, zamyka natura geologiczna uderzające podobieństwa, skazówki, godła wyższego organicznego porządku. Od pierwotnego, kulistego kształtu, przeciężając ciężkość,*) zmierza w napowietrznej wysokości ku podłużnej formie *stupa*. Ten wedle zasad dzisiejszej filozofii natury, ma być symbolem magnetyzmu, — czyli w ogólności odskoku,**) przeciwieństwa. Zatem: twórcze przyrodzenie w anorganicznym świecie, zewnętrznymi nawet kształtami olbrzymich brył, które do takiej wysokości podniosło, zdaje się wieszczym, że tak powiem, instynktem naprzód zgadywać figury okrągłostłupiste drzew w naturze roślinnej, tudzież początkowe formy zwierząt; o ile takowe w gładzach naśladowane być mogą. Jaśniej się to jeszcze w innym względzie postrzegać daje. Kryształ *szerlu* na powierzchni podłużnie narzynane, kształt zaokrąglony igielek rozsianych w jego macicy, ścięcie, sklinowanie bocznych krawędzi, — czyż to nie wyraźne zbliżenie do postaci roślin? Lecz najwidoczniej odbijają się kształty organicznej natury w metalach. Tu szukać trzeba przejścia od kamieni do roślin i zwierząt. Najśliczniejsze farby, od szkarłatnej, krwistej granatu, od różowej, karminowej

*) *Ansichten v. der Nachtseite d. Naturwissensch.*

**) Czyli tego co Niemcy wyrażają słowem: *Gegensatz*.

rubinu w niezliczonych odcieniach do pięknej zieloności smaragdu, są rezultatem cząstek metalicznych wchodzących do składu wzmiankowanych kamieni. *) W massie wielu metalów są blaszki naksztakt listków osadzone, które zdają się niejako składać tkankę komórkowatą, podobną zwierzęcą. — Jakże to wszystko rozumieć? W dalekiej starożytności utrzymywało się mniemanie, że kamienie silny wpływ wywierają na umysł człowieczy. Pisali o tém Aristoteles, Dioskorides, Galenus i Pliniusz. Żydzi, osobliwe sprawujący wysokie urzędy w starożytnem kapłaństwie, od czasów niepamiętnych przykładali do piersi dyamentami wysadzone tarcze, godząc przepych z wiarą w jakieś czarodziejstwo drogocennych kamieni. Za naszych czasów wydobyto tę starożytną opinię z zapomnienia. Jeden z sławnych dzisiejszych naturalistów utrzymuje: że między minerałami a duchem ludzkim, rzeczywiście bliskie zachodzą stosunki. Zdanie to umocowały w rozumieniu wielu innych naturalistów mnogie przykłady i doświadczenia. Czytelnicy nasi niechaj przypomną sobie: że w r. 1829 pisma warszawskie ogłosiły prospekt na dzieło pod tytułem: „Jasnowidząca z Prewost“ — które następnie wydał Dr. Kerner sławny z biegłości w swój sztuce. Czytałem to dzieło. Jestto, że tak powiem, wywód słowny, zamykający opis jawisk magnetyzmu i somnambulizmu, zdziałany przez świadków godnych wiary, podczas słabości *Fryderyki Hauffe*, którą potem nazwano *Jasnowidzącą z Prewost*, od wioski tego nazwiska, gdzie się urodziła, gdzie ojciec tej nadzwyczajnej, ale nieszczęśliwej kobiety był leśniczym.

*) Granat, podług rozbioru Klaprota, składa się z 35, 75 części krzemionki; 27, 25 niedokwasu żelaza, i 0, 25 niedokwasu manganu. A rubin podług rozbioru Vauquelina składa się z 82, 47 części glinki, 8, 87 magnezyi, 6, 18 kwasu chromicznego. *Mineral. Drzewins.* — Czyż to niepokazuje zbliżenia się do roślin zawierających pierwiastki farbujące?

Wioska Prewost leży w górzystej okolicy miasteczka Le-
wenstein w Wirtemberskiem. *Fryderyka Hauße* po-
ręczona została lekarskiemu staraniu Dra *Kenera* roku
1826. Nieznośne boleści z kurczów żołądka pochodzące
były początkiem jęj długich cierpień, zaledwie na kró-
tką ustawających chwilę dobroczynnym skutkiem magne-
tyzmu, którego środka użyto, kiedy już wszystkie inne
zwyczajne daremnemi się pokazały. Dwa lata trwała
kuracya. Pomijam wszelkie inne fenomena podczas tego
jasnowidztwa; lecz nie od rzeczy wspomnieć, jaki wpływ
wywierały na pacjentkę różne minerały, które trzymała
w ręku. *Kerner* zapisywał każde jęj słowo; bacznie uważał
każde poruszenie. — „Kryształ skalny“ — mówiła jasno-
widząca, — „ma przyjemny zapach.“ Ale gdy ten ka-
mień przyłożono do jęj serea, natychmiast otrętwiała.
Całe jęj ciało od szyi do stóp było wyprężone; mówiła
od rzeczy. Tenże skutek za każdym ponawiał się przy-
łożeniem skalnego kryształu. Rubin wielkości ziarnka
grochu wznicił zrazu boleść w ramieniu pacjentki; czy-
nił ją potém wielomowną, niespokojną; przyczem, jak
mówiła, zimno rozpostarło się w jęj całym ciele. Magnes
wznawiał kurcze i gwałtowne sprawował zatrzęsienia.
— „Kamień ten“ — są słowa jasnowidzącej, — „czyni
mnie chromą, ale wesołą.“ — Ze wszystkich metalów
platyna najsilniejszy wpływ na nią wywierała. Równy
moralny i fizyczny skutek sprawiały rośliny. Wawrzyn
(*bacca lauri*) wprawiał ją w sen magnetyczny. Usypiała
za każdym dotknięciem laurowej gałązki, albo listka.
Rośliny jadowite, blisko nięj położone, sprawiały odu-
rzenie, mdłości. Szczególniejszy skutek, jaki u wszy-
stkich jasnowidzących wawrzyn sprawia, czyż nie tłóma-
czy przyczyny: dla czego niegdyś w kościele delfickim
wieszczka laurowe potrząsała drzewo i laurowe gałązki
składała na trójnogu, przed roztrzygnięciem czynionych
sobie zapytań?... Dla czegoż teraz kamienie na ludzi

zdrowych nie działają w ten sposób? Dla czego stan słabości zwanój jasnowidztwem, wznawia te, jak się zdaje, rozerwane tylko stosunki natury anorganicznój z człowiekiem? Czy zatarła się ta własność początkowa kamieni i metalów? Czy téż my sami podpadliśmy takiój zmianie we względzie naszój natury fizycznój i moralnój, że teraz tylko najstraszliwsze trucizny roślinne i mineralne, działać na nas mogą? To jest: dopiero za dotknięciem i przyłożeniem do ciała. — A gdzież się moc *słowa* podziała, którą, — jak niosą starożytnie podania, — tym niemym rozkazywaliśmy istotom? — Gdzież się podziała owa pierwotna dzielność woli ludzkiój, którą niegdyś i bez mowy, bez dźwięku, podbijaliśmy pod posłuszeństwo swoje najpotężniejsze mocy w naturze? Tak zaiste: przeciąg między nami a ludźmi starego wiekaj, bardzo wielki. Jakżeśmy go przeminęli? Na to niechaj historia odpowiedzie. Powinnością jest głosu oznajmić słowo myśli naszój; ale ten głos utracił dawną siłę; myśl zemdląła, i słowo przestało być cudotworne. — Ten sam *Kerner* czyni z tego względu uwagę: że coraz bardziej odstępując od natury, wyszliśmy z powinowactwa, jakie niegdyś łączyło ściślejszym związkim człowieka z innymi jestestwami organicznymi i nieorganicznymi. Powiada on: że przez magnetyzm te rozerwane związki, znowu się u pewnych osób odradzają. I w rzeczy samój, ku temu przyszło: że te osoby więcej widzą we śnie, niżeli my na jawie w zupełności sił i najczerstwiejszego zdrowia. Że teraz rozrządzamy siłami przyrodzenia, że ztąd tak wielką gospodarską korzyść odnosimy, nie to nas nie zbliżyło do natury. Owszem zdaje się, jakoby tym mocniej przeciwko nam się obwarowała, i tym trudniejsze, a prawie nieprzełamane stawiała przeszkody, że tak chciwie swoje ku niój ręce wyciągamy, że tak usilnie i gorąco pragniemy zniewolić to musum, to fortelem wszystkie jej własności, biegi, mi-

sterstwa, praktyki, aby *tylko* domowej potrzebie naszych służyły. Natura jest otwartą księgą mającą za naszych czasów więcej miłośników, niż czytelników. Za odstąpieniem od przyrodzenia wygasł instynkt z wszystkimi swemi cudownymi przymiotami; słabnie władza, niegdyś tak dzielna *przeczuwania*, przenikania natury, i zgadywania jój nawet zamiarów, — jój trybu postępowania. Znikły cudowne dary wielu ludzi; szukać ich teraz potrzeba za granicą teraźniejszej kultury, między dzikimi, albo w stanie niezleczonej jakiegś niemocy. Dzisiejsza cywilizacja coraz usilniej, pod czczym pozorem mistycyzmu i zabobonów, zaciera, zatarła wszystkie wrodzone zdolności pojmowania natury bez doświadczeń i sztucznych aparatów, tóż rozkazywania jój najmocniejszym siłom samem chceniem, lub uskramiania takowych niechceniem. Owe pierwotne związki ludzi z naturą zastępuje teraz nauka, która, jako się później przekonamy *nauką nie jest*. Nauka, umiejętność, — wielkie słowo! Życie w ogóle wszystkich razem stworzeń zaczyna powoli ustawać. A pole naszych empirycznych wiadomości jest nakształt ogrodu zasianego pożytecznymi warzywami; *) piękniejsze, spanialsze kwiaty w tym kuchennym ogrodzie zdają się być z pod obcego nieba przeniesione, i w roślinnej hodowane cieplicity. Licho się też krzewią.**)

*) Wyrażenie *Steffensa*.

) Wzmiankę o *Jasnowidzącej Prewost* uczyniłem był w *Kurierze Polskim* (Nr. 216.); z tego powodu nadmieniam: że pewien doktor Filozofii, wydawca „Pamiętnika umiejętności i literatury” umieścił w swem piśmie artykuł o tój *Jasnowidzącej* z *dziennika francuzkiego *Revue Encyclopedique. Artykuł, w którym się cała czczość maluje, nie wielu już w zastępie swoim stronników liczącej francuzczyzny osiemnastego wieku. *Kurier Polski* w roku bieżącym zarzucił uczonemu wspomnianego *Pamiętnika* wydawcy *horrorem meditationis*. Zaczny filozof nie wyszedł jeszcze z tego obwinienia. Iści się to na obecnym przykładzie. Z mojej strony muszę go tu obłożyć cięższym jeszcze zarzutem, cale nie przypadającym do miary z szum-

Bądź co bądź, wszystko to mnie utwierdza w rozumieniu: że natura przez stopnie pośrednie przechodzi od martwej materji, od pierwotnych kształtów do *pojécia*. Czyli innemi słowy: od punktu na którym *nie ma uznania samój siebie w jestestwie swoim*, do punktu, z którego sama siebie i wszystkie swoje *rozumie* działania. Jest związek niezaprzeczony, oczywisty między naturą nieorganiczną i organiczną; jest postęp ciągły, jest nieprzerwany od mchu, porostu do palny, będącej najwyższym wierzchołkiem działu roślin, jako granit jest największą wyniosłością w świecie anorganicznym i t. d.

Nie masz w tem żadnej trudności, żadnego zawikłania. — Zmierzam dalej do kresu, rozumując jako następuje:

Przypuśćmy, że w hierarchii stworzeń niemasz ani jednego *rozeznawającego* co się w niem samym dzieje, — *wiedzącego* nie tylko rzeczy zwierzchne, ale i *siebie*. Gdyby tak było, któżby pojął naturę? I ku jakiemuż końcowi toby się wszystko chyliło? Komuż świeciłyby górne koła, od tylu tysięcy lat nieomylnie w biegu swoim? Dla

nym tytułem wydawanego przezeń pisma, — które nazwał *Pamiętnikiem umiejętności i literatury*. Muszę bowiem powiedzieć: że zany doktor ma *horrorem scientiae*!! Co jest rzeczą daleko boleśniejszą. Godziło się mu w terażniejszym stanie wiadomości pod względem magnetyzmu, przełożyć tak źle pomyślany, tak źle napisany artykuł, i częstować nim swoich czytelników? Toż własnem dowcipowaniem dalekiem od Filozofii, której jest doktorem, podsywać się pod cudzy płaski dowcip? Godziło się mu nie wiedzieć tego że dziennik *Revue Encyclopedique* choć bogaty w rozliczne wiadomości, przez samych jednak światlejszych Francuzów obwołany został za rozmnożyciela i patrona wszystkich opinii tchnących obskurantyzmem pod względem i estetycznym i naukowym? Wydawca tak filozoficznego dziennika, nie jest przecież *najfilozoficzniejszy* w wyborze przedmiotów, któremi zapehnia pismo swoje. To przyznać potrzeba, *cela va sans dire*. Jestto stek zwietrzałych maxym. Zapewne w duchu tych maxym odsyła wydawca tych wszystkich, „którzy się dowoli naczytali jasnowidzeń wieszczki z Prewostu i już się

kogo strzegłoby morze granic swoich? Jakiż wreszcie kres naznaczylibyśmy drogom mlecznym i niezliczonym orszakom niebieskich ciał? ... Dla natury trzeba jasności. Tą jasnością, tym świecznikiem przyrodzenia, tą lampą światów jest myśl człowieka-aniola. Cała natura w niej się maluje, jak obraz nadbrzeżnych kształtów w ruchomym strumieniu, — jak cień rzeczy na zwierciadle. Wszystkie ku temu zmierzają przeciwieństwa, wszelka tosamność, wszystkie siły i poruszenia. Jeśli naturze odejmemy tę *myśl* — cóż pozostanie? Martwy *niepojęty od nikogo* porządek. Co byż nie może. Bez tej myśli, natura nie miałaby ani gruntu pod sobą, ani wewnątrz ujęcia, i byłaby jako obwód bez środka, albo jako grób ciemny, gdzie znikąd światło nie wpada.

„Nie bądźmy“ — mówi pismo, — „jako oczy, które na wszystko patrzą, a same siebie nie widzą.“ — Otóż pierwszy początek wszelakiej filozofii! Od tego zaczyna się wszelkie rozumowanie. Jest światło wszystko rozjaśniające około siebie, a wewnątrz ciemne. Takim światłem byłaby myśl ludzka, gdyby samą siebie nie *wie-*

ważnością różnych z tych wniosków przejęli“ — do dzieła Doktora Hilberta *o widmach*, które jako skuteczny *antidot* zaleca. Zaleca także wydawca zapowiedziane dzieło *Waltera Skota*: *Historią demonologii i czarnoksiężstwa*. Nareszcie powiada: „że podobnego rodzaju przedmioty dają się także *popularnie obrabiać*(?); „widzieliśmy to w narodowej powieści *Panna Floryanna*, która była także jasnowidzącą z wieku XVI.“ — A trzeba wiedzieć (może mylę się w zdaniu mojem) że tę powieść pod tytułem *Panny Floryanny* sam wydawca napisawszy, umieścił w swoim *Pamiętniku umiejętności*!! Zachodzi teraz pytanie: do jakiego działu *ścisłych umiejętności* należy ta *Panna Floryanna* XVI. wieku? Do jakiego działu literatury i sztuk pięknych? Czy do satyry? (może na rozum samego autora) Czy do epigrammatu? — Ale wołę *demonologią* Waltera Skota, wołę doktora Hilberta, wołę nawet, gdyby wybierać przyszło, ów przedmiot „*popularnie obrabiany*” to jest powieść o *Pannie Floryannie*, niżeli całą *Filozofią* i *Estetykę* wydawcy *Pamiętnika umiejętności*.

działa. I przeciwnie: światło jakiegokolwiek, *wiedzące* że jaśniej, byłoby *myślą*, — *pojęciem*; byłoby słońcem, — duszą świata. Myśleć i to wiedzieć, i w tem myśleniu się rozumieć, jestto „*bydź*.“ „Bydź“ — jestto tylko *bydź przedmiotem, obiektem* dla samego siebie. Kto nie może być przedmiotem dla samego siebie, i w tem się bezprzestannie uznawać, — ten nie jest. Cała różnica między człowiekiem i kamieniem, i metalem, którego cząstki we krwi jego płyną, i ziemią, która się w jego kościach znajduje! Kto tego, że jest nie wie, jest tak, jakby go nie było. Jest, ale dla kogo innego, nie dla siebie... Jestestwo nasze w myśli się odbija. Odbijając się w myśli, rozdziela się na dwoje. *Myśl* jest istotą naszej istoty; nosi na sobie nasz cień, nasze podobieństwo, nasz obraz. Ten cień wewnątrz nas się rozpościera. W myśli mamy grunt *pod sobą*, mamy wewnątrz nas *ujęcie* samych siebie, — toż środkowy niejako punkt całej sfery bytu naszego. Myśl jest jako czyste zwierciadło; co ukażesz, to się też w niej ukarze. Patrząc wewnątrz nas, widzimy samych siebie; wiemy samych siebie; dla samych siebie stajemy się przedmiotem *widzenia*, i niejako rzeczą oddzielną. *) — Póki nie przyjdziemy ku temu *rozdwojeniu*, póty nie mamy jestestwa. Bydź dla samego siebie przedmiotem widzenia, jestto myśleć. Myśleć jestto żyć. Życie nasze od tego punktu się zaczyna. Nie wtedy, kiedy się w brzemienu macierzyńskim społy nasze członki, nie wtedy kiedyśmy się na świat narodzili, — ale kiedy *wiemy siebie*, dopiero wtenczas przychodzimy do jestestwa. Otóż najpierwszy warunek bytu!

„Ale“ — powie kto, — „natura nie myśli, więc nie ma uznania samój siebie, — więc podług tego, co się wyżej rzekło, *nie jest*“ — To mylny wniosek. Natura jest

*) Toć jest co wyraża owa formuła szellingianizmu: — „*das beständige-sich-selbst-Object-werden-des subjectiven*.“

— bo myśl, duch jest częścią natury. I natura z tój tylko jest przyczyny. Prawdziwa umiejętność przyrodzenia zmierza do tego, żeby okazać: jaki związek zachodzi między *tem co jest i tego że jest nie wie, a tem co jest i wie że jest*. A zatem: od widomego do niewidomego. Tak jak dawna *ars separatoria segregatoria*, — (dzisiejsza chemija,) — zacząwszy poszukiwania swoje od najcięższych *substancyi*, od metalów, przeszła z czasem do *inponderabiliów*, do badań ze względu powietrza, światła magnetyzmu, elektryczności. W rzeczywistój nauce przyrodzenia, którój *metoda*, czyli tryb postępowania jest filozoficzny, umiejętny, niemasz innój dążności tylko: *od natury widomój do ducha*; jakby od dźwięku zewnętrznego głosu słowa, do wewnętrznego rozumienia, które ten głos wyraża. Teoryą natury nie jest encyklopedyczny słownik nazwisk i doświadczeń podzielonych na rozdziały; ale jest tą teorią: systema praw, podług których natura tworzy i działa. Zewnętrzne niejako fenomena nikną, rozpraszają się; zostają tylko formy, biegi, siły poruszenia, — matematyka, *spekulacya*. — „Optyczne“ fenomena — słowa wielkiego Szellinga, założyciela w naszych czasach prawdziwój umiejętności przyrodzenia, ugruntowanój nie na doświadczeniach, (których pewność względna tylko, i warunkowa byź może,) ale na zasadach mających za sobą oczywistość niewątpliwą, powszechną, bezwarunkową, — „optyczne fenomena, niczem innym nie są, tylko geometryą, którój linie w świetle się rozbiegają, a to światło jestże materyalne? Z tego względu zostajemy jeszcze w wątpliwości. W jawiskach magnetyzmu nikną już wszelkie materyalne ślady; a fenomenów *grawitacyi* pojąć nie zdołamy bez przypuszczenia bezpośredniego niematerialnego wpływu.“ — Tak wszystko się uduchowia w naturze; wszystko zmierza ku temu *co żadną nie jest rzeczą*, i przedmiotem rozbioru, analizy byź nie może, — *do myśli do pojęcia, które same siebie pojmuje, ro-*

zumie. Patrzymy na świat: któż przodkuje wszystkim jestestwom? — Człowiek. — Któż jest człowiek? — Ostatnie ogniwo łańcucha stworzeń. — Przeto jest częścią natury; częścią jednéj całości. Człowiek ma myśl, ma pojęcie. Zatem i natura tę myśl mieć musi — z saméj konieczności i konsekwencyi loicznej tego rozumowania. Myśli ona naszą myślą, i sama siebie naszym pojmuje rozumieniem. W człowieku, jako cząstce całości swojej przychodzi *do refleksyi*. Tu *się uznaje w swoim jestestwie*. W nas w środkowym punkcie istoty naszej staje się natura przedmiotem dla saméj siebie. — Są-li to czeze słowa? Nikt nie zada nieprawdy temu rozumowaniu, kto pojmuje stosunek części z organiczną całością. A zatem:

Skoro przyznano, że jest ciągle i nieprzerwane stopniowanie w naturze;

Że między bezwładnością nieorganicznéj materji, nie znającéj swego bytu, a myślą, która sama siebie pojmuje i tem pojęciem wszystko ogarnia, — że między temi dwiema kończynami, między temi dwoma biegunami kreacyi jest związek nierozdzielny, ścisły, statecznie trwający; naostatek:

Ponieważ myśl jako część naszego jestestwa, a samych siebie jako część natury uważać powinniśmy; przeto:

Myśl nasza koniecznie częścią natury bydz musi, — w takim samym stosunku, w jakim duch względem ciała zostaje. — (Z czego zarazem wynika musiem nieodpartéj konieczności: że umiejętność przyrodzenia z dwóch części składać się powinna, jednéj materyjalnéj, a drugiéj duchowéj, — *intelektualnéj*.)

Ale jakże to wszystko przypada do miary z polską literaturą? — Może się nie jeden zapyta czytelnik tego pisma. Odpowiadam: kto chce baczniejszy, nie powierzchowny tylko wzgląd rozciągnąć na literaturę jakiegokolwiek narodu, powinien z dala upatrywać cel swojego pisma; a przedewszystkiem zdać sprawę: jakim rządzi

się mniemaniem w tój mierze? Toż rozwinąć widoki, pod które wszystko podciągnąć przedsięwziął, żeby się potem nie wachał i nie przeciwiał samemu sobie. Konsekwencya jest duszą takiego pisma. Nigdzie od niej odstępować się nie godzi. Któż da wiarę temu co powiem następnie, jeśli się zawczasu nie wypowiedam: jak widzę rzeczy i z wierzchu i wewnątrz, i do czego się mają? — Literatura wyciągnięciem jest na jaśnią myśli narodu. W niej, że tak rzekę, czujemy się jak potężnie. Więc z tą *myślą* rozwieść się musiałem, wszystko ku niej ciągnąc w całym przyrodzeniu. — Polska niesie przypowieść: kto do cudzego domu wnijdzie, gospodarskiej woli dogadzać musi. Tak samo kto to pismo weźmie do ręki, niechaj zemną rozumuje. Tą prozbą zamykam przemowę do czytelnika; rzecz moją tak dalej prowadząc ku końcowi:

Znać siebie i mieć uznanie samego siebie w jestestwie swoim, mieć wewnątrz ujęcie i grunt pod sobą — owoż niezaprzeczone, niezatrzacone prawo w rodzie ludzkim, i najdosłojniejszy przymiot człowieka! — Lecz tój własności rozwinionój i udoskonalonój na świat z sobą nie przynosimy. Człowiek rodzi się, nie wiedząc tego. Przez długi czas żyje w niemowlęctwie, — zamknięty, ograniczony jako *monada*, z której nic ani na zewnątrz wynijść, ani wewnątrz do niej przeniknąć nie może. Wszystkie władze, zdolności, rozumienia, *ideje* drzemią uspięne w zarodku. Ciche, bierne życie najpodobniejsze *wegetacyi*! I w rzeczy samój: zdaje się, że natura w każdym człowieku wznawia i niejako powtarza process powszechny formacyi wszystkich dzieł swoich, przebiegając, przez stopnie i schody pośrednie, tę samą drogę, od początku ku końcowi. Tryb postępowania jednaki; toż w przyrodzeniu, toż w człowieku, toż w historyi. Od bezwładności do pojęcia! Od punktu, na którym jesteśmy nie wiedząc tego, do punktu, gdzie mamy *uznanie* nas samych we własnem, *oddzielonem* jestestwie. Patrzymy się na dzieci

nie nie wiedzące o sobie, kiedy jeszcze żadna podnieta zatajonéj iskry w nich nie rozniecila, i żadna *reflexya* nie wniosła rozerwania, niepokoju do ich niewinnego, błogiego jestestwa. Czyż wtenczas nie są nakształt roślin, albo drzew, których obraz w wodzie się maluje? Enigmatyczne, dziwne stworzenia! Przedmioty na około siebie w zamięszaniu, w wątpliwem postrzegają światło. Rozliczne coraz nowe wrażenia płaczą się, wikłają w ich duszy. Bojaźń, nadzieja prędko, silnie zajmują dziecię; dla tego chwije się wśród mienionych coraz kształtów, postaci, obrazów. Ułuda, omamienie, pusta wesołość, strach i smutek niecone lada fraszka, mijają, i znowu wracają w tój porze ufności, szczęścia. Takie pojęcie, takie uczucie. Dzieci ani dzielić, ani odosabniać nie umieją. Nie rozrywają tego, co na jedności zależy. Wielkie też massy w najprostszycy widzą zarysach; i choć samych siebie nie pojmują, powielekroć przecie w rzeczach bardzo trudnych, zakrytych i napozór niedostępnycy ich pojęciu, z podziwieniem naszym dalej przenikają, jak ludzie stare lata mający, żartkiego dowcipu, bystrego rozumu. Ścisłszym związkim niżeli my połączone z całą naturą, zostają pod ową porę w zgodzie wszystko ogarniającej wszech rzeczy; ku czemu nikt potym nie przyjdzie ani usilną chęcią, ani biegłością w nauce, ani wiadomością rzeczy przeszłych, — ani tęsknicą! — Gdy zaczynają własnej mocy doświadczać, natenczas przechodzą drugą kolę bytu; a tój odpowiednią moglibyśmy znaleźć w dziale zwierząt. Tu jeszcze rządzą się naśladowstwem; za przykładem starszycy czyniąc co starsi czynią. Nie długo potym dają słabe oznaki wyższego pojęcia; następnie coraz jawniejsze, dobitniejsze. Wreszcie duch zaczyna się wyrażać na ciele. Z dziecinnych lat wyrasta młodzieniec swawolny, bujny, — potém nieukrócony, burzliwy, — namiętny i tkliwy, i pełen uniesień. Z całości się wyrывa; z powszechnéj wydziera się zgody we wszech rzeczy je-

stestwie. A potym zabrzmiał, zabrzmiał mąż jako dźwięk, jako ton szczególny, rozstrojony, fałszywy w ogólnej tonice. Jest natenczas *osobą*,*) jest szczegółem, indywidualną istotą, — samolubem, — „*ja*.“ — Jeden raz na życiu swoim, każdy z nas był w raju, nim wyszedł z lat dzieciennych; w przeciągu między brzaskiem, świtem, jutrzeńką, — w roździe między wschodem i południem lat męzkich! Nim zaufał własnej sile, i zaczął oddzielnie exystować w sobie dla *siebie*! Nim zaczął bytć osobą. Cóż sprawuje te zmiany? Oto obwarowana, dotąd nierozdzierniona, nierozszczepiona *monada*, rozwierać się powoli zaczyna. Niepokój w duszy się szerzy; wzrasta w sercu. Młodzieniec męźniejąc wiedzie przeciwieństwo z całym światem, naturą, społecznością, z którymi dotąd w zgodzie i jedności zostawał, — i myśl się jego na zewnątrz wydziera z boleścią, jako się dziecięce zęby boleśnie z dźiął wyrzynają. Przyszedłszy ku swęj zupełnej sile, wyosobniony ze wszech rzeczy jestestwa, wszystko znajduje przeciwko sobie; bo jest *osobą*, bo jest *sobą samym*. Już nie jest w naturze, ale zewnątrz natury, z pewnego względu za jęj okresem. Natura zaczyna bytć dla nas *przedmiotem*, czyli *rzeczą oddzielną*. Człowiek *wiedzący siebie*, myśl swoję, i wołę swoję, postrzega gdzie jest, po co? na co? i co go otacza? Pierwszy wszystkich nauk i doświadczeń początek! Teraz dopiero bada, rozumie, dzieli, łączy, mierzy, waży, obserwuje i nad wszystko się wynosi, i wszystko pod swoje podbija posłuszeństwo.... Jedna linija przez wszystkie lata życia naszego się rozciąga; z początku w ciemnych nękających punktach, jak we mgle, i w mroku, — dalej coraz jaśniejsza,

*) *Osobą*! Ten wyraz w polskim języku zawiera filozoficzne wyobrażenie. Znaczy zaś: „jakoby tylko był *sobie*, *w sobie*, a nie komu innemu;“ albo: jakoby był *osobno*, nie razem.“ Kamiński mówi: *persona* — per-se-stat.

wyraźniejsza; naosta tek samą jest *jasnością*, promieniem, światłem, — wewnątrz obróconą źrenicą — widzeniem siebie okiem ducha, — „uznaniem samego siebie w oddzielnem jestestwie.“ — Otóż niedościgła zagadka naszego bytu!... Pierwszy człowiek, jak wszystko *żywiące*,*) z łona natury jeszcze *niewyłoniony* spał snem twarzym we śnie niewypowiedzianego szczęścia. Powoli zaczął się budzić z tego *snu na jawie*; i wychodzić duszą, myślą z wszech rzeczy ogółu. Nakoniec został szczegółem istotą *rozumną*, — jednostkom dumającą! Ta jest wielka jestestwa naszego tajemnica. Cóż go dotąd zaszczycza po tylu wiekach obłądnój kolei? Co w nim najpiękniejszego? Oto tęsknica na duszy i boleść na sercu, która je uciska po stracie nieskazitelnego mienia! Oto chęć wyjścia tą samą promienną myślą z ciasnego koła, z okresu *jednostki*, egoizmu, samolubstwa, — chęć rozszerzenia się, rozprzerstrzenia miłością płomienną, wszystko obejmującą od końca do końca, we wszech rzeczy jestestwie, w nierozdzielonym całej natury porządku, — w téj harmonii, téj cudotwornej tonice całego świata!... Temi oto słowy skreśliłem początek, następstwo, treść, szyk i koniec dziejów rodu ludzkiego. Toż samo bowiem słowo w słowo ziściło się w historii wszystkich ludów, co się na każdym człowieku, przez wznowienie téj samej przyrodzonej kolei, codziennie przed naszymi iści oczyma. Jest rdza, która wszystko pożera, — nawet blask dawniejszój wielkości, i piękności natury ludzkiej. Są uroki, co niemoc zadają oczom naszym, że jak oczy sobie przeciwko słońcu nic w przeszłości nie widzą, prócz téj wypłowiałej szaty, jaką dzisiaj nosimy. Toć jednak prawda zapisana jasnymi, i bardzo czytelnymi literami w naszym sercu: *że kiedyś inaszemi byliśmy*. Bez tego nawet przypuszczenia ani pojąc nie można terażniejszości. Czas obecny *stał się* —

*) Wyrażenie biblijne. Przekład Wujka.

jest tylko *produktem*. Historia uczy: jako się stał? Umiejętność historyczna jest *konstrukcją* czasu. Pierwsza w dziejach epoka anorganiczną przypomina naturę. Ma ten sam kształt i podobieństwo. Tam w dali niedościęłej postrzegamy kolosalne postacie, pierwszych synów ziemi, — malarskie figury, grupy patryarchalne. Wielki był człowiek w początkach. Są to niejako skały pierwiastkowej *formacji* w porządku historycznym. A dalej, następujący okres: czyż nie przypada do miary z wegetacją w naturze organicznej? Czasy poetyckiego natchnienia, zapału? Nie sen-li to rzeczywiście? Fantazyja włada w tym świecie, i jako duch nad ziemią się unosi po uskromieniu burzliwych żywiołów. Stwarza, czaruje! Fantazyja w historii rozpościera się i mija niby sen, albo mgła w świetle księżyca, kiedy gwiazdy rześisty blask sieją na ziemskie obszary. Nie jesto ani jasność słońca w południu, ani ćma nocna, — ale blask miły, który nie razi oka, i środkuje między tą i tamtą. Wszystkie tu kształty ponętne mają wejrzenie. Więcej we wszystkim poezyi i dumania, niżeli rzeczywistości, rozumu. Co atoli brać potrzeba w znaczeniu przenośnem. Dopiero w trzeciej (naszej) epoce czysty rozum rządzi światem. Czyż ta epoka nie przypada do miary z wyższym porządkiem w naturze i doskonalszą organizacją? Trzy są działy w przyrodzeniu, trzy w dziejach okresy. A porządek, następstwo niewątpliwie takie: na początku *spół-istnienie* we wszech rzeczy jestestwie i życiu wszystkich razem stworzeń. Harmonia światów Platona! Rajskie mienie, bez wiedzy, bez uznania, w tonice i powszechnej zgodzie. To pierwszy okres! Przed wywołaniem z niebieskiej ojczyzny, kiedy jak aniołowie jednym wszystko rozumieliśmy wejrzeniem, i w jednym oka mgnieniu światów wszystkich przebiegali, i naukę zaraz mieliśmy od stworzenia swego, — bez syllogizmu, mędrkowania i wniosków, tych szczudeł roztargnionej potem natury wielkiego geniuszu,

w którym przedtem była i zgoda i harmonija i jedność nierozdzielna, i moc *pojmwania* wszystkiego bez czasu, i *pojęcia* samego siebie!! — Dalej: odwrót opacznej woli; odstępstwo człowieka od porządku ogólnego, — wydarcie się ze wszech rzeczy jestestwa. Czas tworzydeł fantazyi, wiary, uniesień, — smutku, melancholii. Wysoka poezya człowieka, — mrok w blasku posepnym, i łagodnem świetle więzycy. Prawdziwa romantyczność! Człowiek jest tylko snem, cieniem w tój pięknej epoce, którój w naturze wegetacya roślin odpowiada. To wiek pośredni między boskiem *natchnieniem* pierwszego, a rozumem, albo raczėj *umem* ostatniego. Ten tedy jest drugi okres! Nareszcie *jasność* południa, pojęcie samego siebie, doskonała *reflexya*. Czas egoizmu, rozumowania, filozofii; w tym czasie my żyjemy. To trzeci okres! Cel historyi taki: „*Bądźmy jako dzieci*,“ ale w *umie*, rozumie, w uznaniu siebie samych w jestestwie naszym.... Powtarzam raz jeszcze, czego dostatecznie wypowiedzieć nie mogę: — myśl, że kiedyś, w początkach świata człowiek był inny, pojętniejszy, szczęśliwszy, choć tego nie wiedział; myśl tak zwanego złotego czasu; myśl raj; myśl błogich chwil, bliższego z naturą powinowactwa, ściślejszego związku z stwórcykiem nieba i ziemi; myśl ta, — albo raczėj: to jako mgła snujące się, dalekie wspomnienie, tkwi pod rozlicznemi postaciami w każdym systemie poetyckim, w każdym układzie pojęć religijnych, w każdym porządku filozoficznych wyobrażeń, ledwo nie wszystkich ludów starożytnych. Świadectwa godne uważania. To pierwszy okres. Dalej: — myśl późniejszej, nigdy niewybadanej rewolucyi w moralnej naturze człowieka, za wiadomością złego i dobrego, a zatem przez rozróżnienie jednego od drugiego, a zatem przez *wiedzę*, a zatem przez „*się*,“ jako mówi genialny spó-ziemianin nasz *Nepomucen Kamiński* tak głęboko częstokroć przenikający do szczerój istoty, a potajemnych i zakrytych

rozumień w języku polskim; myśl téj okropnej, tajemniczej, ale koniecznej rewolucyi, która zburzyła jedność w naturze, zgodę wielką w umyśle, szczęście, prawdę w porządku moralnym; która wyrwawszy człowieka ze wszech rzeczy związku nierozdzielonego, z samym sobą uczyniła sprzecznym, niezgodnym, nie teraz *niepojmującym bezpośrednio*, dla tego, że pierwój siebie *pojąć* musi, żeby pojął cobydź innego; myśl ta poważna, stara jak świat, wypełnia historią tylu rozsianych po ziemi plemion; jest treścią, osnową ich dziejów. To drugi okres. Toć właściwie początek historyi, — co do czasu. Historya zaczyna się od *rozdwojenia*, a raczej rozstrojenia wewnątrz nas.*) Od tego punktu: kiedyśmy sami dla siebie zaczęli bydź przedmiotem *widzenia*. Od *reflexyi*. Przed *reflexyą* nie było czasu; bo czas (a zatem historya) rodzi się z następstwa myśli, przez rozumowanie. Pięknje tedy, i nie bez głębokiego w tę rzecz wejżenia ktoś powiedział: „iż w tem, że rozumować i myśleć możemy, najoczywistszy dowód naszego zбочenia, upadku.“ — Naostatek: myśl, że człowiek dąży do *odzyskania* owego stanu, to jest: „żeby,“ — jako pismo mówi, — „*gołębią prostotę z węzową łączył chytrnością*,“

*) *Rozstrojenia!* Dla czego? — *Kamiński* to pięknie, i z bardzo filozoficzném rozumieniem języka naszego wytlómaczył w swem nieoszacowaném piśmie (Patrz *Haliczanin* Tom I. na str. 97.) Oto są jego słowa: — „moje ciało jest ciałem; ale moje *ja* duch; ja się duchem widzę, a patrzę ciałem; a kiedy *pa-trzę*, wtenczas szukam przez *trzy* w czasie: przez swoje *Ja*, przez *się*, i przez *to* czém patrzę; przez moje *ciało* (zmysły).“ — „Ja kiedy *pa-trzę*, wtenczas szukam *tego* co już we mnie było, com już *wiedział*, czego miałem wid, ideę z idej, z Boga w którym *byłem*; bom z niego.“ — Wielkie w tém rozumienie *Kamińskiego*, bo jak wiadomo „uznanie samego siebie“ jest *dryadą*. Najprzód jest myśl; powtórę jest wiedza téj myśli, czyli wewnętrzne poznanie, *objawienie*, (wyjawienie się *tego ja* wewnątrz), a potrzezie *rezultat* dwóch poprzedzających: „uznanie.“

czyli innemi słowy, co na jedno wypada z tego przenośnego rozumienia: żeby *umem*, rozumem, żartkością i przenikliwością swego dowcipu, toż głębokiem a jasnym samego siebie *pojęciem*, ze wszystkimi dary i dzielnościami cywilizacyi, które z tego *pojęcia* wypłynęły, był tak dobry, tak niewinny, tak cichy i natchniony, jak ów pierwszy człowiek przed wywołaniem i tułactwem swoim, kiedy go Stworzyciel nieba i ziemi posadził ręką swoją w raju, — kiedy poraz pierwszy w świecie pierwszej różanej jutrzeńki ujrzał spaniałe dzieła natury, i wszystkie razem dziwy na ten widok serce jego oparowały, — kiedy Bóg dziewosłębził pierwszej parze; — myśl, że tego dążenia niezatarte ślady postrzegać się dają w sprawach, klęskach, i powodzeniu wszystkiego rodu ludzkiego; myśl opatrności prowadzącej człowieka *za rękę* ku temu dalekiemu jeszcze celowi, — jest myślą największych filozofów, historyków, terażniejszego wieku. To trzeci okres. — Te trzy rozległe pojęcia: pierwotnej wielkości, odwrotu opacznej woli i *odzyskania*, czyli powstawania z dzwignania się z upadku (w ciągłym ku temu kresowi postępie rodu ludzkiego) są nicią wątkową historyi, — są odmotaniem wszystkich zagadek nierozdziernionej żadnym innym przypuszczeniem plątaniny.

Ta jest teoria *uznania samego siebie w swoim jestestwie*, którą z wielu stron i pod wielą roztrząsałem względami.... Atoli nie wszyscy ludzie tę kolęj przechodzą. Niektórzy zastanowiwszy się na wpół kresu, trwają do ostatka w niemowlęctwie źle rozwikłanej myśli. Tak się i z całemi dzieje narodami. Zaiste! Nie mała to rzecz byż musi *uznanie samego siebie* w jestestwie swoim kiedy przeto jedynie człowiek staje się *reflexyą* natury reprezentantem całego przyrodzenia i wszystkich na świecie stworzeń. Ale ten tytuł zaszczytny służy tylko *myślącym*, rozumującym ludziom, w których myśli zgro-

madzone są wszystkie po całym przyrodzeniu roztrącone błyski to życia, to rozeznawań. Ci co nie myślą, albo myśląc myśli swoich nie wiedzą, co nie przyszli jeszcze ku temu rozdziałowi, iżby sami dla samych siebie byli niejako zewnętrznym przedmiotem uwagi i baczenia: ci żadnego prawa do tej wysokiej chwały nie mają. Nie znając samych siebie, czyż mogą znać drugich i innym przodkować stworzeniom? Tacy w niższym mieszczą się rzędzie. Mają myśl, ale nie *swoją*; bo jej sobie nie przywłaszczyli. Mają pojęcie, ale niem nic nie pojmują. Są, *ale dla drugich*, nie dla siebie. Oni żadnego zgoła nie mają jestestwa. Nieme posągi na scenie życia! Pospolicie też rządzą się instynktem nie rozwikłanym w jasność rozumu, cudzą radą, albo zwyczajem. Co jest złego na świecie, poszło z takich ludzi. Nieszczęśliwi.

W bystrzej, żartkowej myśli, w opatrnej radzie, w poważnym słowie maluje się godność duszy ludzkiej. Te zalety zdobyją męża; niemi jaśnieje; w nich ma uznanie samego siebie w swoim jestestwie.

W rozważnym działaniu, w mądrej sprawie, w silnym wyrażeniu ducha, w śmiałym wyciągnięciu na jasność spólnej myśli, maluje się godność i dostojność wielu takich mężów.

Ci wszyscy razem zebrani w całość składają jeden naród, mający jedne prawa, jedną spólną ojczyznę.

Jeden człowiek, gdy myśleć zacznie, przychodzi ku uznaniu samego siebie; tak samo i cały naród w myśli swojej też uznanie samego siebie w jestestwie swoim mieć musi.

Jak myśl jednego człowieka zamyka w sobie, że tak powiem, istotę jego istoty; tak zebranie w całość wszystkich razem myśli *reprezentuje* istotę narodu.

Ściśle rzecz biorąc: naród, nie jestto zbiór ludzi zamieszkałych na przestrzeni, określonej pewnymi granicami. Ale raczej istotą narodu: jestto zbiór wszystkich

pojęć i uczuć odpowiadających religii, instytucjom politycznym, prawodawstwu, obyczajom; a nawet: będącym w ścisłym związku z położeniem jeograficzném, klimatem i innymi warunkami empirycznego bytu.

Że jedne narody giną i śladu po sobie nie zostawując, a drugich pamięć przechowuje się w dziejach, z kądżeto pochodzi? — Co sprawuje tę tak ważną różnicę? Oto, że ostatnie za dni swoich przyszły ku uznaniu siebie w massie swych myśli i wyobrażeń; a jestestwo pierwszych zasadzało się jedynie na zmiennych, przemijających warunkach bytu, to jest: na pewnej liczbie indywidualów, które mieszkając w przestrzeni określonej pewnymi granicami, nigdy samych siebie w jestestwie swoim nie uznały; *uznania* tego świadectw ani piśmiennym dostatkim, ani w dziełach sztuki potomności nie przekazały; — a tém samém żadnej *reprezentacji* czy to w moralnym, czy umysłowym, czy estetycznym świecie mieć nie mogły. Takie zbiory indywidualów, są nakształt cząstek materji, zostających między sobą w słabym związku mechanicznym, który środki *mechaniczne* łatwo rozrywają i niszczą.

Niechaj naród raz tylko, i choć na czas najkrótszy ma to *uznanie samego siebie w swoim jestestwie*, a już pamięć jego nie zaginie. Wyrazi się bowiem; wyjawi, zasłynie. Będzie miał poetów, sztukmistrzów, dziejopisarzy, mowców. Uczucie to bowiem, kiedy się naród w swoim jestestwie nierozdzieloném czuje jak po tętnie,*) jest tak piękne, tak szlachetne, że się koniecznie wzystek w niem wyjawiać musi, wyrwać na jaw, wynurzyć, — swoje „ja“ na oko pokazać.

To wyrażenie ducha, to wyciągnięcie myśli spólniej na jaśnią, ta ogólna massa wszystkich razem wyobrażeń

*) Stary wyraz polski znaczy *puls*.

i pojęć, cechujących narodu istotę, „*stanowią literaturę tego narodu.*“

Do tego zmierzały poprzednie rozumowania. — Zajmując pod jeden widok to wszystko co się dotąd rzekło, wyznaję:

Że naród jedynie tylko w literaturze ma swoją *reflexę*:

Że jedynie tylko w *massie* swoich wyobrażeń i myśli ma wewnątrz ujęcie, ma grunt pod sobą, i uznanie samego siebie w jestestwie swoim.

Ważna prawda! — Jest więc literatura z pewnego względu jako *sumienie* narodu. Z czego wypada: że naród nie mający własnej, oryginalnej literatury, to jest, nie mający wyciągnionej na jaśnią powszechnej *massy* wszystkich swoich wyobrażeń, pojęć i myśli, jest tylko zbiorem ludzi, zamieszkałych na przestrzeni określonej pewnymi granicami, którzy jeszcze moralnego ogółu nie składają.... Nie dosyć na tém, że *jesteśmy*; potrzeba to jeszcze *wiedzieć*. Im lepiej to wiemy, tém bardziej rozszerzamy się, umacniamy w jestestwie naszym. Kto jest, — powtarzam to raz jeszcze, — a nie ma uznania samego siebie, czyli: kto tego że jest, nie wie, ten jest tak, jakby go wcale nie było. Jest, ale tylko dla *dругих*, nie dla samego siebie.... Nie dosyć na tem, że wiemy, *jak* jesteśmy *teraz*. Jeżeli tylko w *obecném* uznajemy się jestestwie: czyż to *uznanie* będzie kiedykolwiek doskonałe? Na co się wreszcie przyda taka wiedza? Cóż z tego, że z dnia na dzień żyjemy jako żebracy, tułacze jałmużną się utrzymujący, którzy nie wiedzą, gdzie głowę swoją skłonić mają ku wieczorowi? Śliskie myśli nasze i byt nasz śliski: pamięć nie trwała, a w utraپieniu ledwo się sama czuje. Przecież trzeba mieć wsporę na czémś. Wszelki lud rodowity, historyczny, w historiją świata zachodzący, jest jako roślina w patryarchalnej osiadłości; z nasion na ojczystym

rozkwita gruncie, a potem za błogosławieństwem nieba w wysokie, cieniste drzewo wyrasta. Stoi mocno i bezpiecznie na pniu to drzewo jeśli ssie pokarm z ziemi, jako z piersi macierzyńskich. Korzeniem jego jest przeszłość historyczna. A wszystkie dzieje tego pnia rokrocznie wyrzynające się na nim pierścienie szeroko rozpowiedzą! Tam w pośrodku spostrzeżesz zdrzeń, — życie rośliny, z którego się pierwotne rozwinęły listki; naokoło w coraz szerszych kręgach postrzeżesz późniejsze lata i wieki, — każdy oddzielnie, a jednak wszystkie razem najściślej z sobą związane, zrosłe, — z których każdy jeden w drugi zachodzi, jak koła zazębione zachodzą za siebie, i jedno drugie, choćby ich było i najwięcej, porusza, obraca. Wszystko to razem zewnętrzna okrywa kora, spaja w całość. Takie jest życie ludu!

„Nie obcym ja przybyszem, ani w obcej ziemi,

Łączę się z wami braćmi tu mojami.

Kość z kości ojców naszych, ród jeden składamy,

I jednym wszędzie duchem oddychamy.

Gniazdo nasze tak stare jak morze i rzeki

Którym imiona daliśmy przed wieki. I t. d. *)

Jakże ci się mylą, którzy wszystko zasadzają na tem co jest *teraz*, a co przeminęło na złe wykładając, albo jawnie sromocą, albo jeśli nie mogą, w opaczne przywodzą mniemanie! Życie historyczne wszelkiego ludu, jest, zdaniem mojem, nie co innego tylko ciągły, nigdy nie przerwany proces *uobecniania* się samemu sobie, od początku, od kolebki, przez wszystkie pośrednie czasy. Jestto pojmowanie, czucie samego siebie w całym przestworze rodowitego bytu. Poczuwajmy się we wszystkich czasach swoich, żebyśmy mieli wszystkie ko-

*) Lech Woronicza xięga druga.

lejne wieki naszego bytu w każdym momencie przytomne, tak, żeby za każdym uderzeniem pulsu, i w każdym nieledwo tchnieniu naszego życia, wywijało się z zapadłej niepamięci minione, zatracone narodu jestestwo. Tym tylko sposobem doskonale pojąć się zdołamy. Taki tylko naród jest nakształt drzewa poświęconego, które wiekami zielenieje, i bezprzestannie kwitnie; — w burzy, w pogodzie, bez przerwy. Na to wychodzi „rozumienie samego siebie w przeszłości i terażniejszości.“ Od zawiązków, od ziarna nasiennego do korony rozłożystej cienistego klonu, jaworu, albo modrzewia!

Gałązka odcięta od szczepu, którą wiatr daleko unosi na pustynię, gdzie uschnąć musi, — albo którą prędki strumień czasu pociągnie na głębią, w toń zatraćania: to naród dawnych czasów w swojej nie mający pamięci! Prawda, powinnością jest każdego czasu stworzyć coś swego, coś sobie tylko właściwego. Ale także i to wątpliwości żadnej nie podpada, że ten czas jest przeszłych czasów utworem. Nie wszystko upada od niemocy, nie wszystko ginie starością. Wieki przeszłe mają swoich dziwowidzów, mają swoich chwalców terażniejsze. Jak jedni tak drudzy bardzo potrzebni ludzie. Reprezentują całość z wielu części złożoną. Wszystko co było, co jest, niechaj się odbije w literaturze, tem ruchomym zwierciadle dawniejszych i dzisiejszych pojęć; żebyśmy samych siebie w drugiej ujrzeni postaci. Biada ludowi, gdy choć na moment wyjdzie z tego rozumienia samego siebie! Jeżeli nie jest ustawicznie w tém jasnym widzeniu! Jeżeli literatura jego pokazuje jakąś omylną, obcą postać w szacie łątanój z różnych kawałków, niejednego postawu.

Od pozornej *reflexyi* w krainie złudzenia i omamień, w fantastycznych przeobrażeniach, w roznoszeniu się jestestw na dwoje, i ukazywaniu omylnych kształtów rzeczy to na wodzie, to w cieniach, to w obłokach, to w sen-

nych postaciach, — od tego cudownego misterstwa w przyrodzeniu, przyszedłem do *reflexyi* rzeczywistej i jasnej, którą Bóg stworzył dla natury w myśli człowieka. Tę myśl uważałem jako istotę promienistą, i jako strojny akord, wyrażający harmonię świata. W téj myśli szukałem związku człowieka z przyrodzeniem. W téj nakoniec myśli rozwikłanej, wyciągnionej na jaśnie i odbitej w literaturze znalazłem ogólną *reflexyą* dla ludzi zostających w związku społecznym.

Summa całego wykładu jest to: że przez literaturę potrzeba rozumieć *systema tych nauk, tych umiejętności, tych wszystkich razem tworów ludzkiego umysłu; a raczej systema tych działań i poruszeń myśli które mają najbliższy i bezpośredni związek z cywilizacją i duchem narodu.*

A zaś przez cywilizacją rozumieć należy: *moc, dzielność i stateczne, bezprzerwne objawianie się i wyrażanie tego ducha we wszystkich nawzajem umiejętnościach, we wszystkich tworach ludzkiego umysłu; krótko mówiąc: w powszechnym systemie działań i poruszeń myśli całego narodu.*

Znaczenie przestronne i wiele ogarniające. — Tę miarę wzięwszy do ręki, i pod tym tylko względem uważać będę naszą ojczystą, polską literaturę.

Jaki jest stan terażniejszy téj literatury? Co ma w sobie właściwego, pierwotnego, prawdziwie polskiego? Czém się różni od innych postronnych? — Jeżeli napomnienia, widoki urywkowe, myśli ogólne tę rzecz rozjaśnić zdołają, położę w to staranie moje; — zawsze jednak z ostrzeżeniem czytelnika: *in magnis voluisse sat est.* Niechaj raczój uważa to pisemko moje jako zarys, plan obszerniejszego dzieła, a nie za same dzieło.

Z poprzednich uwag wynika, że nazwisko *pięknej literatury* i tytuł honorowy a wielce wygodny *belletrysty*,

który u nas jeszcze gdzieniegdzie popłaca, w mniemaniu autora tego pisma żadnego znaczenia mieć nie może. Bo któż jest *belletrysta*? — Nie jest nim uczony z powołania; nie jest poeta z natchnienia; nie jest sztukmistrz, ani badacz dziejów, — ani wreszcie filozof. Jakież jego zawód, jakie zatrudnienie? Znać się na wszystkim, a nie gruntownie nie umieć? Kochać język ojczysty, nauki i sławę, a nawet nie mówić po polsku, (jak najczęściej czynią *amatorowie*, *dyletanci*), a nie przykładać starań, żeby im się dobrze działo, żeby się w kraju rozszerzały i kwitły? — Osobliwie w Polsce, cóż nad to godniejszego politowania? Toć prawdziwie literackie *nie*, pozór tylko na osłonę niedbalstwa, czy obojętności w rzeczach wielkiej wagi, z dobrem powszechném nierozdzielnie złączonych. Od utworzenia się filozoficznej estetyki ustała tak zwana *piękna literatura*; wiersze nie są poezyą; na rymach teraz sztuka nie zależy: niemasz przeto i *belletrystów*. Jest tylko jedna literatura, nosząca na sobie obraz i podobieństwo moralnej istoty narodu. Są, powinni być jedni ludzie, myślący, pracowici, którychby chęci energiczne, i wytrwałość w przedsięwzięciach tę literaturę wspomagały, zbogacały. Jedna ziemia, jedno powietrze, jeden duch! Przeto życzyłyby należało, aby ustał ów płonny tytuł. Policzmy go do zwietrzałych zaszczytów; jak kładziemy i przechowujemy w osobnych komnatach, często tylko dla osobliwości, dawniej czci oznaki, jakimi się niegdyś dworscy ludzie w wysokie o sobie podnosili rozumienie, — albo ostatki staroświeckich ubiorów, któremi się przed wiekiem, niepokaźna a chełpliwa uroda oczom świata wysługiwała. *Et haec et talia*. — Niwa nauk ojczystych rozległa, bujna, nieprzejrzana okiem; tu każde ziarnko stokrotny owoc wyda; a robotnik rzadki, a ci co szczerze, co ochotnie pracują możeby się i dzielić nie chcieli zarobkiem z trzpiotami, dworakami literatury gotowalnianej, niewieściej, którzy, — kiedy myśleć

i *działać* potrzeba, szukają rozrywki w marnym dyletantyzmie.

Wreszcie: z saméj potrzeby daleką przestrzeń olbrzymim niemal krokiem przebiecz powinniśmy. Polska w dziewictwie jest jeszcze, tak zdaje się, dla literatów sławy, toż ze względu dostatków literatury, którą spólnemi chęciami pomnażać należy. Tu najpiękniejsze, dotąd nieuszczknione wieniec rosną. O cały wiek ubiegli nas postronni w sztuce, umiejętności, we wszystkich działach poznawań ludzkich. Niezmierne pole myśli otwiera się przed nami, którego ani ulotny dowcip, ani dyletantyzm nie ogarnie. Ież rzeczy stało się w świecie duchów, o czem z cudzej ledwieśmy wieści słyszeli? — Wszystko to przekonywa, że nam trzeba teraz poważnych rozmyślaczy, a nie *belletrystów*, pracowitych pisarzy, a nie motylego owadu, co z kwiatu na kwiat przelatując z samych zawiązków ssie słodycz.

ROZDZIAŁ DRUGI.

Zastosowanie do rzeczy polskich teorii „uznania.“ — Co jest umiejętność? — Zasada dynamiczna literatury. — Ruch; gra przeciwności. — Piśmienne sektarstwo w Polsce.

Co zwiemy oświatą, cywilizacją, kulturą naukową i estetyczną, zwierzchna jest szata ducha narodu. Czemuż na nią tak różne barwy postrzegamy w tym lub owym czasie, inne na wschodzie, inne na północy, na zachodzie i ku południowi? Rzecz naturalna, ponieważ każdy lud, osobliwie w starych wiekach, inną miał imaginacją, i inne natchnienie poetyckie, inną nawet pamięć przeszłych czasów, inny rozum w filozofii, nakoniec inną metodę, czyli tryb postępowania w doskonaleniu nauk, i umiejętności. — Powielekroć zdarza się: że wykształcenie tej lub owej władzy ze szkoda, i zaniedbaniem innych usposobień; że rozwinienie jednej tylko siły umysłu publicznego, i rozniesienie się jej podług jednego kierunku, w różno-kolejnym to wzroście, to zacieraniu się oświaty, nadaje tejże charakter wyłączny, jedno-tonny. Sławny fantazmagoryk *Jan Paweł* powiada: „wszelki duch z korynckiego kruszczu ulany, z *ruin* się składa.“ W rzeczy samej tylko *ruiną* jesteśmy! Inaczej nie mogą pojąć człowieka, i jego dziejów. Pierwotne, nigdy dostatecznie nie zgłębione, umysł ludzki podzieliło rozerwa-

nie. Roztrzęsło go tak, że teraz żadną miarą, żadną usilnością, do zgody i jedności z samym sobą, w sobie, przyjść nie może. We własném sercu mamy ucisk i wielką burzę; w duszy nosimy rozstrojenie. Czyż się tego skutki nie wyraziły w cywilizacji wszystkich ludów? Zważmy tylko: tu panuje *um* i inne władze potłumia, ukraca; *um* systematyczny, porządný, loiczny, wojuje zwycięzko dyalektyką cienkich myśli, dyalektyką subtelnych pojęć, wszystko na polemicznych zasadzając rozterkach. Nauka mędrca chińskiego nosi na sobie tę cechę jasnością swoją wszystko opromieniającego *umu*. To tkwiło w układzie pojęć religijnych, i ścietyficznych owego narodu, wedle charakterystyki i podań Remiuzata, Kolebroka, Jonesa. A gdzieindziej jaka odmiana! Nie *um*, ani podrzędny, z *umu* wynikający *rozum*, lecz *imaginacya* przybiera w właściwe stroje wszelkie kształty, na jasnią wywołane z pamięci. Owdzie znowu nad tę zwierciadlaną wywyższa się wyobraźnię daleko silniejsza władza, — twórca, gwiazdzista, niepodzielna *fantazyja*, i w całym systemie cywilizacji moc swoją szeroko rozpościera. To w kolosalnej wyraża się architekturze, to w wysłowieniu postaciowém figurycznym, to olbrzymie stawia pomniki, i olbrzymi zapał nieci w sercu poetów; maluje się w religii, stwarza teozofią, mistycyzm. Tak było w indyjskiej krainie nad brzegami Indu i Gangesu. Co atoli rozumieć trzeba w tém tylko znaczeniu, że jedna władza z większą mocą, niżeli inne się rozwinęła; gdyż ani przypuścić nie godzi się, żeby na którejkolwiek z nich całkiem zbywało temu lub owemu narodowi, bądź w starożytności, bądź w wieku pośrednim, bądź w nowszych czasach. Pod ten widok podciągnąćby można, i z tego względu uważać systema każdej niemal cywilizacji; wszędzie bowiem do pewnego *maximum* wykształcił się jeden z pierwiastków naszego umysłu, i ten lub inny rozpostarł *element* roz-targnionój natury człowieka.

Położywszy za zasadę, że istota narodu pod wszystkimi wyraża się względami w porządku jego działań i tworów umysłowych, zatknąłem sobie kres, do którego zmierzać powinienem.

Skoro przypuścimy, że jest umysł ogólny w Polsce, tém samém więc jego przyrodzone własności, i tak mocna, jako i słabsza strona, usposobienie, bogactwa i niedostatki, dzielność i przywary ukazać się muszą w polskiej literaturze, czyli w powszechnym systemie wszystkich naszych pojęć i wyobrażeń.

Umysł ogólny narodu te same władze i usposobienia mieć musi, jakie ma umysł każdego pojedynczego człowieka; ponieważ w całości to tylko bydź może, co się znajduje w składających ją częściach. — Jakaż władza, jakie usposobienie najwyraźniej objawiło się w literaturze i cywilizacyi polskiego narodu?

Założeniem mojem jest: rozstrzygnąć to zagadnienie.

Podług teoryi rozwiniętej w poprzedzającym rozdziale, rzetelne rozumienie wszystkich części literatury, samo przez się podaje się tu myślącemu czytelnikowi. Bez naciągania i przymusu ustanawia się także stosunek nauk i umiejętności, nie tylko między nami, ale i względem narodu. Szerokich na to wywodów nie potrzeba. Wiedzieć, że jesteśmy, i téj wiedzy nieomyłne świadectwo jakimkolwiek sposobem, na piśmie, na kamieniu, na płótnie, tonem, farbą, dźwiękiem, *słowem*, przez *um* i rozum, fantazyę, imaginacyę, i wolę wyrazić, na oko pokazać, — toć jest prawdziwie co nazwałem po staropolsku „*uznaniem samego siebie w swoim jestestwie*.“ Ta zasada życia, ta przyczyna bytu jest zasadą całej literatury, zasadą i przyczyną tego wszystkiego co się dzieje w literaturze; jest miarą wartości wszelkich utworów dowcipu. Sztuka i umiejętność są owocem życia, i nawzajem rodzą życia owoce. Żadnego niemasz martwego misterstwa; niemasz żadnej martwej umiejętności.

Wszystko się w duchu wszczyną, dzieje mocą ducha, i do ducha zmierza. Uważajmy ogół literatury ze stanowiska téj teoryi „uznania.“

Zacząć potrzeba od historyi. — Podług tego co się wyżej rzekło, historya polska nie co innego byź może, tylko nauką służącą narodowej pamięci. Pamięć jest niezmiernie ważna władza umysłu ludzkiego. Wyobrazićby ją sobie można jako nić wiążącą nie tylko szczególne pojęcia, ale całe szeregi rozumowań, i wszystkie imaginacyi obrazy. Nić przypomnienia i związku, żarzący się świecznik w głowie naszój! Wiele rzeczy zapominamy w nieprzebraném mnóstwie myśli, w rwistym toku wyobrażeń; ale skoro owa nić wewnętrznego przypomnienia, nić wewnętrznego związku rozerwie się na dwoje, tak że tego co było przypomnieć sobie nie możemy, skoro ów wewnętrzny świecznik rozumu nie ściemnieje, ale całkiem zgaśnie: natenczas sam rozum dostaje zawrotu i jest nakształt okrętu bez żeglarza wśród burzy. Działanie jego wątleje; nareszcie niemoc z ochronieniem przywodzą go ku obłąkaniu. Człowiek taki jest jako obłąkany; mówi od rzeczy; wszystko bierze i czyni opacznie; cudzego potrzebuje dozoru, żeby sam na swoją szkodę nie zarabiał. Wszystko na nim wytarguje kto chce, i co chce sprawi; a liczne kłopoty władną jego niestatkim. Tak bywa i z narodem. W umyśle jego jest także pamięć, którą strącić może. Może zgubić nić przypomnienia i przyjść ku *obłąkaniu*. W umyśle narodu może także ściemnieć i zgasnąć wewnętrzny świecznik. Cóż się wówczas dzieje? Oto cienie przeszłości tułają się bez czci i pożałowania. Nikt nawet nie wie gdzie są groby wielkich ludzi; a wiara, cnota i nadzieja odlatują w inne czasy. Piękność, sztuka i poezya nie mają żadnego powabu. Umiejętność służy tylko wygodzie i potrzebom, a nie istnój prawdzie. Literatura stroi się kradzionemi wdziękami; i cudzą wzbogaca, a raczój ubożeje iścizną.

Jednem słowem: w takim umyśle jest obłąkanie. Biada ludziom którzy ku téj przychodzą niepamięci! Straciliśmy z przed oczu obraz przeszłych czasów, zarówno i tego niepoprzestają co się koło nich dzieje. Samych siebie nie znają; są tylko przedmiotem rozumienia i znawstwa dla drugih.

Pisarze dziejów krajowych wspierają, mocują tę władzę, za której osłabieniem lub ustaniem umysł publiczny mógłby przyjść ku obłąkaniu. Przełożyć przed oczy narodu powieść zawierającą wszystkie jego dzieje, nie jestże to ocucić jego pamięć, żeby się we własnym minioném jestestwie poczuł i zrozumiał? Historia liczy wszystkie odetchnienia, i ledwo nie z każdego uderzenia pulsu w życiu narodu zdaje sprawę potomnym czasom. Nauka ta poważna, dostojna wzbudzając i zasilając nigdy nie wygasłe uczucie przeszłego bytu, dalej jeszcze takowe rozszerza w narodzie. Historyą piszą społeczeńsi z podań, z wieści, i powiastek; z tego na co sami własnemi oczyma patrzeli. Każdy wiek miał swoich kronikarzy, swoich latopisców, którzy to wszystko co się za ich dni działo, czy w powodném czy przeciwném szczęściu, przekazywali bądź pismem, bądź także tylko ustnym podaniem. Z tych przekazów tworzą się następnie historyczne materyały; a z nich, za staraniem późniejszych zbieraczy, krytyków i pisarzy umiejętnych, ogólna powstaje dziejów ojczystych osnowa. Społeczna historia każdego wieku świadczy: jako *się* naród w obecném jestestwie swoim rozumiał, jak uważał i pojmował to jestestwo? Wszystkie zaś dzieje od najdawniejszych czasów do dnia dzisiejszego, są, a raczój powinny być zebraniem w treść *jedną* szykownie, umiejętnie, porządnie rozwiniętą tych cząstkowych świadectw, tych ułamkowych, przemijających *uznawań*. Ztąd jak z wątku potrzeba wyciągnąć nie historycznej powieści, zawierającej *summę* wszystkich minionych momentów życia. Zach-

dzi więc pytanie: czy mamy w literaturze polskiej takie dzieło ojczystej poświęcone pamięci? Taką powieść od najdawniejszych czasów do dni naszych? Powieść jednej treści, tchnącą jednym duchem, ułożoną i skreśloną przez *jednego* pisarza? Albo, co na jedno wychodzi: czy pojęliśmy wszystkie minione narodowego jestestwa chwile? I czy się teraz w tém minionem jestestwie uznajemy? Jakaż jest pamięć nasza?*) — Nauki, jak z wszelką historią, tak i polską związek mające, n. p. geografia, statystyka, numizmatyka, chronologia i t. d. przyczyniają się ku wyjaśnieniu ojczystych dziejów, a tém samém ułatwiają dostateczniejsze rozwikłanie owego pojęcia i rozumienia siebie w przeszłości, takowe w publicznym mocując umyśle. Pod tym tylko względem zasługują na uwagę. Jakiż jest stan tych wiadomości w polskiej literaturze?

Naród polski po wszystkie czasy swego związku społecznego zachodził w historią Europy; przeto powinien znać swoje zewnętrzne stosunki i rozumieć siebie w spólném jestestwie z ościennymi, postronnymi, dalekimi ludami. Przełożyć przed oczy ziomków powieść, zamykającą dzieła i sprawy wszystkich ludów, z któremi

*) Proszę czytelnika, żeby tego opacznie nie rozumiał. Możeby się komu zdawało (według tego co namieniłem: „*że historia służy pamięci narodu*“ —) jakoby historyk prócz pamięci niczego więcej nie potrzebował, ani rozumu ani imaginacyi, ani fantazyi. U nas nie trudno o takie wnioski, — osobliwie w dziennikach naszych. Równie mógłby mnie kto z tego posądzić, że pocie odmawiam innych usposobień prócz samėj fantazyi i imaginacyi. To zdanie byłoby omyłne. Jak poeta tak historyk cały głowę i dobrze we wszystko opatrzoną mieć powinien. Ale tu chodzi o główną zasadę, o szczególniejsze rozwinięcie tego lub owego *elementu*. A tą zasadą, w poezyi i sztuce jest imaginacya i fantazyja; w historii zaś *pamięć*, lecz z tego tylko względu, z jakiego uważałem tę władzę, to jest: w umyśle ogólnym narodu jako nić wiążącą wszystkie pojęcia i czasy przeszłe z teraźniejszymi.

zostawali w związkach pośrednich, bezpośrednich, bliższych, dalekich i najdalszych, nie jestże to rozszerzyć ich *uznanie we własnym tak minionym jako i obecnym jestestwie?* Ziemiokrag tém się ogarnia rozszerzeniem. Historia powszechna rozgałęzienie jest szczególniej; jest to wielkie koło mniejszego koła, a obadwa za siebie zachodzą. — Toż samo o jednym rozumiemy człowieka, co ze względu całego narodu. Kto nie jest obywatelem kraju, czyli innymi słowy: kto będąc *osobą, jednostką* nie pojmuje się zarazem w pospolitej rzeczy, w związku społecznym, tego uznanie we własnym jestestwie ani godziwe, ani doskonale być nie może. Prawdziwe obywatelstwo nie co innego jest, tylko rozszerzenie osoby, rozprzestrzenienie indywidualnej jednostki. Tak samo naród cały, we własnej tylko i nierozdzielnej uznający się *egzystencji*, byłby jako obwarowana i ze wszech stron zamknięta *monada*, która samą siebie jeszcze nie pojmuje i nierozumie. Żeby się dobrze pojąć, potrzeba znać drugich, a z nimi zostawać w ciągłych stosunkach. Wtenczas tylko, *kiedy jedno stawia się przeciwko drugiemu*, i to i tamte pojmuje siebie. — („*Ja*“ stawia się przeciwko „*nie-Ja*.“) — Historia powszechna jest rozszerzenie narodowej jednostki, ojczyzszego „*ja*“ za obręb przestrzeni, pewnymi granicami określonej. — Tak pojmuję powszechne dzieje rodu ludzkiego. Rozwinę to pojęcie. — Poważanie starodawnych obyczajów; pamięć tkliwa i czuła na zasługi przodków; wdzięczność za dobro przekazane nieskazitelną cnotą i przewagą sławnych puścizną; toż wzniosły duch rodzinny w rodzinnej osiadłości; a przedewszystkiem duch braterskiej zgody, którym się statecznie dobrane utrzymywały związki; duch spólny, mocny, niezłomny, żadną nieprzewyciężony przeszkodą, który sprawował, że każdy członek to bractwa, to zgromadzenia, nieraz z wspaniałomyślnym poświęceniem własnej korzyści służył pospolitej rzeczy,

tój potrzebie we wszelkim przypadku rad dogadzał z całą duszą swoją i z całego serca, dzieląc zarówno szczęście i niedolę, równym znosząc umysłem smutek i pociechę, zarobek, i stratę: otóż treść we wszelkim narodzie, otartym z dzikości i barbarzyństwa, wywijających się z składu społecznego dziejów ojczystych i wspomnień. W tém uczuciu zawarta historia krajowa. Ale my większego jeszcze potrzebujemy zakresu; rozprzestrzeń się musimy w człowieczeństwie. (Powinniśmy przyjść do *uznania siebie* w ogólném jestestwie rodu ludzkiego. Gdzie to wyobrażenie nie jest rozwinięte (tak iżby każdy z nas, w wysokim rozumieniu chrześcijaństwa, poczytywał, uznawał siebie za członka jednej rodziny świata), tam ludzie zostają w pewnych tylko massach, granicach, stanach. A najpierw człowiek jest w domu; jest patryarchą swój rodziny. Potem jest w cechu, w bractwie, w stronnictwie, pod którego chorągwią żółd wiedzie, którego znaki i godła nosi na sobie. Coraz rozszerza się jego zakres. Dalej jest w stanie, w klasie, osobne mającej prerogatywy, przywileje; dalej jest jeszcze synem ojczyzny; a w końcu stać się musi całego świata obywatelem. Ten postęp konieczny i nieodzowny. Tego postępu świadectwem i nauką: historia powszechna rodu ludzkiego. — Czy mamy w polskiej literaturze taką naukę? Dzieło poświęcone tak ważnemu przedmiotowi? — Lecz tego co się rzekło o historii powszechnej, niechaj nikt opaczny wykładem nie naciąga na to rozumienie: jakoby najwyższe dobro cywilizacyi zasadzał na zatarciu wszelkich śladów różnicy między narodami, i niejako ostateczny kres oświaty ustanawiał w potłumieniu miłości ojczyzny i t. d. Dalekie jest odemnie to mylne mniemanie; prawdziwa bowiem cywilizacya, jak sądzę, rozszerza *indywidualność* każdego narodu, ale jój nie zaciera i nie podkopuje; zbliża ludy ku sobie, ale ich na jedno-gniezdne nie zbija plemię; osłabia uprzedzenia trzymające narody w roz-

dziale nienawiści, szkodliwej wzajemnemu ich pożytkowi, ale każdemu pozwala zostawać i rozpleniać się w pewnej mierze, opisanéj właściwością obyczaju, ducha i innych okoliczności. Tylko fałszywa cywilizacya, tylko poniżający godność człowieka mechanizm pojęć, i mechanizm myślenia, o którym we wstępie wspomniałem, zaciera pierwotne cechy znamionujące istotę narodu w rodzinnej osiadłości. Można być dobrym ojcem własnej rodziny, i pożytecznym człowiekiem pewnego stanu, można być dobrym obywatelem kraju; lecz zarazem te wszystkie uczucia i względy można, a nawet trzeba połączyć z wyobrażeniem i uczuciem godności rodu ludzkiego, z tém nareszcie przekonaniem, że wszyscy ludzie bracia są nasi, a ziemia dana nam wszystkim w osiadłość, abyśmy jedną wielką składali rodzinę. — Rozszerzenie ojczyzno-rodowitego „ja,” rozumienie się w jestestwie drugich, ogarnienie wszystkiego rodu ludzkiego we wszystkich czasach tą ognistą miłością, która z nieba na ziemię zstąpiła, — ten kres ostateczny chrześcijańskiej kultury, ten, nie inny przedmiot historii powszechnéj. — Szczególna historia jednego narodu wtenczas dopiero staje się umiejętnością, kiedy ją rozwiniemy w powszechnéj osnowie dziejów rodu ludzkiego. (Ojczyście ja stawić należy przeciw innym narodom; dopiero wtenczas dobrze pojęte będzie).

Póty o historii. — Z téj samej zasady łatwo wiedzieć początek i osnowę, rzecz i kształt każdej innéj umiejętności. Wszystkie z jednego źródła, jak promienie ze środka ogniska wynikają. Wiedzieć, że jesteśmy, jest to niemal wszystko umieć; w tém treść wszystkiego. Kto zna myśl swoją, zna to wszystko, co myślą myślić, i ogarnąć zdoła. Umiejętność rozwija uczucie naszego bytu; co się także do narodu ściąga. Kiedy przychodzimy do uznania samych siebie, wtenczas zaczynamy się rozszerzać w naszym jestestwie, i nie jako samych siebie

pomnażać. Nasze *ja*, że tak powiem, rozpromienia się, — rozprasza, — niknie. — Jest jakieś drzewo, wspomniane przez jednego z pisarzy kościelnych, *) które wtenczas zielenieje, kiedy je okrzesa; drzewo to idzie w zapasy z żelazem, śmiercią żyje, krzewi się wycięciem, *gdy go już nie masz, wtenczas rośnie*.

Umiejętność, jeśli w to pilniej wejrzymy, nie co innego jest, tylko ten postęp od naszej indywidualnej jednostki, od *ja* od wszech rzeczy jestestwa. Tym sposobem przez *pojęcie*, czyli przez „*jęcie umem w umie*“ (umiejętnością) to odzyskujemy, cośmy stracili przez pierwotne wyosobienie, wydzielenie się z wszech rzeczy związku. Rozjaśnię tę myśl. Kiedy człowiek rzekł do samego siebie „*ja*,“ natenczas z łona się natury, z *idei* wszystko ogarniającej wyłonił; wtenczas natura *stała się* dla niego przedmiotem. Odtąd przestał bydź *w niej*, w jój łonie, a zaczął bydź za jój okresem; bo ją mógł uważać i na nią patrzeć. Tym kształtem wszystkie się zmieniły stosunki człowieka z przyrodzeniem. Pierwój był w naturze; teraz ją umiejętnością rozumie. Pierwój był w związku i porządku ogólnym; teraz tylko ten związek i porządek *pojmuje*. Owe niegdyś ściste, mocne powinowactwo z przyrodzeniem, (takie same, jakie spaja płód jeszcze nierozwikłany w łonie macierzyńskim z życiem rodzicielki) odzyskaliśmy *poczęści* przez *pojęcie*, *objęcie*, aktem woli i *umu*. Odbiegłszy od natury, teraz się ku niej zbliżamy po szczeblach *reflexyi* i poznawań. Zbliżać się tym sposobem do natury, nie jestże to ją *pojmwować*, *umieć*, czyli przez *um* wyrozumieć?

Taki początek i ten kres *umiejętności* przyrodzenia. Wiele na zgłębieniu tój myśli zależy.

Nauki naturalne w tém tylko oświecić nas mogą: jaki związek zachodzi między nami, a rzeczami pod

*) Gregorius Naziazan. Orat. 27.

zmysły nasze podpadającymi? Czyli innemi słowy: „między t \acute{e} m co jest, i tego że jest nie wie“ — a „t \acute{e} m co jest i to wie“ — Między naturą zewnętrzną i człowiekiem.

Powiedziałem: że sami dla siebie *stajemy* się przedmiotem; a zatem nie odrazu przychodzimy do tego punktu, ale po woli, z czasem w czasie. W miarę tego, jak sami dla siebie *stajemy się* przedmiotem, *staje się* także przedmiotem dla nas zewnętrzna, widoma natura *Staje się!!* To dzielne, mocne, rzecz najdokładniej malujące, i opisujące wyrażenie naszej filozoficznej polszczyzny, zawiera *metodę* i tryb *postępowania* w umiejętności przyrodzenia. Ponieważ sami dla siebie *stajemy się* przedmiotem wewnętrznej wiedzy, zatem to nasze *ja* musi być *skutkiem* poprzednich wewnętrznych działań. Jest *produktem*, wypadkiem, rezultatem ruchu... Pierwój trzeba poznać siebie, dopiero pot \acute{e} m naturę poznać można.

Jak siebie samych od razu nie poznajemy, tak i tego co się zewnątrz nas dzieje, od razu poznać nie możemy; t \acute{e} m bardziej, że to co się zewnątrz nas dzieje w ustawnym jest ruchu, że z przyczyn bezprzestannie rodzą się skutki, a każdy skutek następnego skutku jest przyczyną i t. d.

Natura działa bezprzestannie; wszystko co zewnątrz nas postrzegamy *dzieje się, staje się, albo stało się*, czyli przyszło do skutku przez działanie. Każde jawisko w przyrodzeniu, każde *faktum* jest sumą poprzednich *operacji*. A tak, ponieważ rzecz, osnowa, przedmiot umiejętności przyrodzenia *jest w ruchu*, ponieważ natura jest w ruchu (*naturans*), c \acute{o} ż z tego wynika? Oto: że i s \acute{r} odek pojmowania, zbliżania się do natury, także *ruchomy* by \acute{d} ż powinien. Tym s \acute{r} odkiem jest umiejętność. A zatem *umiejętność natury ma by \acute{d} ż ruchoma*.

Wszystko *staje* się, wszystko się w prawej rozwija umiejętności. Ruch jest jęj cechą. Na tém zależy metoda nauki. *Rzeczy zewnętrzne dla nas nie ewystują*; nic o nich nie wiemy, póki się o tém, że są, nie przekonamy. O *ewystencyi* przmiotów zewnętrznych przekonujemy się tylko umiejętnością, czyli *przez jęcie umem w umie*, czyli przez rozumowanie. Rozumowania te odkrywają nam byt rzeczy, pod zmysły nasze podpadających. Myślą sporządzamy sobie świat zewnętrzny. Rozumując budujemy gmach przyrodzenia, i wszystkie ukazujące się w tym gmachu jawiska. (Prawdziwy naturalista, to, co widzi przed sobą, nie bierze, nie uważa tak jako *jest*, ale jako *się stało*; prawdziwy filozof, badacz przyrodzenia jest architektem natury! Z jego umiejętnością zarazem powstaje przedmiot umiejętności. Rzecz wewnętrzna, osnowa *rodzi się* razem z formą nauki. To jest: rodzi się w jego myśli: w poznawaniu, w uznawaniu się jego w naturze. Niemasz dla niego ani *materyi*, ani światła, ani elektryczności, ani magnetyzmu. Niemasz dla niego żadnego kształtu, żadnej postaci. Do tego wszystkiego przychodzi przez naukę, przez dyalektykę; przez ciąg stopniowy twierdzeń i nieprzerwane następstwo myśli. Dla takiego badacza przyrodzenia natura nie jest *naturata*, czyli objawiona, ale objawiająca się, jawiąca — *naturans*.

Wszystko się w prawdziwej *staje* umiejętności! Tę prawdę miejmy zawsze we względzie. Los nauk przyrodzonych na tém zależy. Umiejętność, gdzie się wszystko *staje*, wychodzi z najpierwszych początków; zaczyna od punktu *genetycznego*. Badacz przyrodzenia poświęcający się takiej umiejętności, staje myślą w pierwotnej epoce natury, i następne jęj wieki historycznym *przebiega porządkiem*... Pismo przyrównywa umiejętność, wiedzę,

wiadomość*) do drzewa. Wielkie w tém rozumienie!! Jako i w inném porównaniu z ziarnem gorczyczném, które, wedle wyrazów *Pana* tak wielką łożę puszcza, że się i ptacy na niéj chowają. Rzeczywiście, w rozwijaniu się ziarna, w kiełkowaniu nasion, w pędzie drzewa, strzelającego i wysokość do błękitu, jest coś, co *genetyczną*, rodzajową własność prawdziwej wyobraza umiejętności. Jój duch ten sam, ta sama rzecz, ten tryb postępowania. Takim samym rozrasta się kształtem drzewo wiadomości człowieka, tém bardziej narodu, jakby z pnia, który swe korzenie głęboko i szeroko rozpostarł w wiedzy wewnątrz obróconej jestestwa byt, i istotę swoją uznawającego. Rozrasta się, dzieli, rozplata na coraz liczniejsze, na tysiączne konary, gałęzie, których korona buja wysoko w powietrzu, a kwiat i liście pięściwém wiosny rozzielenione tchnieniem, i zarannéj rosy kropłami, i balsamiczną wonią, wszystek ziemiokrąg od końca do końca świata ocieniają. Człowiek rozkazuje naturze umiejętność, ale naturze żywéj, ruchoméj, ale żywą, ruchomą umiejętnością!! Tak jest! Niemasz martwéj nauki. Każda jest, każda powinna bydź owocem drzewa wiadomości, drzewa życia. Wszystko się rozplata i spleta w naturze, wszystko rozwija i porusza. We własnym uznając się jestestwie, uznajemy się także we wszech rzeczy jestestwie i w tém się coraz bardziej rozszerzamy, — rozpraszamy, — nikniemy. Jednostka nasza w ogóle niknie, i nawzajem ogół w sobie mieści. Albowiem w myśli naszój cała się odbija natura; ta myśl służy jój jako

*) Czyli „w-ja-domość;“ a zatem co się we mnie, w *ja*, w moim *ja* stało. To jedno słowo zawiera *genesis* umiejętnego trybu postępowania. Dziękujmy Niebu za taki język! A miejmy we czci i poważaniu naszego spółzemiańina Kamińskiego, który szeroką otworzył drogę wyszukiwań pod względem filozoficzności mowy polskiej.

głos słowu, i jest jój *pojęciem*; jest częścią przyrodzenia, jest duchem świata. Z téj przyczyny myśl ludzką nazwałem strojnym, dźwięcznym akordem, brzmiącym zgodnością wszystkich razem pierwotnych sylab rozrzuconych w przyrodzeniu. *) — Zebrać te sylaby, żeby całe słowo złożyły i umieć przeczytać to słowo: otoż umiejętność natury!... *Czy mamy taką umiejętność w polskiej literaturze?* Czy uważaliśmy naukę z tego punktu, i czy ją u nas w tym sposobie ukształcono, rozszerżono?

Pytania takie są to *pozycye*, które się same rozwiązują przez określanie coraz silniejsze, i stawianie głównego zagadnienia w coraz inném świetle. Wywodzić początek jakiegokolwiek nauki z teoryi *uznania*, w systemie literatury uważanej ze względu *refleaxyi* narodu, jest to opisywać sferę téj nauki i zarazem rozwijać jój treść, osnowę. Czyli innemi słowy: jednym ustanawiać zawodem, niejako jedném technieniem rzecz i kształt umiejętności. Podług tego co się wyżej rzekło, filozoficzna umiejętność natury z nas samych wyciągniona, i *genetyczna*, *ruchoma* bydz powinna. *Jestże taka polska umiejętność?* Co potem będę się starał roztrząsnąć w części pisma mojego poświęconej *umiejętnościom* w Polsce. Nateraz, dla rozjaśnienia ogólniejszego widoku, pod który podciągnąć przedsięwziąłem literaturę ojczyzną, niechaj mi wolno będzie powiedzieć, co następuje:

Krytyka literacka w wyrokach swoich omylna i płochą, (jeżeli tylko tym wyrazem nieobrażę jój stronników) przez długi czas w piśmiennictwie polskiem rozwinięta i postępowyobrażeń estetycznych tamowała, szkodząc rzeczywiście poezyi i sztuce, tóż ukracając moc talentu niepotrzebném powściągnięciem. Ta krytyka przez inną krytykę śmielszą, zachęcającą i osmielającą, nieraz zu-

*) Rozdział I.

chwałą, uprzątającą wszystkie uboczne względy, ale może silniej popierającą zdanie swoje i widzącą rzecz z wielu stron, zawojowana, że tak powiem, została; od-
 tąd historyczne tylko miejsce w naszej literaturze zaj-
 muje. Ta jest pierwsza opinia, którąbym rad umocował
 w przekonaniu czytelnika. Druga zaś jest ta: że przez
empiryzm, i wyłączną, niemal fanatyczną wiarę w do-
 świadczenie, którą za naszych czasów najbieglejsi pisa-
 rze polscy rozszerzali i pomnażali, *skamieniała* umiej-
 ećność w polskiej literaturze. Dotąd tkwi to złe w umy-
 ślach naszych; niemasz go ani w języku, ani w usposo-
 bieniach, ani w charakterze polskiego narodu, ale jest
 to skutek zawziętego mniemania, skutek powagi i mi-
 strzostwa ludzi wielce zasłużonych, których atoli dobre
 chęci, i obywatelstwo, wyżej zapewne trzeba cenić, ni-
 żeli naukę; aczkolwiek i w tém okazała, rzecz z innych
 względów uważając, zajaśnili biegłością, w swoim cza-
 sie, podług swego rozumienia. Ten jest ogólny widok,
 niejako *status quo* co do krytyki estetycznej, i co do
 umiejętności, a szczególnie nauk przyrodzonych w pol-
 skiej literaturze. Pytam się tedy: czy nie czas uprząt-
 nąć tę ostatnią przeszkodę? — Co do ogólnego usposo-
 bienia w kraju naszym ze względu *umiejności*, co do
 przyjętego u nas trybu postępowania w téj mierze, po
 szkołach i wyższych instytutach naukowych, zdaniem
 mojem (którego jednak nikomu nie narzucam), jeszcze
 się to usposobienie nie rozwikłało i nie wzmogło. Z téj
 niwy jeszcześmy dojrzałego nie zebrali plonu. Czemuż
 to przypisać? Twarde zdają się być te słowa; mniem-
 am jednak że *konsekwencya* w rozumowaniu nikogo za-
 straszać nie powinna. Podług zasad i pojęć moich, które
 następnie będę się starał jaśniej wyłożyć, żadnej w Pol-
 sce nie mamy teraz *ściślej umiejętności*. Wyras ten na-
 wet na wspanak bierzemy, tytułując częstokroć *ściśłą u-*

umiejętnością z obcych języków tłómaczone traktaty, żadnego wewnątrz ujęcia nie mające, ani takiej mocy, któraby się rozchwiać nie mogła. Wielka to rzecz, i bardzo wspaniała umiejętność! Niesłuszne też, szczególnież ze względu nauk przyrodzonych, rozszerzyło się mniemanie: jakoby tylko domowej potrzebie służyć powinny, i dogadzać społecznemu pożytkowi. Zdaje się nam: że te nauki na to tylko są wymyślone, aby podawały sposobność ciągnięcia jak największych korzyści z tych sił, któremi działa przyrodzenie, z tych własności, któremi tak hojnie wszystkie uposażyło jestestwa. A co do trybu postępowania i *metody* naukowej, rozumienie jest takie: że wszystko na doświadczeniu zależy; że teorye układać trzeba podług postrzeżeń i wiadomości czerpanych z doświadczenia, a gdy się co odmieni w doświadczeniu, gdy nowe wypadki przekształcą postać nauki, natenczas nową stworzyć teoryę. Ale ten widok daleki od szczerzej istoty umiejętności. Cóż, proszę, za skutki wyniknęły u nas z tak opaczego sądu? Oto, żeśmy w tym wielkim zawodzie nic swego, nic nam własnego nie wymyślili, prócz dobrego polskiego wykładu i stylu w rzeczach naukowych; różne bowiem, przygodne wynalazki, urywkowe pomysły, nader chlubne dla szczególnych uczonych, poświęcających się umiejętnościom, głośniejszą chwałę za dni naszych narodowi nie zjednały. Umiejętność polska zkądinąd przeszczepiona, że tak powiem żywcem wzięta. Rzeczy około siebie cudzym pojmujemy rozumem w ojczyźnie Kopernika i Witeliona. Cudze w laboratoryach naszych powtarzamy doświadczenia. Mechanizm opanował umysły. Układy oddzielnych nauk odmieniają się przed oczyma naszymi w słowniki technicznych wyrazów, i technicznych manipulacji; coraz więcej mnoży się szczegółów nie powiązanych myślą ogólną; żadnej prawie teorii, żadnego systematu, żadnej całości organicznej. Ru-

tyna jest w polskiej nauce! Ale to się dłużej żadną miarą ostać nie może. Co *Jan Nepomucen Kamiński* wyrzekł o *filozofii*: że jej zewnątrz nikt nie nabędzie, toż o każdej trzymajmy umiejętności; a tém samém i o naukach przyrodzonych. Obcy nabytek niechaj je wzbogaca, wspomaga, ale na nim swojej nie zasadzajmy iścizny. Wszędzie wprawdzie jednaka natura, i te same prawa podług których działa, tworzy; ale nie wszędzie jednaki sposób pojmowania tego i tłumaczenia. W tém się właściwość każdego niemal oświećszego wybija narodu. Z tego względu co innego we Francyi, co innego w Niemczech, co innego w Anglii. Tę samą rzecz inaczej pojmuje *Thenard* i *Biot*, inaczej *Berzeliusz*, inaczej *Szuberbert*, *Oken*, *Steffens*. Z tych odmiennych względów i widoków, z tego rozmaitego sposobu rozumienia natury i tłumaczenia jej fenomenów, toż ogólniejszego systematu, wykształca się różno-licowa postać umiejętności. Z tych ciągłych, własną pracą, własnymi nabytkami i odkryciami doskonalonych poszukiwań, rodzi się *historia nauki*. Ale uczeni, własną głową nie myślący, żadnego podobno miejsca w niej nie zajmą; chyba by się im dostało najpośledniejsze: tłumaczy, kompilatorów, naśladowców. Cóż ztąd za chwała? Naukę trzeba mieć w sobie, w środku, i z nas samych, z jestestwa naszego wszelką wyciągnąć umiejętność.*) Przełożyć cobądź z obcego języka na polski, jak się u nas pospolicie dzieje, nie jest to z bogacić literaturę, uważaną z stanowiska *reflexyi* narodu. Tym sposobem dogadza się tylko chwilowej potrzebie, i mijającym względem, które wszakże

*) „Mocno ten błądzi“ — pisze potylekroć wspomniany Kamiński (*Halicz. o umnietwie dramatyczném str. 236*) „ktoby mniemał, że w naród coś zaszczepić można, czegoby już w sobie, z natury swojej nie miał, jak nie zaszczepisz w płonkę szlachetnego oczka, kiedy płonka w życie swoje *życiem swoim* nie przyjmie.“

bardzo ważne i naglące byź mogą; czemu nikt nie przeczy. Nauka jakakolwiek dobrze zrozumiana, pracowicie spolszczona i wyłożona ma swoją wartość, taką jaką mają romanse i powieści historyczne, angielskie, włoskie, lub francuzkie, w polskich przekładach opisujące cudze stroje, zwyczaje i t. d. Nie dla tego to piszę, żebym chciał uwłaczać mężom wielce zasłużonym, tak pod tym względem, jako i z wielu innych w naszym kraju, ale jedynie: że czas już zalecić tę rzecz obmyślanu i gruntowniejszj ziomków rozwadze, — czas wezwać *filozofii z głębi ducha naszego, i wysnąć ją z istoty naszego jestestwa*, żeby upłodniła, ożywiła myśl, żeby wzbudziła zapał do częstszego pisania i gruntowniejszych rozumowań w rzeczach dotyczących umiejętności przyrodzonych. Niechaj się umiejętność polska z rodowitych nasion własną rozkrzewi dzielnością, własnym rozzieleni liściem, i zakwitnie szeroko, bujnie wielkimi pomysłami. Oto nieba prosić trzeba, za przyłożeniem własnych starań.

Śmiałości mojej wybaczy, kto tę rzecz u nas, jaką jest teraz, i dalsze skutki widzi. Albo to wszystko co powiedziałem ze względu literatury, *że jest refleksją oświeconego narodu* (a za taki, naród polski z chlubą w sercu poczytuję) fałszem jest z istoty wytrawionym; albo, jeżeli mi w tém główném i początkowém założeniu pisma mojego nikt oczywistj nieprawdy nie zada: każda umiejętność tak oryginalna, tak pierwotna byź musi, jak *poezya* i poetyckie natchnienie. O to się wszystko rozbija; podług tój silnie umocowanej zasady na prawdzie ducha, i istoty bytu naszego, cenić potrzeba użyteczność umiejętności, i czynione starania ludzi uczonych ku ich wykształceniu. Umiejętność nie jest rzeczą pamięci, ale największą jest sprawą i misterstwem ducha. Najpiękniejsze odkrycia winniśmy naukowemu entuzjazmowi, i ledwo nie poetyckiej *inspiracyi*, — tój najwyższj filozofii geniuszu!

Z drugiej strony trudno nie przyznać: żeby dowcipne, zręczne przystosowanie nauk obcym, na cudzej niwie doskonalonych staraniom, do polskiego przemysłu, który rząd tak usilnie wspiera, nie miało sprawiać ważnych korzyści dla kraju. Nic nadto pewniejszego. Ale także przyznać potrzeba, przez samą sumiennosc *loiczną i dyalektyczną*, (niechaj mi wolno będzie wyrazić się tém może dziwném, ale prawdziwém wysłowieniem) jakiej ściśle przestrzegać powinien, kto z położonych zasad rozumuje: że wyłączny ów wzgląd, który dotychczas rozciągaliśmy (mówię tu o ogóle) na samą nieledwie praktyczną, gospodarską użyteczność nauk przyrodzonych, ubliża ich *godności*. Daleko znaczniejsza istota prawdziwej nauki, jako i prawdziwej piękności w sztuce. Przeznaczenie, cel, zawód rzetelnych umiejętności daleko wznioślejsze, i wspanialsze. Uważajmy n. p. *medycynę*. Jak wielka użyteczność téj nauki! A jednak praktyka lekarska, choć lekarz niesie ulgę zwątlonemu zdrowiu bliźnich swoich, nie jest, jak sądzę, ostatecznym kresem jego umiejętności. Główném jój zadaniem człowiek; a człowiek jest zebranie w treść, i niejako summa wszystkiego w naturze. Słusznie przeto *medycynę* położyłby można na czele innych nauk przyrodzonych. Pojąć *życie* i *śmierć*, a raczej: roztrzygnąć zagadkę życia, i daleko zawilszą, mniej dla nas dostępną zagadkę *skonu*, o toż powołanie i główny zawód filozoficznego lekarza. Z tych założeń wywija się pasmo jego wielkiej nauki. Historyczna znajomość rozlicznych niemocy, i środków leczenia, botanika, anatomia i t. d. stanowią tylko składowe części, i niejako są jój materiałami. — Weźniemy inny przykład. Matematyka, kalkuł i głębokie rachunki, wprowadzone do umiejętności przyrodzonych, czyż nie zdają się nakształt *czasowania* i *spadkowania* w gramatyce? Albo *generalbasu* w teorii kompozycji muzykalnej? Przypuśćmy, że ktoś nauczył się wszy-

stkich *konjugacyi* i *deklinacyi* obcej lub umarłej mowy, zechce, nic więcej nie umiejąc, czytać natychmiast dzieła, poemata w tym języku. I jednego słowa nie zrozumie, niedopiero okresów rozciąglejszych, zawilszych toków, sztucznie przerzucanych wyrazów i t. d. A przecie nie jednemu zdawało się matematykowi, że zrozumiał styl i wysoką poezją natury! Jest duch w mowie ludzkiej; jest duch w muzyce, jest w przyrodzeniu. A tylko duchem do ducha przeniknąć można, — tylko *umiejętnością ducha*, filozofią! — Inny jeszcze przykład wspiera zdanie moje. Nie dla tego zapewne uczymy się *astronomii*, żebyśmy po morzu bezpiecznie pływali (lubo ta nauka bardzo potrzebna żeglarzowi); ale żebyśmy poznawszy porządek tych gwiazd na niebie, ich biegi i obroty, toż układ ledwie nie całego świata, wzniesli się ku temu, który to wszystko z niczego stworzył! Harmonia niebieskich sfer, — duch *astralny*, — gwiazdziste *ideje*: taki może ostatni kres *astronomii*, najspanialszej ze wszystkich umiejętności. Powiedziano o nauce człowieka, że jest *wielkie nic*. Lecz za spojrzeniem w niebo, i uważając to czego nie wiemy, sprawiedliwiej rzechy można, że to *bardzo małe i maleńkie nic*. Gdy to wszystko razem ściślej roztrząśniemy, wzięwszy pod rozwagę te światy światów, i te drogi mleczone, i te ogromy ogromów, pytam się: czyliż i po takiej próbie naszych zmysłów i rozumu, trwać będziemy w zuchwałém uprzedzeniu, jakoby człowiek zdołał odgadnąć tajemnicę natury na drodze tych postrzeżeń ulotnych, tych krótkich doświadczeń, z których powstała jego wczorajsza i onegdajsza nauka, które codziennie prawie jój postać odmieniają, a które on zapewne w podniosłości swego serca nazwał *umiejętnością przyrodzenia*? Obserwacye z czterech tysięcy lat zebrane w jedną całość, przekonałyby zaledwie astronomów, że ten ich punkt nieruchomy, to słońce *Kopernika* i *Herszla*, razem z całym systemem

słonecznym, razem ze wszystkimi gwiazdami, które oni stałemi zowią, poruszają się nieznanym nam obiegiem, i dążą w nieznaną stronę!! A zatem są systema systematów, kołowroty kołowrotów! Są zapewne inne słońca, które może po milionie lat następnych postrzeżeń i rachunków, nazwiemy nieruchomemi, a których *nieruchomość* w okresie późniejszych jeszcze wieków, znowu pokaze się wątpliwa. Kiedyż nakoniec doprowadzi nas ta astronomia do punktu rzeczywiście nieruchomego, do prawdziwego słońca wszystkich razem światów w powszechnym systemie natury? — Czyż z tego jednego przykładu jawnie, jasnie się nie pokazuje, że droga do świadczeń i *obserwacji* jest nieskończona? I że tym sposobem nigdy nie osiągniemy zamierzonego celu? Co skoro jest rzeczą niewątpliwą, któż weźmie za złe niektórym naturalistom, że odrzuciwszy te pozory, te świadectwa i omamienie zmysłów, w duchu swoim szukają innego *środku* pojęcia przyrodzenia? A nawet, że ku temu celowi wyzywają, i niejako powabiają na harc twórczy, wielki, ale najburzliwszy *element* z skarbnicy naszego roztrzęsionego umysłu, tę *fantazję* co jak przedkiem błysnienie świeci przez chwilę, ale także za przedkiem ustaniem swoim, zadawszy niemoc oczom, czasem w gęstsza jeszcze ómę nas pogrąża? — Największa moc rozumu w dzieleniu; przeciwnie *fantazja* części rozdzielone spaja w całość, i wszystko *totalizuje*.

Nie pożytek materyalny, jaki z nauk odnosimy, ale samą prawdę, bez żadnego innego względu, uważać należy jako ostateczny kres, do którego wszystkie poznawania i wiadomości nasze zmierzają. *Prawdą* zaś jest zgodność wyobrażeń naszych z rzeczami, które sobie wyobrażamy; zgodność i tożsamość *pojęć* z tém co *pojmujemy*, — zgodność *obiektu* z *subiektem*. Jeżeli inna rzecz zewnętrzna, a inne wewnętrzne wyobrażenie téj rzeczy, natenczas *wyobrażenie* jest omylne, fałszywe. Cóż z tą

wypada? Oto, że kształt, czyli forma zewnętrzna nauki odpowiadać powinna jęj treści wewnętrznej, jęj osnowie. Gdzie inna jest forma, czyli *metoda* nauki, a inna własność przedmiotu tęj nauki; jeżeli n. p. rzecz nauki jest *ruchoma*, *żywa*, a *metoda* nieruchoma, martwa, jeżeli jedno drugiemu nie odpowiada, i jedno z drugim nie rymuje, wtenczas nauka głosi fałsze, same brednie, nie przypadające do miary z rzeczą. Dawni i dzisiejsi retorowie utrzymują: że styl w pisaniu stosować trzeba do *materyi*. Tak samo *metodę* nauki, jęj tryb postępowania stosować trzeba do własności przedmiotu. Tu zachodzi tosamność, *analogija*. — Jaki *process* w naturze, taki i w umiejętności, któręj natura jest przedmiotem. Zważmy tedy: w naturze jest postęp ciągły i nie przerwany od *widomego* do *niewidomego*, od materyi do pojęcia. A zatem, ten sam postęp byđ musi w rzeczywistęj umiejętności przyrodzenia. Co skoro nie podpada zaprzeczeniu, pytam się: co za pewność z świadectwa zmysłów w sferze *niewidomego*, w krainie ducha, będącego częścią, i ostatnią mocą, i najwyższą dzielnością natury? Wszystko zmierza w naturze, i ku temu się odnosi co *žadną nie jest rzeczą*, a tęp samęp przedmiotem rozbioru, i *analizy* byđ nie może. A więc: na cóż się przyda *analiza*, gdzie się, że tak powiem, niczego palcem dotknąć nie możemy? Wniosek: godziż się doświadczenie uważać za *jedyne* źródło prawdy w umiejętności przyrodzonej, skoro jęj ostateczne zagadnienia, ostateczne wypadki, przez doświadczenie ani roztrząśnione ani pojęte, ani *sprawdzone* byđ mogą? Jakto? Miałęby byđ inny tryb postępowania w początkach nauki, a inny ku końcowi? Mielizbyśmy zaczynać od doświadczeń w rzeczach pod zmysły podpadających, a kończyć na *urojeniu* w sferze ducha?... (Niechaj pierwęj odpowie na te za-pytania, ktokolwiek z autorem niniejszego pisma, w tym względie przedsięwęmie polemiczną rozprawę.)

Temi oto czasy, kiedy przemysł, nie tylko dzisiejszą społeczność europejską, ale naukę i wszystkie najwyższe względy opanował, pierwsi filozofowie niemieccy, wznowieniem za dni naszych myśli starożytnéj *ułożenia powszechnego systematu natury*, przywrócili moralną godność umiejętności przyrodzenia, jakiej najwięksi, najbieglejsi empirycy zeszłego wieku we Francyi i w Anglii, nie czuli, i nie poznawali. Pierwsi Niemcy postrzegli: że natura nie dla samych tylko farbiarzóv i garbarzóv jest stworzona, ale także dla filozofów. Nowy *organ* pojmowania natury ukształcił się w Niemczech. Tam rozszerzyło się mniemanie: że *umiejętność przyrodzenia dwojakich sług potrzebuje*, jednych coby z niej ciągnęli korzyść praktyczną, ekonomiczną, czyli tak zwanych *empiryków*; a drugich coby ją staraniem swoim, bez żadnego innego względu, dla samej prawdy, dla filozofii doskonalili. — Śmiało rzec można: zły los wszędzie spotyka umiejętności przyrodzone, gdzie się niemi wyłącznie trudnią *sami* praktycy i matematycy, ci prawdziwi wspomociele i opatrzyciele nauk, którzy jednak rzadko kiedy przenikają do szczeréj ich istoty; ponieważ im samym najczęściej nie dostaje ducha filozoficznego. Gardzą metafizyką i wyższą spekulacją w naukach przyrodzonych, to wszystko czego doświadczeniem sprawdzić nie mogą poczytując za romanse i poetyckie zmyślenia. Tym sposobem *intelektualna*, idealna strona natury zaniedbana, i z granic *pojęcia ludzkiego* wyrzucona została. Tym sposobem zysk stał się miarą wartości wszelkich nowych odkryć, mniemań i wynalazków. Uważając tę opinię, to tylko zarzucićby można tym co ją rozszerzyli: że czynią nad obowiązek i powinność swoją, że się wdają w rzeczy, które do nich nie należą; nakoniec, że tego co mówią i piszą sami nie rozumieją. Empiryk trwający w tém mniemaniu, że *prawda idzie tylko z doświadczenia*, niechaj gorliwie odprawuje swe roboty

w pracowni, niechaj czyni postrzeżenia jakie chce, ale z swojego niechaj nie wychodzi zakresu, i przed innemi nie osławia wszelkiej, która się z jego zasadami nie zgadza, filozoficzności. Zawodem jego jest natura objawiona (*naturata*); a zakresem filozofującego naturalisty jest natura objawiająca się (*naturans*). Tamten uważa ją jako *faktum*, jako skutek; a ten jako siłę działającą; pierwszy w stanie *spoczynku* i bezwładności, a drugi w stanie ruchu. Pierwszego nauka nie jest nauką; jest tylko zbiorem encyklopedycznym bardzo potrzebnych nauce, różnych, szczegółowych wiadomości; ostatniego umiejętność jest *ruchoma*, żywa i t. d. Obadwa użyteczni, jednej sprawie służą; wszakże przydać należy, że nawet empiryzm, *laboratorya* i doświadczenie z użyczenia ducha filozoficznego (jak się to w Niemczech dzieje), pod wpływem teorii piękniejsze wydają owoce; co pokazuje historia nauk przyrodzonych. Nawet dowolne *hipotezy* i *manipulacje* empiryków godniejsze uważania, jeżeli z tego źródła początek biorą. — Nareszcie i to także położyć godzi się: że w systemie oryginalnej literatury *dział rzeczywistych umiejętności* z działem innych pojęć n. p. poetyckim, historycznym, artystowskim, filozoficznym, toż z życiem społecznym, potocznym, jedynie tylko przez filozofią natury, za pośrednictwem tej *ruchomej, żywej* umiejętności w ściślejsze powinowactwo, i związek organiczny wejść może. Gdzie (jak n. p. w Polsce) sami empirycy uprawiają nauki przyrodzone, tam one żadnego wpływu nie wywierają na inne części literatury. Co innego w Niemczech! Tu artyści są naturalistami, jak n. p. *Gete* i *Nowalis*, a filozofowie natury najznamienitszymi historykami i estetykami, jak n. p. *Gerres* i *Steffens*. — Namawiać do pewnej *uniwersalności* pojęć i ducha, nie jest to zapewne obcemi przykładami zwracać głowy rozsądnym ludziom w Polsce.

Odrzuciwszy mnogie uprzedzenia we względzie este-

tycznym, inaczej teraz trzymamy o wartości twórców sztuki. Innym okiem, niżeli przed niewielą laty, patrzemy na usiłowania krajowych artystów. Opinia większości uległa w tej mierze wielkiej zmianie, jaką czas zrządził, jakiej wreszcie społeczna po nas Europa wyciągała. Ale nie dosyć na tém. Śmiałym krokiem dalej jeszcze winniśmy postąpić: od *gustu* i *imaginacyi* do myśli i rozumowań umiejętnych, od piękności w poezyi i sztuce do prawdy w tej bogatej, spaniałej naturze, która nas otacza. *Nie pojmujemy jej cudzém rozumieniem!* Tego nigdy dostatecznie wypowiedzieć nie mogę: w umiejętności polskiej jest *umarła natura* (naturata); a taż sama umiejętność *skamieniała*, martwa. Tej nauki nie potępiam, owszem przyznaję, że jest nieodbitnie potrzebna; ale utrzymuję: że dla nas potrzeba także żywej *życiem naszym* umiejętności, takiej, jaką nas obdarzyć może filozofia naszego jestestwa, filozofia języka polskiego, wreszcie, że tak powiem, *temperamentu* i *konstytucyi* narodowego *geniuszu*, narodowego ducha. Pojmujemy naturę, jako się objawia (*naturam-naturantem*), jako działa! A tego nigdy bez rodowitej filozofii nie dokażemy. Jak przed niewielą laty przesady estetyczne stawały nieprzełamaną przeszkodę rozwijaniu się ojczystych talentów w literaturze poetyckiej, tak samo: na polu nauk i umiejętności, szkoła materialistów i empiryków nie rozświecona pochodnią krytyki, obwołująca wyłączność i doświadczenie za jedyne źródło prawdy, dotychczas ogranicza w Polsce władzę myśli, i utrzymuje nasz rozum teoretyczny w pewnej opisaniej mierze, niby w więzieniu, albo okowach. Wyrwawszy się z *niemowlęctwa estetycznego*, czyż nazawsze pozostać mamy w *niemowlęctwie filozoficzném*?

Nauka polska musi wyjść z tego obwinienia; na tém zależy realny postęp naszej literatury. Albowiem wiek nasz jest czasem *emancypacyi* we wszelkim względzie.

Te są postrzeżenia co do *umiejętności polskiej*. Czy-
niłem je samą rzeczą mając na uwadze, a nikogo z pi-
szących u nas w materji naukowej.

Z kolei teraz mówić będę o piśmienném *sektarstwie*
w Polsce. — Rzecz ta należy do ogólnego widoku dzi-
siejszj literatury naszj, która nie tylko jest w dziełach
uczonych, w utworach artystów, ale także w *opinii* i *dy-
spozycyi* powszechnj. Powiniennem jednak uprzedzić czy-
telnika, że odstąpiłem w tój mierze od zdania pospoli-
tego: jakoby różno-licowe stronnictwa piśmienne, spory
i rozterki literackie miały co szkodzić oświeceniu. Od
tego niektórzy wielkim się krzyżem żegnają.*) Ja zaś
przeciwnie sędzę, poczytując wszelkie niesnaski za zba-
wienne i pożyteczne.

Życie w każdym wyraża się rozniesieniem mniemań.
Pierwszych tego śladów nie trzeba zacierać w literatu-
rze; byłoby to źle zrozumianą miłością zgody i pokoju.
Dualizm głównym wszystkiego warunkiem na tym świe-
cie. Kiedy przed kilką laty nowe twory ojczystego do-
wcipu, i nowe wyobrażenia teoretyczne poruszyły u nas
dosyć zawiałą materją sprzeczek między stronnikami
dwóch systematów, tak zwanego *romantycznego* i *kla-
sycznego*, nikt naówczas nie zgadywał, co było istotną
przyczyną tego nieporozumienia, i jakie ztąd korzyści
urosną dla literatury polskj? Przeciwnie mniemano,
jakoby ta dysputa opanowawszy niedoświadczone umy-
sły, sprowadzić je miała z drogi wiodącej do prawdzi-
wego światła, gustu i piękności. Przyszło nawet do
tego, że ludzie w naukach okazale biegli, gorliwi o ich
wzrost i powodzenie, młodzież szkolną odwieść chcieli
od wszelkiego uczestnictwa w niesnaskach, które oświe-

*) Właśnie w tój chwili, ogłoszono prospekt na *Rozmaitości*
Kaliskie, których redaktor oświadcza, że ani o sporach romanti-
ków, ani (broń Boże) o *Filozofii* pisać nie będzie.

ceńszą publiczność Francyi i Niemiec tak silnie zajmowały. Tymczasem w skutku się to oczywiście pokazuje: jak niepotrzebna była ich obawa. Teraz bowiem nic w tém wątpić nie mamy, że ów niepokój bardzo wiele dobrego zrządził w krajowém piśmiennictwie: ponieważ obudził ze snu lenistwa talenta i dowcipy, wychylił z pod cienia rozmaite widoki przedmiotów estetycznych, i wyrwał na jaśnią nowsze, prawdziwsze opinie w tym względzie. Nareszcie, otarłszy z starych pleśni mnogie uprzedzenia, zniewolił nas do zabrania ściślejszej znajomości z pismami znakomitych literatów, którzy tę samą rzecz w obcych językach roztrząsali.

Gdzie niemasz żadnego *przeciwieństwa*, tam niemasz *ruchu*. / Wszystko z czémś inném wiedzie przeciwieństwo. A gra tych przeciwieństw sprawuje najpiękniejszy fenomen, — *fenomen życia!* / Niechaj kto pojmie, jeżeli zechce, taką siłę, któraby się w przestrzeni, bez żadnego oporu, niewstrzymaną rozwijała mocą! Każdą siłę przeciwną powściąga siła; a tém samém czyni ją jeszcze dzielniejszą. Nic się nie ściągnie, bez odpowiedniego rozciągnięcia się téj samój chwili; ani się nic nie zwinnie, bez rozwinięcia; — i przeciwnie. Cobądź wywiąże się, rozwikła z istoty rzeczy, tak że ludzie głośno o tém prawią, piszą, toż natychmiast przeciwną w czém inném moc, własność wzbudzi, potraći, obrazi. Natenczas jedno walczy i wojuje z drugim, póki wątlejsze, słabsze mocniejszemu nie ulegnie. Lecz tylko przez krótką chwilę, która jak błysk przemienie, trwa ten stan przecięcia się i przeniknienia dwóch sił przeciwnych; albowiem natura nie cierpi nic statecznego, nie *nieruchomego*. W tym samym momencie nowy odskok, nowy wyskok, i nowe siły z pozornój zgody i *tosamości* na przeciwne strony, w przeciwnym kierunku rozniosą się, rozstrzelą.

To samo dzieje się w widomój naturze, jak poka-

zuje chemia i fizyka. /Wszędzie ruch jest znakiem życia! Samo przyrodzenie wzbudza je siłami rozrywającemi, odpychającemi. Światło, ten atom niebieskich przestworów, rozbity na promienie, czyż nie wpływa na związki chemiczne, i działań chemicznych nie wywiera? A rozszczepiony promień, czyż oddzielnych nie maluje kolorów? — Ciepło, ten inny atom tak nieodzownie potrzebny do życia, i wzrostu roślin, zwierząt, czyliż nie jest głównym działaczem wszystkich w naturze rozkładów, i ową siłą, któraby ten świat cały roztrzęsła, zburzyła mocą rozszérazności swojej, mocą odpychania się na wszystkie strony, gdyby jéj inne siły skupiające i przyciągające, równie dzielnego nie stawiały oporu? — Toż samo postrzegamy w naturze niewidomój, — w myśli ludzkiej, w naszym sercu, w naszej duszy. Historia na tym zasadza się *dualizmie*; wszystkie stosunki społeczne są grą tych przeciwieństw. Z téj to przyczyny nikt swéj woli nie dogodzi, bez odpowiedniego czyjéjs innéj woli odporu. Gdzie jakakolwiek usilność zmierza do celu w kierunku prostym, oznaczonym, tam niepochybnie przeciwnie zbija ją, i potłumia staranie. Ztąd ruch, ztąd postęp, ztąd wyścig we wszystkich sprawach. Śmiech w rozpaczy jakże okropny! A smutek, kiedy się imni weselą dotkliwszy niżeli w powszechném rozżaleniu. Nadzieję bojaźń umacnia, krzepi; chęć do pracy wielkie podniecają trudności. /Przez działanie i oddziaływanie, w *akcyi* i *reakcyi* wszystkie się wykształcają mniemania, wszystkie stronnictwa, wszystkie talenta.

Tę *dynamikę* widzę także w dzisiejszój literaturze polskiej, — w naszym estetycznym sektarstwie. Dwie się opinie starły. W jednym z następnych rozdziałów pokażę: że u nas niemasz ani *romantyków* ani *klassyków*; że te wyrazy brać potrzeba, nie w tém rozumieniu, jakie się tu rozszérzyło, lecz wcale inném, a przynajmniej bardzo różnym od tego. Pod temi tylko jakby

zwierzchnemi znakami rozprawialiśmy z sobą; ale w gruncie rzeczy szło o co innego, może i nie przypadającego do miary z tą *materyą*. Cóżkolwiekby to dotąd trwające nieporozumienie jest niejako środkowym punktem i duszą piśmiennego sektarstwa w Polsce. Rzecz dziwna i godna uważania! Od czasów kłótni *Orzechowskiego z Stankarem* i *Modrzewskim*, żaden rozstérk piśmienny nie był u nas tak głośny. Żaden przedmiot literacki tyle piór nie zaprzętał. Żadna waśń nie zrządziła takich skutków. Pod tym względem staliśmy się częścią europejskiej publiczności dziewiętnastego wieku. To samo bowiem odstępstwo od prawodawstwa apolinowego, toż odstrychnięcie się od poetyckiej wiary, jakie zburzyło spokojność na świecie literackim postronnych narodów, i u nas także od lat kilku szerzy się, nie za szkolnemi ławami, ale co daleko więcej znaczy w dobraném światlejszych towarzystwie, i całą niemal Polskę od jednego końca do drugiego przebiega. W salonach, gdzie małoco przedtém popisywały się ulotne tylko dowcipy ulotniejszymi jeszcze błyskotkami, panuje teraz gust daleko prawdziwszy, nie samój tylko oglady i zewnętrznej okraszy szukający; w mniemaniu powszechném nawet, gruntuje się i znanstwo i rozsądek estetyczny. Taką zaś ma dziwną siłę, taką moc nie ukróconą owa *dysputa*, że i ci co żadnego wyobrażenia nie mają ani o *klassycznosci*, ani o poezyi romantycznej, chcieliby jednak należyć, i w samej rzeczy należą do téj, lub tamtéj koteryi literackiej. Więcej powiem: nie tylko należą przyjęciem nazwiska jednego z dwóch stronnictw, ale powielekroć trafia się, że piszą, choć tego o czém piszą, często sami dobrze nie rozumieją. Piszą źle, nie obeznanwszy się pierwój z rzeczą. To prawda. Ale jednak piszą, rozprawiają, myślą. Czyli innemi słowy: uczą się i myśleć, i pisać, i rozprawiać. Częstokroć atoli zdarza się pod tym względem czytać bardzo dobrze pomyślane

i wyłożone artykuły w naszych dziennikach peryodycznych. Rzecz ta jest dosyć ogólna, oderwana, metafizyczna, przynajmniej kiedy ją przyłożymy do miary zwyczajnego pojęcia. Przeto, po odciągnięciu nazwisk i przedmiotu, możnaby uważać ów spór romantyków z klasykami jako pole ćwiczenia się w rozumowaniu, jako *gimnastykę* umysłową; a może jako przynętę i wab do wyższych rozpraw. Powtarzam raz jeszcze: literatura nie w samych tylko piśmiennych mieści się tworach, ale jest także w opinii publicznej. Stosunek téj do tamtéj obojętny byź nie może dla prawdziwego krytyka. *) Nie

*) Z niezdolności ocenienia tego stosunku dziwne się u nas wyroiły mniemania o *sektarstwie estetycznym*. Są coby to przytrzcę chcieli, i jedném zakończyć roztrzygnięciem. Inni wpadli na myśl pewnej *medyacyi*. Zjawił się nawet w Warszawie rymowany projekt do zgody. Rozjemca z politowaniem mówi o jedném i o drugim stronictwie, gładkim wyśmiewając wierszem i klasyków i romantyków. — U innych literatów w stolicy różność zdań jak w téj, tak i w każdej innej mierze za nic nie waży. Pomiatając wszystkiemi polemicznemi *dyskussyami*, znać nie pojmują jeszcze natury oppozycyi, ruchu, i zasady dynamicznej w literaturze. I tak n. p. *Pamiętnik warszawski umiejętności czystych* oświadcza (Tom III. zeszyt 1. str. 55.): — „Tyle już od pewnego czasu *nad (!)* romantycznością i klasycyznością pisano, tyle o zasadach jednéj i drugieję prowadzono zaciętych sprzeczek, że *najzarliwsi miłośnicy* poezyi znużeni próżném piór szermierstwem, zarzuceni niesfornych zdań tłumem, *przy największej zdolności swéj do ocenienia i czucia tworów poetycznych, (?)* nie wiedzą co przez klasycyzność i romantyczność rozumieć mają, i jakie są tych dwóch rodzajów poezyi cechy.“ — Że „*najzarliwsi miłośnicy poezyi*“ nie wiedzą co mają rozumieć przez klasycyzność „*przy największej zdolności swojej* (jaką zapewne P. redaktor tego działu *Pamiętnika umiejętności czystych* mieć musi) *do ocenienia i czucia tworów poetycznych*, niema się czemu dziwić; bo ci *zarliwsi miłośnicy* bawić się chcą poezją, a nie rozumować w rzeczach teoretycznych; ale że *Pamiętnik umiejętności czystych*, nie wie dotąd jeszcze co ma rozumieć przez klasycyzność, i romantyczność, temu słusznie dziwić się można. *Pamiętnik umiejętności czystych* nie wie: jakie są tych dwóch rodzajów poezyi istotne

sami tylko autorowie, ale i czytelnicy pomagają piśmienictwu. Gdy podobne nieporozumienia, jak w systemie

cechy? Ale, pytam się, któż powiedział *Pamiętnikowi*, że klasycyzm i romantycyzm są rodzajami poezji? To nie są szczególne rodzaje poezji. Owe wyrazy służą ku oznaczeniu dwóch wielkich systematów we względzie poetyckim i artystowskim, różniących się *generycznie* tak co do wewnętrznej istoty, jako i zewnętrznego kształtu; dwóch przeciwnych sobie systematów, z których jedno obejmuje starożytną cywilizację grecką, a drugie Europę chrześcijańską. — „Przyczyną tego nierozumienia“ — mówi dalej *Pamiętnik umiejętności*, — „i niewyrozmiałości obustronnej są same wyrazy *klasycyzm* i *romantycyzm*, które dają się brać w odmiennym znaczeniu, i jako przypuszczające rozmaite wykładu, nie mogą do jednostajnego doprowadzić wniosku. Z tego braku dokładnego określenia pochodzi ta *obszerność* rozumowań, a bez pewnego końca i rezultatu.“ — *Filozoficzny Pamiętnik umiejętności czystych* ma, jak widać, niezmyśloną odrazę ku *obszernym* rozumowaniom. Jest to nowy *horror*! — *horror ratiocinationis*. Rzecz nudna i nieznośna długo rozumować! Trudno jednak przystać na zdanie *Pamiętnika*, żeby te rozumowania były bez pewnego celu i końca. Ten koniec, i ten cel mieszczą się w dziełach sławnych krytyków, poczynawszy od *Lessynga* do *Szleglów*. Tylko że te ich pisma tak przeraźliwie są *obszerne*, i tak nietościwie długie zamykają rozumowania!! Tego się *Pamiętnik umiejętności czystych* najwięcej obawia. To sęk najtwardszy. Ale *Winkelmann* wiedział przecież co ma rozumieć przez *klasycyzm*, a *W. Szlegel* dowodnie, i na oko pokazuje co przez *romantycyzm* rozumieć trzeba. Gdyby był *Pamiętnik* zasięgnął rady tych pisarzy, nie byłby zapewne kładł skargi na brak ścisłego określenia. — Lecz we wspomnianym artykule *Pamiętnika*, jako i we wszystkich innych filozoficznych i estetycznych (a które jednak filozoficznymi i estetycznymi nie są), tyle jest szczególnych zdań, i zabawnych wyśłowien, że dla samej osobliwości wstrzymać nad nimi muszę uwagę czytelnika. I tak n. p. twierdzi dalej *Pamiętnik*: — „Francya dzisiejsza *nie może nie poglądać z góry na romantycyzm*, jako na plód nie dawny, i pośród gminu wyległy.“ — Oóż znaczą wyrazy: Francya *nie może nie poglądać z góry*? — Na kogo? Na najznamienitszych pisarzy swoich! Na *P. Stael*, na *Szatobrianda*, na *Hugona*, na redaktorów najlepszych dzienników literackich, jakimi są *Revue de Paris*, i t. d. Na takich krytyków jakimi są *Chasles* i *St. Boeuf*? Francya *nie może nie poglądać*

teraźniejszej literatury poetyckiej zakłóca u nas spokójność we względzie filozofii i umiejętności, tak głuchą,

z góry na tyle rzadkich talentów, które zdoła, wzbogacając jej dzisiejszą literaturę poetycką, krytyczną i historyczną? Na tyłu pisarzy, którzy wszyscy odstąpili od mniemanego *klassycyzmu*? Nie może *nie poglądać z góry* na poezję ojczystych wspomnień, na poezję oryginalną, którą *Pamiętnik* nazywa *plodem gminu*? Trzebaż przypominać *Pamiętnikowi* (który z samego nazwiska swego, wiele *pamiętać* powinien) że najpiękniejszą poezją jest poezya ludu, a nawet poezya gminnych narodowych podań? Nigdy poezya *arystokratyczna* nie była. — Dalej utrzymuje *Pamiętnik umiejętności czystych*: „że *podobanie* się jest stanowisko, z którego w poezyi i sztukach o dobroci twórców się sądzi.“ — Od *Baumgartena* pierwszego założyciela filozoficznej teorii smaku, do *Szellinga* i *Hegla*, nikt prócz *Pamiętnika umiejętności czystych* takiej maxymy za zasadę Estetyki i główną cechę doskonałości dzieł sztuki nie położył. Co większa: tenże *Pamiętnik* utrzymuje, „że każdy skąpiec jest poetą, kiedy z niepojętą i skrytą radością waży i chowa do szkatuły złoto.“ — Rzecz najniepoetyczniejsza w świecie! *Pamiętnik* byłby może miał słusznosc w tym względzie, gdyby był powiedział: że taki skąpiec jest *przedmiotem* poetyckim n. p. dla malarza flamandzkiego wyrażającego chciwość i ukontentowanie w rysach twarzy sknery, lichwiarza i t. d., albo dla poety kreślącego taki charakter, i taką scenę w komedyi, lub powieści historycznej. Lecz nie idzie zatem, żeby sam skąpiec miał być poetą. Na to się nikt nie zgodzi. *Pamiętnik umiejętności* powiada, „że i dworak jest poetą, kiedy nadzieje i widoki swoje buduje na uśmiechu swego potentata.“ Ale to jest nadskakiwanie i służalstwo nie poezya. *Pamiętnik* nie odmawia tytułu poety nikomu. Daje go próżnym i ambitnym (str. 89.) odważnym i lęklwym, ubogim i bogatym, młodym i starym; słowem tym wszystkim co się rodzą i umierają. *Pamiętnik* częstuje czytelników swoich wyjątkami o smaku z dzieł *Hugona Blaira*, a delikatność i poprawność kładzie za najwyższe prawidło sztuki (Tom III. zeszyt 11. str. 12.). *Pamiętnik* przyjacielskiem zaleca piórem listy *Władysława do Celestyny*, gdzie cała estetyka mieści się w kojcu między gęsiami, i kurami. Nareszcie *Pamiętnik* Izorę P. Odyńca uważa za twór geniuszu!!! Słowem *Pamiętnik umiejętności czystych* nienajczystsze miewa zdania w rzeczach estetycznych.

Jednym odprawę zawodem inne jeszcze uprzedzenia pod względem *sektarstwa*, jakie się samopas w oddzielnych broszurkach wa-

i tak wygodną ospałości lenistwa, natenczas może ostrzą-
 śniemy się z niemocy dyalektycznej, jak poczęści zaczy-

łesają. P. *Oboleński* Rosyanin przełożył r. 1827. z greckiego na język rossyjski dzieło Platona „o Prawach.“ (*Platonowy rozhowory o zakonach. Perewod Obolenskaho z greczeskaho. Moskwa 1827*). Okoliczność ta dała powód P. *Józefowi Jeżowskiemu* do ogłoszenia w Moskwie roku następnego książeczki polskiej p. t. „O postępie badań filozoficznych we względzie pism Platona.“ — Tę książeczkę poprzedza przedmowa, w której P. Jeżowski tak pisze: — „niema przypadku, w którymby pisarz chcący *pożytecznie* i *roztropnie* na jaw wystąpić mógł nie dosyć pamiętać: co? kiedy? dla kogo? na co? i w jakim języku pisze?“ — Rzecz godna uważania, że P. *Jeżowski* powziąwszy tak doskonałe wyobrażenie o obowiązkach pisarza, nie starał się im zadosyć uczynić i przykładem swoim stwierdzić wskazanego prawidła. Z wielkiej bowiem chęci *wystąpienia pożytecznie* i *roztropnie na jaw*, zapomniał najpierw co pisze, kiedy pisze, i dla kogo? Zamierzył okazać publiczności polskiej, że tłumacz rossyjski chybił w wyborze dzieła omylnie przypisanego Platonowi, a zamiast tego bije na miłośników sztuki, zaprzeczając im prawa do sądu o rzeczach estetycznych; „albowiem“ — są słowa P. *Jeżowskiego*, — „nie mają oni *stałej, przyznanej i urzędzonej* posiadłości w państwie naukowém!“ — Cóż znaczy stała, przyznana i urzędzona posiadłość w państwie naukowém? — Czy katedra w akademii? Czy patent nauczycielski? Czy toga? Więc podług P. *Jeżowskiego*, kto nie ma katedry, patentu, i togi, ten ani myśleć, ani pisać nie może!! — Kto tak sądzi, nie *występuje na jaw pożytecznie* i *roztropnie*. Powiada dalej P. *Jeżowski*, „że rozległa sfera pięknej literatury coraz bardziej ścieśnia się u nas.“ — Dla czego? — „Bo trudne powołanie tych uczonych, którzy mogli mieć imię znawców przestało być dostojnym *urzędem* *nie wielu wybranych*.“ — Więc do sądu o sztuce koniecznie potrzeba *urzędu*? Potrzeba areopagu? Trojnoża delfickiego wyrokującego wśród kłębow dymu? A my drudzy, czerń niewtajemniczona w poświęcone misterstwo uprzywilejowanej krytyki, czołem bić będziemy przed temi arcykapłanami sztuki? — P. *Jeżowski* zapomniał kiedy pisze? bo w XIX. wieku podobne opinie własną upadają niemocą. — Naostatek, nie mogą tego przewieść na sobie, żebym, dla ujęcia pod jeden widok tylu krzywych zdań, charakteryzujących potoczne piśmiennictwo krajowe, nie wspominał przy zdarzonej okoliczności o innej jeszcze broszurce wydanej w Warszawie roku zeszłego p. t.: „*O nagannym zwyczaju u-*

namy wychodzić z krytycznego *obskurantyzmu*; wówczas *spekulacyjne*, metafizyczne, *transcendentalne* teorie, jakie daleka przezorność naszych uczonych kłutwą obłoczyła, otworzą nie znaną drogę młodzieży polskiej i myśl nie znaną potęgą działać zaczną.

Że starszyzna uczonej *hierarchii* polskiej krzywo, z urazą dotąd nieukojoną patrzyła na to rozerwanie jedności w rzeczach ojczystego Parnassu, wielorakie tego przyczyny naznaczyć można. Albowiem nie sięgając baczniejszym rozmysłem zmiany, jakiej w sobie doznało na początku dziewiętnastego wieku powszechnie niemal systema poetyckiej i kunsztownej literatury europejskiej,

żywiania słodkiego merkuriuszu.“ Autor tój broszurki, równie jak P. Jeżowski, zapomniał co? i dla kogo? pisze. Chciał pisać o słodkim merkuriuszu, a zaczął w przedmowie od tego: — „Że niepodobna przyjsć inaczej do wydania własnych płodów *tylko przez naśladowanie*, że *tę tylko* drogę mając w naukach upoważnieni jesteśmy do *ślepych* naśladowań, do przejmowania cudzych utworów imaginacyi, lub rozumu, że na obfitości schwytych tym sposobem cudzych własności *mądrość* się nasza zasada.“ (str. 4.) — Z tych założeń tak dalej autor rezonuje: — „że w sztukach pięknych dziwna moda oryginalności wywraca dawne zasady poezyi, znosi wszystkie kształty foremne dla tego że stare, i stawia natomiast wyboczenia rozbujaléj imaginacyi zagorzalców romantycznych.“ — Te zdania nie potrzebują rozbioru. Ale trudno nie zapytać się autora wspomnionéj broszurki: jaki ma związek sztuka i poezya romantyczna z *słodkim merkuriuszem*, czyli, jak go nazywa autor, z solnikiem żywego srebra? Taki sam zapewne, jaki zachodzi między tą poezją, a przedmową P. Jeżowskiego do broszurki okazać mającój, że traktat o *Prawach* mylnie przyznano Platonowi. — Krótko mówiąc: rzadko kto weźmie u nas pióro do ręki w jakimkolwiek bądź celu, żeby zdrożywszy z toru nie wjechał na monowce i kręte ścieżki romantycznego labiryntu. Wszyscy biją na sektarstwo, a niechęcy stają się tegoż uczestnikami. Z czasem przyjdzie ku temu: że rozprawy techniczne n. p. o sztuce wyrabiania mydła, i garbowania skór, albo wypalania gliny garncarskiej, zaczynać się będą od przedmów, zamykających wykład teoryi piękności w poezyi i sztuce. Niema co mówić: pisarze doskonałą się, cywilizacya naprzód postępuje! —

chciała pierwój spuścić na sąd głowy swojej, i jako się jój podobało przyjąć albo odrzucić, co nie poszło z przygody, ale z osobnego zrządzenia, co koniecznie nastąpić musiało, co było wypadkiem ogólnój dążności i ogólnych usposobień. Przeto wszystkę chęć swoją, myśl i starania położyła była z razu w obronie szkoły, wsławionój przez pisarzy francuzkich tak we względzie praktycznym, jako i teoretycznym, którą osobliwie zaszczycały: długie powodzenie na świecie, i nazwisko okazałsze jak właściwe, albo zasłużone. Lecz nie tak to łatwo potłumiają się w narodzie usposobienia choć nie zupełnie rozwinięte, i nie tak łatwo powszechniejsza dążność się wstrzymuje. — Mniemano natenczas, że tak zwana *romantyczność* jest tylko jednój, lub kilku głów wymysłem, toż jakoby była szczególnym rodzajem poezyi, jak n. p. bajka, satyra, albo sielanka. Widziano w tém sam niesmak, samych upiorów, czary, samych duchów i nieboszczyków chodzących po świecie. Wyobrazenie literatury ledwo nie do samych romansów i wierszopisarstwa było u nas zacieśnione. Nikt jój nie uważał w związku z przeszłością, w związku z masą myśli i pojęć, — któremi się istota narodu wyraża. Wynaleziono nazwisko *pięknej literatury* ku rozrywce kobiet i beletrystów; a postawa tych trefnisiów w literaturze była, że tak powiem, jedwabna, — nawet ich słowa były pieśczone. Oni mieli zemdloną mowę. Światlejsi rozumieli przez poezyą kunsztowną tylko zabawę, igraszkę, cacko. I nie więcéj! Z przyczyn naturalnych takie zdania w dzisiejszym czasie do miary już nie przypadały; nie mogły téż ku sobie pociągnąć literackiej młodzieży. Tę jak gdzieindziej, tak i u nas więksha może umysłu giętkość, a żywsze bez wątpienia objęcie i niestępione uczucia sposobniejszą czyniły ku prędkiemu wtajemniczeniu się w owe misterstwo niewidomego ducha, sprawcy wszelkich przeobrażeń w literaturze dzisiejszych ludów Europy.

który jedném, ale pochmurném wejrzeniem ośmielił geniusz poety, artysty, filozofa, podając im do ręku władzę nigdy przedtém nie znaną z takiej mocy, rozdzierając przed nimi zasłonę, nigdy nie ukazanych dziwów w naturze, w sercu ludzkim, w przeszłości, we wszystkiem co ich otaczało! — Błyszczała ta nowość młodzieży polskiej tak nadobnie w dali, że tą razą ani rady, ani upominające przestrzeganie, ani nauka pomiaru, nie włożyły na nią żadnego przymuszenia. W tym dziele narodu zamykającym najpiękniejsze jego nadzieje, przyklaskiwano nowój Muzie, co nie wiedzieć zkąd, i nie wiedzieć z jakiego zrządzenia liczne, wspaniałe dary na około siebie rozdawać zaczęła to temu, to owemu, wedle swego upodobania. Jój uśmiech nie był z tego świata! Smutna, żałośna, polubiła to ustronie nad Wisłą, Wilią i Dnieprem, i nasz ostry klimat, i nasze niebo pochmurne. W szacie ukazała się białej, a nikt nie wiedział co to za jawisko? Nóciła różne pieśni i górne, i gminne, na wysoką notę i niską, pierwsze westchnienia swoje miewając jakby z zarannego wiatru powiewem. Młodzieńcze tylko uniesienia wspanialszą jój cześć wymierzały; w poważniejszym kole wzruszano ramionami. Tu doznała albo niegościnnego przyjęcia, albo publicznej wzgardy, obelg. Każdy wiek cenią ludzie podług przeciwnych, wojujących z sobą ostateczności; lubo zresztą przyznać trzeba, że i to co się w środku między niemi dzieje godne także uważania, jeżeli nie pamięci. Jakożkolwiek bądź: gdzie tylko pokaże się coś nowego, niezgodnego z dawniejszém, już to pewnie z téj lub innéj miary zburzoną, zepsutą oznacza równowagę. Sami prawie młodzi pisarze ten spór popierali, zasilali, wymyślając coraz nowe podniety, i waby żartkim dowcipem swoim trudnym ku ukróceniu, jeżeli się raz w czémkolwiek rozżarzy; a kiedy który z starszych braci poważniejszym, uczonym ozwał się głosem, głos ten nikomu

żadnego pożytku nie czynił: albowiem twarde były ich słowa i niewzględne. Jak z jednej, tak i z drugiej strony nie postąpić nie chciano. Jednym szła gra o zasłużone mistrzostwo nad opinią społecznych, a bardziej jeszcze o to, żeby jak najdłużej cieszyli się mirtową na skroniach opaską i wieńcami apolinowej chwały, jakby te zwiednąć nie mogły; drudzy nadstawiali się przykładami, które zdołał wdzięk świeższych powabów, którym nadto zgodność z duchem czasu i wzniosłymi jego wyobrażeniami okrasza przysparzała.

Jakże? — Cóż znaczył u nas ten głośny rozterk, że jedni nazywali się *romantykami*, a drudzy *klassykami*? Wszyscy unieśliśmy się wiatrem nowej nauki, wszyscy dzieliliśmy te nieporozumienia. Nie było to jednak naśladowstwo postronnych swarów, ani téż dziecinna słów igraszka. Nie ważmy sobie tak lekko rzeczy, które się daleko w narodzie rozpostarły, a przynajmniej między światlejszą publicznością. Potrzeba dalej zasięgnąć i baczniejszym rozmysłem. Lecz cóż powiem nowego w téj mierze, czego bym już potylekroć nie wypowiedział?...*)

Czy możemy razem z mieszkańcami południowych krajin zawołać w uniesieniu: *to niebo nad nami, i ta ziemia, te góry i te doliny pierwszych wieszczów naszych natchnęły!* (Gdzieindziej poezya poprzedziła wschód rzeszistszej przez główne umiejętności oświaty. U nas przeciwnie się stało. Z zapadłych czasów żadne harmonijne pieśni nas nie doszły, — tylko może świągotania niestrojnej gęśli. Gdzież są ojcowie naszej poezyi? Darremno szukalibyśmy ich w téj omglonej przeszłości, kiedy z śmiałych przedsięwzięć i rycerstwa w przełożenstwie, plemie Piastów na sławiańskiej ziemi słyneło. Bolesławowie podobno żadnego barda nie mieli. Czasy poety-

*) W pismach: *Dzienniku Warszawskim*, *Gazecie Polskiej* z r. 1828. nareszcie w *Kuryerze Polskim*.

ckie, godne śpiewu bardów, przemieły bez wieszczego uniesienia. Sprawy, mądrość wielkich mężów w gminnej pieśni, w pieśni ludu nie zawiekowała; co przeszłe czasy staraniu następnych pokoleń poruciły, zdaje się, odkazem wspaniałej puścizny.

Ocalała w Saxonii z czasów najazdu Franków pamięć irmińskiego słupa. Starożytne, cieniste dęby poświęconego gaju *Wodana* nie straciły czarnoksiężkiej natury. Przypomniano sobie czasy wielkiego Hermana, — Witykind ożył. — Ale my jeszcze piękniejsze mamy zabytki!

Na polach maratońskich, pod Salaminą i Plateą ścierała się przemoc Azji z duchem greckiej wolności, — wielcy śpiewacy biegli w zawód ku uczczeniu tej sławnej pamiątki.

Daleko pierwój jeszcze niebezpieczeństwo groziło Grekom, w małej Azji osiadłym. Gdy Cyrus zawojował państwo Krezusa, Solon i Pizystrat uczuli w sercu trwogę. Przewidując bliską burzę, która się później pod Daryuszem i Xerxesem na Grecyą oberwała, zbierają w całość rozerwane części narodowego pieśnioksięgu Homera. W sercach ziomków wzbudzają heroizm cnoty wspomnieniem dalekiem, jako kiedyś bohaterowie greccy, podawszy sobie bratnie dłonie, obrócili spólną siłę przeciwko Azji, zburzeniem Troi wetując uczynioną jednemu z pośredku nich zelżywość.

Gdy burzą przeciwnych losów

Walka żywiołów szaleje;

Słyszę pieśń jego wśród grzmotu odgłosów

Widzę go w połykach gromu

Jak z tego nocy poziomu,

W zagrobnych krain zamęcie

Nieśmiertelności widzi się nadzieję.

Taki świetny, a taką pomroką odziany

Na rozchwanym stoi okręcie,

Pośród wichrów dzikiej wrzawy,
 Szturmuje morze do nawy;
 A on niezłękły, spokojny
 Jak gdyby słuchał tryumfalnych pieni,
 Z brzmiącą w pewnej ręce struną
 Wlepił oko w burzy łuno,
 Jakby we tle tych płomieni
 Widział zwierciadło swój chwały
 Jakby w téj gwiazdzie co lśni nad obłokiem,
 Kiedy go piorun rozdwoi,
 Widział spojrzenie kochanki swojej, —
 Jakby te gromy jego chwałę grały!
 Z spokojną piersią, z niezmrzużoném okiem
 Unosi się okazały ponad śmierć, ponad zniszczenie.
O tajemnicze wieszczu zachwycenie!

Taki obraz poety Luzytanow, kreśli *Seweryn Goszczyński* w tych pieśniach lirycznych, których rękopism czytałem. *) *Tajemnicze wieszczu zachwycenie!!* Któż wypowie jaki wpływ mógł mieć Homer na uczucia i imaginacją synów Grecyi, co poległ pod Termopilami? Poezya w Grecyi z poezyi się rodziła; sama ją stworzyła natura; myśl, natchnienie jednego pokolenia wraz z życiem dostawało się drugiemu puścizną. Ten początek i taki wzrost literatury! —

Na otworzystem błoniu pod *Poitiers* mocował się *islamizm* z chrześcijaństwem. Natenczas jedna z tych dwóch *idei* zagasła. Niektórzy chcą wyrzucić z historii ten wyraz „*gdyby*”; w czém jednak nie zawsze słuszność mają. *Gdyby* był *Abder-Rahman*, a nie rycerski *Karól* odniósł natenczas zwycięztwo, jakież byłyby rzeczy wzięły obrót we Francyi i w Europie? Oto niepochybnie na świątyniach pańskich powiewałyby chorągwie *Mahometa!*

*) Wkrótce wyjdą na widok publiczny te poezye autora *Zamku Kaniewskiego*.

A gdzie teraz sterczą pod niebiosa pomniki feudalnej architektury, gdzie się wznoszą ciemne, melancholijne, gotyckie massy, rzniete w zygzaki, filigranowe kopuły, wieże kończaste z misterną na wierzchu murów zębaczyną, tam przypatrywalibyśmy się wspaniałym *meczetom*. Bieguny wiatro-nogie Kalifów zarżałyby nad Renem; a możeby je i w naszej Wiśle pojono. Bądź cobądź, gwiazda Aldeboranu dłużej, w niezamierzone lata świeciłaby plemionom dzikich pustyń i stepów. — Czyż zwycięstwa Greków nie miały żadnego wpływu na ich kulturę? — Czyż zwycięstwa Karola Martela, Karola W. nie zasłynęły w pośrednich wiekach? Ileż ztąd podań, ile tradycyi, — jakie *sagi*?

Wieki są jako obszerne place, gdzie się wywijają z zawiązków, rozwikłują, szerzą, starzeją i drobnieją pewne pomysły, pewne *ideje*, które wszechmocna, dobroczynna, a czasem i karząca ręka opatrności snuje na nierozdziernioną, i w coraz większą płaczącą się gmatwaninę nić wątkową tylu dziwnych i coraz dziwniejszych losów, tylu niewybadanych rodu ludzkiego klęsk i powodzeń. Ku tym pomysłom odnoszą się, i z tego źródła wypływają wszystkie poruszenia, wszystkie ważniejsze sprawy. Gra tych wyobrażeń, tych *idei* jest historią. Rozproszone po ziemi plemiona ich moc przywdziewają; tą mocą działają. Z tąd kolój zdarzeń, porządek wypadków. Narody są *reprezentantami* tych *idei*; a wielcy ludzie na to się tylko rodzą, żeby je władzą namiestniczą, z zlecenia braci swoich sprawowali. Wielcy ludzie, jak powiada *Cousin*, bądź dobrą radą, bądź szablą w boju wspierają takie *ideje*, i niemi tłumią inne przeciwne, któreby się także szerzyć chciały. — Ledwo nie tym samym kształtem, jak jedne rośliny, a czasem zielska krzewią się nieprzerodną płodnością ze szkodą innych roślin, nie mających takiej siły wegetacyjnój. — Jeżeli się w życiu jakiegokolwiek narodu tak rozległa *ideja* nagle szerzy,

rozplenia: w tym czasie najwięcej usposobień, najwięcej twórczych zdolności, — a zatem najwięcej poezyi.

W dziejach polskiego narodu nie jedna wielkimi nadziejami rozblysnęła chwila! I u nas nieprzerodną płodnością szerzyły się rozległe pojęcia. *Mieliśmy poetyckie czasy*, czasy olbrzymiej mocy; mieliśmy rzeczywistą poezyą w życiu, lecz nikt jej nie przekazał następnym pokoleniom utworami poetyckiego geniuszu. Tę myśl potrzeba dobrze zrozumieć; to bowiem, jak sądzę, charakteryzuje naszą dzisiejszą poetycką literaturę. Z tego tylko względu uważać ją będę.

Wejrzyjmy naprzykład w wiek *Bolesława wielkiego*. Szérzyła się w dziedzinie bolesławowskiej, górowała potężna myśl, wielka, genialna *ideja*, którą ten mąż nadzwyczajny, że tak powiem, namiestniczą sprawował władzą ludów sławiańskich. Myśl ich jedności, mocy, chwały! Bolesław tę ideję rozpleniał szablą swoją, nie dopuszczając, żeby przeciwna w krajach sławiańskich *ideja* germanizmu, niemniej wówczas potężna, świetna, wojująca, przed nią przodek otrzymać miała. Był on nie tylko królem polskim, ale zarazem opiekę swoją na wszystkich rozciągał Sławian. Tą cechą oznaczone jego wojny z Niemcami. Ta myśl opatrzna kierowała ledwo nie każdym jego poruszeniem. Dla tego takie oko miał na Czechy. Z téj przyczyny dzierżaw swoich tak upornie bronił w Misnii i Milzawii. Inne przedsięwzięcia *Bolesława* są raczej sprawą zdobywcy, niżeli rozmnożyciela, i patrona wspomnionéj *idei*... Gdzież ojcowie poezyi naszej? Kiedy opatrzność powołała *Bolesława* do przełożenia w narodzie polskim, — ten czas prędkiego wzrostu, czas powodnego szczęścia, był gdzieindziej, jak n. p. w Grecyi, w Hiszpanii, we wszczątku nowszych społeczeństw europejskich, w Anglii, w Niemczech, we Włoszech, czasem poetyckiej *inspiracyi*, zawodem śmiałych geniuszów, i niejako idealną podstawą, skarbnicą

literatury następnie kształconej i pomnażanej. U nas ogromne w krótkim czasie państwo powstało. Postrzegamy przed sobą charakter poetycki! Romantyczną postać dziejów polskich! Jak *astralne* światło jaśnieje ten ulubieniec Lelewela w odległej dali naszych czasów. Jego kraj szeroki, — jego lud prosty, niebywały, źle otarty z bałwochwalstwa, po tej przestrzeni rozsypany wiejskimi osadami, wśród nieprzetrzebionych puszczy, wśród głuchych lasów. Szlachta drapieżna, ni z praw ni z obyczajów w swój woli ukrócenia nie mająca. Zewsząd groźny nieprzyjaciół! Tu hordy dzikszych Sławian, którzy się jeszcze ciosanym bożkom kłaniają, — owdzie przemoc sąsiedzkich Niemców. Jaka burza nad głową młodego króla! Jaki plac do szlachetnego zawodu! Temu jednak podolał ogromowi, bo nim władał duch plemion sławiańskich, równie nadzwyczajny i silny, jak były nadzwyczajne, a prawie nadludzkiej siły wymagające ówczesne okoliczności. Wiarę krzepi, mocuje szerzy światło; ujmuje w kluby swawolę, niesforność; gromi nieprzyjaciół; ich dzierzawami swoje pomnaża. Od Odry do Dniepru niespracowany goniec, wódz i żołnierz, ustawodawca, i gospodarz, ubezpiecza niepodległość państwa, wewnętrzny porządek ustanawia. Odziedziczywszy po ojcu, jak powiada Naruszewicz „obszerną nikczemność,“ puszczoną przekazuje następcom dostatek, chwałę, i postrach swego imienia. A też figury co go otaczały? A ci bojarowie z dzikimi, leśnymi sercami, odważni, bitni, pancerni? A ta starszyzna? Wywołajmy sobie z pamięci te wszystkie postacie!! Wystawmy sobie *Bolesława* w domu drewnianym, którego ściany, jak je *Lelewel* opisuje, bogato ubrane, złotemi i srebrnemi blachami, tarczami i szablami, od kamieni i kruszcza lśniły się. Wyobraźmy go sobie jako rozmyśla o darowiźnie *Otona*, co mniemanem prawem wszystkie sławiańskie bałwochwalckie narody jego dziedzictwu zostawił. Albo też, kiedy przy

wieczery w Pradze czeskiej odpowiada ze wzgardą kapelanowi biskupa kolberskiego, który mu oznajmił niespodziane wtargnięcie Niemców: — „że te żaby tak rychło przyczołgać się nie mogą.“ — Nie wyraża się temi słowy duch rycerza, co nie zna w sercu żadnej trwogi? Rozum i imaginacją zajmują sprawy *Bolesława*. Wszystkie zafarbowane tą poetycką farbą. Jego przymerze z *Ottonem*! Jego polityka! Jego przyjaźń z świętym Wojciechem, i mnichem Gaudentym! Scena w lesie pustelnicznym! — Rysy, właściwość charakteru, wiek, ludzie, okoliczności, wszystko to stawia tego króla jakby w świetle romantycznej wieści, której najbujniejsze zmyślenie niczy nie przydało godniejszego pamięci i zadziwienia. Nawet wiara ludu osnuła go mgłą poetycką. Szcherbiec miał mu się dostać z rąk anioła. Wieść się także daleko rozniosła, jakoby na znak zwycięstwa nad Rusinami miał powrzucać do Dniepru misterną robotą udziałane trąby, przez które sącząca się woda dźwięk dziwny w powietrze wydawała.

A ów inny rycerz odarty z zaszczytu dostojęstwa! tułacz w kاپicy mniszój? A dalej *Łokietek*, — cień za cieniem, i tylu potym, których słodka została pamiętka w Polsce! Dziwni, wielcy, których z jednakiem zachwyceniem, z jednaką chlubą, jakby cudotworców jakich wspominamy, którzy ustawodawcę, polityka, filozofa, sztukmistrza, poetę w równej mierze obchodzą! —

Tak jest! — mieliśmy poetyckie czasy. Kiedy przeminęły, kiedy się wszystko w nic rozwiało, dopiero za naszych czasów zjawili się poeci. Nie w kwiecie, nie we wzoście, ale ku schyłkowi. Cieniem jest ich poezya, wywołaniem z pamięci. Los dziwny zrządził, że poetycka literatura nasza, w wiekach szerzenia się zwycięskiego olbrzymich pomysłów, nie rozwikłała się, i na tysiączne jak z jednego *atomu* światła, nie rozbiła promienie. Ona jest tego wszystkiego nie zwierciadłem, ale przypomnie-

niem. Ztąd ten senny jój charakter, melancholijny, jak dźwięk dalekiego echa. Cóż zostało z energii ducha wojennego, z mocy pierwotnej, plemiennj dzielnego rodu? Nic. — Cóż się poetyckiego z bolesławowskich, poetyckich wysnuło czasów? Nic. — Dopiero za Zygmunów, z powszechniejszą znajomością łacińskiego języka, zaczęto u nas naśladować rzymskich rymotwórców. Polityczne instytucje wykształciły prozę, i krasomowstwo. Tych nieporównane zabytki teraz jeszcze wzbudzają zadziwienie. Gdy w Europie dźwignęły się z upadku nauki, i u nas nie zbywało na rodakach okazale w nich biegłych. Nikt nas wtenczas nie przewyższył w wyborze, i liczbie pisarzy. Owszem z najokrzeszańszemi narodami całego świata, mogliśmy grać o lepszą w tój mierze. Ale w poezji owe początki, które za naszych czasów może bez pomiarkowania wielbiono, wkrótce ucichły. Zaledwie co pierwotownego, narodowego w tym względzie ocalało; resztę głucha zatarła niepamięć. — Któż dzisiaj zgodzi się z *Krasickim*, że Piotr Kochanowski, tłumacz wyzwolonej Jeruzolimy Torkwata Tassa, przewyższył wdzięk włoskiego oryginału? — Albo nie policzy *Felińskiemu* na karb cnotliwego zamiłowania ojczystych zaszczytów, że go nazwał *wielkim poetą*? — W następnych czasach, różno-kolejne nachylenie się do upadku pospolitj rzeczy, wielki wpływ miało w publiczne oświecenie. Polskę leącą nierządem do tego upadku, począwszy od Zygmunta III., zaległa gruba pomroka. Zepsuł się język ojczysty. Chwałę lepszych czasów niewiadomość przyćmiła. Nareszcie, po długiej przerwie publicznego oświecenia, rozszedł się z klasztoru w całej Polsce odgłos *Konarskiego*, dawną świetność ojczystej mowy, a z nią i wyobrażeń narodowych, wywołujący z zapomnienia, wprzód jeszcze nim *Stanisław August* zasiadł na tronie Piastów i Jagiellów. Za sprawą tego wskrześcy nauk znowu zaczęto u nas, i z lepszym skutkiem, uprawiać odłogiem zapuszczoną

niwę. *Bielawski, Minasowicz, Bohomolec* przetarli zdzi-
 czały język, który terazniejszy polor swój i wykształcenie
 winien ich następcom na polskim Parnassie: szczególniej
*Krasickiemu, Węgierskiemu, Naruszewiczowi, Trę-
 beckiemu*. Są to wielcy reformatorowie, wielcy nauczy-
 ciele; zaszczyty nieznanych pojęć; dobrzy Polacy, gorliwi
 ludzie. Ci znamienici pisarze okryli się nieprzemienną
 chwałą, niepożytą czasem. Imiona ich wdzięczność na-
 rodu wiecznej poświęciła pamięci. — Ale także, każdy
 to z nami przyzna, bo tego nie możemy zataić przed sa-
 memi sobą: że ci mężowie *rzecz całę nową zkądinąd
 zaprowadzili do kraju*. Nową upowszechnili kulturę.
 Jako ogrodnicy w pień spróchniały starego drzewa z buj-
 nej, gdzieindziej posadzonej krzewiny, latorośl wszcze-
 pają; tak samo i oni: stosując ku naglącej potrzebie
 czasu obywatelskie, poczciwe chęci, i starania swoje,
 z obcej ziemi, z pod obcego nieba rozszerzali w Polsce
 wyobrażenia i pojęcia, nakształt postronnej monety, nie-
 znanym stemplem cechowanej. Ta moneta chyżym krążyła
 obiegiem. Z obcym rozumem, z obcymi wyobrażeniami
 wcisnęły się do nas obce uczucia, zwyczaje. Nic prawie
 dawnego nie ostało się. Zmieniono stroje, szaty. Po-
 większej części wzmogliśmy się cudzą isticzną. Wszystko
 było postronne: kształt, postawa, ułożenie. Ten cały
 gmach oświecenia, nie wspierał się w przeszłym
 wieku, i nie był umocowany na historycznej posadzce.
 Najbardziej zaś w literaturze poetyckiej przecięty został
 związek z przeszłością. Ta literatura wyrażała ducha,
 który nie był duchem narodu. Zamykała myśl na jaśnią
 wyciągnioną, która myślą przeszłości nie była. Twórcza
 jest *fantazya* poetycka; coraz nowe maluje kształty, ale
 i to co minęło w właściwe przybiera szaty. Takięj *fan-
 tazyi* nie mieli poeci Stanisława Augusta. Śmiało to
 piszę: *oni nie byli poetami*. W ich pieśniach odbijała
 się czyjaś postać, ale omylna, nie nasza. Polak myślący

przyszedł do uznania samego siebie, *ale nie w swoim jestestwie*. Naród nie miał w literaturze wyciągnionej na widok massy wszystkich swoich wyobrażeń. Krótko mówiąc, przyszlśmy w tym względzie do cudzej *reflexyi*, — do *reflexyi* francuzkiego narodu, który także wówczas nie miał własnej, oryginalnej literatury, ale naśladowaną, i nieumiejętnie naśladowaną, w nieumiejętnej kształconą szkole, oderwaną od historycznej przeszłości, za wpływem niezliczonych przywidzeń i przesądów estetycznych. Sami to teraz Francuzi przyznają.

Cudzy dar z trzeciej ręki przejęliśmy. Literatura polska w drugiej połowie zeszłego wieku była kopiją kopii, przeobrażeniem przeobrażenia. W niej podobno żadna iskierka życia nie tłała. Drzewo zagranicznego szczepu, nie wprost z korzenia ulepszone obce zrodziło owoce, wysileniem, przymusem i sztuką cieplicity roślinnej. — Mogłoz to bydz inaczej? Tak było w rzeczy samej. Tak bydz musiało.

W pierwszych momentach rozjaśniającego się u nas brzasku cywilizacyi, ledwo nie z pierwszemi dniejącej jutrzeńki promykami, ujrzelśmy płody dowcipu francuzkich pisarzy w zaszczytie wziętości u postronnych, i największym blasku chwały. Był to wiek panowania literatury francuzkiej w całej Europie. I nasze olśnęły źrenice na widok tój świetnej, prędkiej, okazałej kultury. Na tych wówczas jeszcze nigdy dostatecznie nie wysławionych wzorach, jak u nas, tak wszędzie indziej, i w Niemczech, i w Anglii i we Włoszech, znamenitsze kształciły się talenta. Z potrzeby, nie z przejrzenia, w niedostatku własnych, chwyciliśmy cudze opinie o sztuce i piękności; nie czyniąc braku, nie odróżniając prawdziwych od omylnych, nie zapuszczając się w roztrząsanie tego co przypadało do miary, a co mniej było zgodne, a nawet sprzeczne z duchem ojczystych ustaw i obyczajów, z charakterem, sposobem myślenia i czucia mie-

szkańców téj ziemi, z ogólną ich dziejów cechą; wreszcie z *fizyonomią* przeszłości i nadziejami, jakie daleka przyszłość w swém łonie tuliła. Nie przestrzegające rozsądnej krytyki upominanie, ale chęć podobania się współczesnym to błyskotkami dowcipu, to niestatkami, którym lada wiatr mody władał, pisarzy naszych wiodły do zamierzonego kresu we wszelkich przedsięwzięciach apolinowych. Dla nich poezya była rozrywką i swobodnym po trudach wytchnieniem. Na umajonych kwieciami dolinach, około źródeł *Hipokreny* wesoło bujali, płąsali; lecz z samego zdrojowiska rzadko kto ważył się zaczerpnąć, a nikt podobno nie przejrzał w jego głębi. W tym, jak go nazywają niektórzy, złotym wieku literatury polskiej, poezya u podnoża tronu łaską możnych i mecenasów względami wzniosła się. Dworskim przeto jaśnieje blaskiem! Zdobi ją polor i okrasa; znamionuje dowcip i tok bardzo kunsztowny. Usilność ówczesna obrócona była na udoskonalenie mechanizmu wiersza i przyczynienie świetności zewnętrznemu kolorytowi. Wyższości w tym względzie poświęcano nieraz istotniejsze rzeczy. Naostatek, czyli śmielszych, szlachetniejszych uniesień nie tłumil wpływ współczesnych filozofów francuzkich? Ceniąc czasy i ludzi, ogólną dążność ściśle rozważyć potrzeba. I poezya ma swoją filozofią. Lecz z grubych materyałów empiryzmu, sensualizmu i sceptycyzmu ani podobna było wykroić szaty, potrzebnej do robót sztukmistrza, poety. Wiek *Stanisława Augusta* był wiekiem krasomówstwa w poezyi opisowej; wiekiem satyr, bajek, epigramatów. Była *wierszomanja!* Było modą ulotne pisać rymy. I na przedpodwojowem, przedpodkojowem rymotwórstwie nie zbywało... Zaiste nie mogliśmy nie uledz rozszézonemu w całej Europie wpływowi języka, filozofii i literatury francuzkiej! Żądaniem z tyłu miar przechodzącem ówczesną możność, okazywalibyśmy tylko niezyczliwe uprzedzenie ku tym prawdziwym założycie-

lom i rozmnożycielom oświecenia w Polsce. Brodziński dobrze mówi: „byłoby to jedno co naśmiewać się z ojca, który zubożony jako mógł dorabiał się majątku, aby przynajmniej synów wychował.“ — Wyrazy prawdziwego krytyka, obywatela!

Poetycką literaturę polską owego czasu przyrównałem jednego razu do brzmienia głosu, któremu jeszcze słowa brakuje. A ten głos, ten dźwięk skłany i harmonijny, pieszczony i mocny, jako czysty strumień płynący, małyż to dar? Czyliż go nam napróżno przekazano? — Że się wyrażę pożyczoném wyśłowieniem od pewnego filozofa niemieckiego: literatura taka było to koło dosyć misternie zakreślone. Lecz zważmy pilnie: w to koło jeszcze duch nie wstąpił, wywoływany od guślarzy, co go na mylną rotę zakląwszy z tamtego świata sprowadzić mniemali.

Taki był *status quo* polskiego Parnassu i estetycznej krytyki naszej przed nie wielą jeszcze laty! — Za naszą zjawili się pamięci, długo oczekiwani nowi pisarze, prawdziwi poeci, pełni talentu, i daru wieszczego ducha. A przodek przed nimi trzymał letni starzec, wyniosły mąż osiemnastego wieku, nad którym górował wyższością i mocą swego geniuszu, — sędziwy, pobożny mówca, natchniony poeta *Sybilla* i Lechiady, — poeta żałoby narodowej. A obok niego w równej mierze stanął drugi starzec! Ten w grobowce sławnych ziomków swoich wszczepia gałązki cyprysowe, i żadnego niemasz obrzędu pogrzebowego, gdzie wszyscy płaczą, któregooby za dni naszych nie święcił swoją wymową. Reprezentant powszechnego wszystkich żalu pisał dla dzieci i dla starszych śpiewy historyczne. On wykształcił *dumą polską*. Nakoniec *Kazimierz Brodziński* wziął pióro do ręki; zaczął mądrze, głęboko rozmyślać o poezyi: i ujrzeliśmy pierwszego krytyka, pierwszego estetyka w Polsce! Wszczęła się potém waśń; jedni na drugich ostre miotali słowa.

Z kądże ten rozterk? — Oto, że wedle wyrazów mędrca *chromy jako jelen poskoczył i rozwiązał się język niemych*. Zaczęto ściślej ważyć zasługę literacką, talent, poezją. Rzecz nie mała tych rozpraw była przedmiotem. Sektarstwo podzieliło umysły. Rozchwiała się dawna nauka. Stare zdanie upadło. Pojrzeliliśmy za siebie na wiek upłyniony, i ku dalszym jeszcze czasom. Kiedy jedno przymierzamy z drugim, nie było zgody w literaturze między przeszłością daleką, poetycką, rycerską podbijającąj Polski, a tym wiekiem upłynionym *Stanisława Augusta*, gdy się już rzeczy znacznie miały do upadku. Jedno z drugim nie rymowało. Mieliśmy boleść na sercu. Raziły przeciwieństwa jasne jak na dłoni. W literaturze poetyckiej naśladowanej, którą bez pomiarkowania chwailono, którą dzisiaj nawet niezłomny wielu zaciętych w zdaniu swoim upor wysadza za wzór niedościgłej doskonałości, poloru i wdzięku, zniknęła stara Polska. Ta główna wszystkich niesnasek przyczyna! Pogasły były stare *tradycje*, pocichły wieści, i powiastki tak potrzebne każdemu ludowi, i każdemu wielkiemu poecie, wielkiemu sztukmistrzowi. Rozstroił się, ba nawet rozstrzaskał na kawałki stary dzwiczny ów bardon, którym niegdyś chwalono Boga w kościele, i walecznych w boju. Zdał się niby ladajakim sprzętem nowatorom. Zaszły także rdzą dawne pamiątki; a tym czasem nie kłębka dziejów ledwie do połowy wyciągniona co chwila to zrywała się, to gmatwała; wreszcie i wątku nie stało. Wszystko się jak ze szwu rozpruło! Dopiero przetarłszy oczy, w sam czas jeszcze przyszliśmy do siebie. Dopiero w myśl nam wpadło, że może przez długi czas w nie swoim poczuwaliśmy się jestestwie, tuląc do łona i piastując jakby umarłe w pieluchach dziecko umarłej imaginacyi. Zapał owionął głowy. Młodzi pisarze pochwycili gęśl minionych wieków. Przewzano ich *romantykami*, bo nieznanne piosnki nucili o Kozakach, rusałkach, dziadach

i strachach; a *Jan Sniadecki* biegleszy zapewne matematyk i astronom, nizeli krytyk, wołal jakoby to wszystko bylo wymyslem osowialej metafizyki niemieckiej.

Tak samo prawie lekarz doświadczony, okazale biegły w swęj sztuce chorego za rękę bierze! Puls bije mocno, bije często, bije coraz mocniej i coraz częściej. Oczywista gorączka! Idzie więc, siada, piszę receptę na ochłodę krwi wzburzonej. Lecz to nic nie pomaga. Niemoc głowę i myśl opanowała. Chory ma drzenie w sercu, i boleść na duszy. Trzeba innego lekarstwa i lekarza!

Ważnią stetyczną, piśmienném, krytyczném sektarstwem oznajmiliśmy, po długiem *far niente*, chęć wyrażenia ducha twórczego, łamiącego się z uprzedzeniem i przeciwnością; chęć obławienia naszych własnych wyobrażeń, pojęć. W Niemczech wyciągniono z filozofii ogólną, metafizyczną teorią piękności. Krytyka wsparta na téj teorii wszystko w odmienném ukazała świetle. Ta chwila nazawsze będzie pamiętna w dziejach europejskiej, poetyckiej literatury. Były to początki estetycznej emancypacji z pod przymusu francuzkich, cudzych pojęć. W to ugodził *Kazimierz Brodziński* rozprawami pisanemi ozdobnie, a z wielkiém, jak podówczas wypadalo umiarkowaniem, żeby nikogo nowością nie zrazić. On pierwszy, — jak powiedział *Michał Grabowski*, — zrobił w literaturze polskiej krok stanowczy, kro olbrzymi: bo od dowcipu do myśli, od sentymentalności do czucia, od sztuki do natury. Pierwszy *przeczuł* poezją narodową, i we własném ją sercu wynalazł. — Chcieliśmy mieć swoje imaginacyą, swój rozsądek estetyczny, swoje uczucie, i własne fantastyczne zmyślenie. W tém istotna przyczyna, w tém główna podnieta sporu, który przycięcił poezyi i sztuki, pożywających dotąd jęj owoce w zgodzie i dobrém porozumieniu, na dwa rozerwał stronnictra. — Cobądź na podstawie historycznej nie jest założone, własną niemocą prędzęj, czy później upaść

musi; bo nie ma gruntu pod sobą. Poetycka literatura Stanisława Augusta, (niechaj jako kto chce wywyższa dowcip, talent wielu ówczesnych pisarzy) nie była ugruntowana na tój podstawie. Obcy zasiew wybują; ale kłosa czcze były powiększėj części, a ziarno nie ważne, lekkie; reszta to w łodygę, to w nać się rozrosła. Następni tój niwy uprawiacze, tój samėj szkoły uczniowie, chwalcę tych samych przykładów, coraz dalėj doskonaląc, z początkiem dzisiejszego wieku, wierszopiski mechanizm, ulepszając naśladowstwo, coraz większego nieurodzaju, coraz biedniejszego zbioru czynili nadzieję. Nie polska, nie z zapadłych czasów rycerskich, ni z czasów szlacheckiego gminowładztwa, ale obca jakaś postać, zemdląca, omdlewająca, nie męska w tэм ich rymotworstwie ukazała się.

Czegoż chcieli *romantycy* na ziemi Bolesława Chrobrego? Ojczystej poezyi, związku z dawniejszą Polską, i rozumem starego czasu; nie mieli tego u siebie za rzecz dobrą i piękną, że wiarę pocziwych ojców cieśniły w literaturze poetyckiej swawolne pieśni, jakby cało-palenia ze czcią tylko bożków marmurowego *politeizmu*, nie przypadającego do miary z cywilizacją i duchem chrześcijańskiej Europy. Chcieli oni większej zapewne z wspomnieniami zgody, mniemając że groby i rumowiska do życia należą, i jakoby samo zniszczenie było tylko atomem, jednym z pierwiastków rzeczywistości. Pokochali wyobrażenia i fantazyę gminu, dla tego, że w prostocie serca najwięcej poetyckiej prawdy, i szczerości. Oni to chcieli obraz malarski roztrąconego jestestwa w zwierciadlanym pokazać przezroczu, żeby myśl prędką jak widzenie, a chęć dobrą, ognistą jak płomień, wzniecił, rozpałił. Nabijali romantycy w ucho ziomkom swoim, że przeminął czas, kiedy u nas pisano wiersze na cześć kształtnych stóp kobiecych, i misternie trefionych kędziorów. Do górnieszego wznieśli się lotu! Ten gdziein-

dziej zmierzał. Do wyższych dźwięków, do wspanialszych tonów, i piękniejszych akordów naciągnęli strunę. Zadrżała w ich rękę, zabrzmiała! Żałośnie i tęsknie ich pienie, nakształt dumań samotnika, co po długiej niebytności, z burzy świata, z rozdartém sercem wraca do domu, nieznan, ledwie postrzeżony, a choć gada swoim o swoich rzeczach, nikt go jednak nie rozumie.

Czegoż chcieli polscy *klassycy*? Oni téj całej nie pojmowali zagadki. Mniemając jakoby nie czas jeszcze było myśleć po swojemu, i wszystko rozumieć swoim pojęciem, przestrzegali delikatności, zalecali poprawność smaku. Powielekroć śmieli się z złych wierszów i złej prozy niewyćwiczonego talentu. Chwalili co było godniejsze nagany, a ganili co zewszecmiar na pochwałę zasługiwało.

Ale jak pierwsi, tak drudzy zacni ludzie; ja przynajmniej i jednych i drugich považam, cenie. Nic nie szkodzi, że w téj materyi nie było, i niemasz zgody kiedy w tylu innych rzeczach jedno chcieć i myśleć możemy. Mniejsza wreszcie o gołe nazwiska, których rzetelne znaczenie gdzieindziej w tém piśmie roztrząsnę. Dość, że przez czas niejaki za hasło dwóm przeciwnym służyły stronnictwom, których *dysputy*, czy potocznej, czy piśmiennéj, zdaniem mojem, nikt osławiać nie powinien. — W całym toku téj sprawy nic nie było nagannego, niedopiero zdrożnego. Że się przezto rozchwiała, jak mgła przemijając, reputacya niektórych gładkich rymotwórców, nie wielka szkoda. Z innéj strony, cieszyć się powinniśmy z tych pierwszych zatargów w rzeczach gustu, z tego estetycznego u nas *sektarstwa*; bo kiedy publiczność do takich rozrywek starań przykłada, już to samo oznacza nie mały postęp kultury. Jak w religii, tak i w literaturze pożyteczniejsze jest gorliwe, uporne nawet przy swoim obstawanie, od owéj na wszystko obojętności, która, jeżeli z obyczajów zmazanych jakąś

skazą nie pochodzi, najczęściej bywa znakiem umysłowej niemocy. Wspomnijmy sobie, że przed niewielką laty nikt prawie u nas o literaturze nie pisał; a rzadko kto niósł jój wspomnienie choćby gruntowném tylko o jój wielkich i licznych potrzebach rozmyślaniem. Tę sprawę przezorności krytyków i filozofów ślepemu niemal zleceno trafowi; dzisiaj stała się ona sprawą narodu, rzeczą wszystkich chęci i wszystkich usiłowań, rozmów. Zważmy także: że entuzjazm w popieraniu wszelakich opinii, nie gwoli osobistój korzyści i pożytkowi prywatnemu, zawsze okazuje poczciwe serce i myśl wspaniałą. Zaiste, daleko lepiej rządzić się wątpliwém zdaniem w tój mierze, choćby nawet omylne było, jak żadnego nie mieć! Nasuwa się tu uwadze mojej przepis ateńskiego ustawodawcy, skazujący na grzywnę tych mieszkańców rzeczypospolitój, którzy w rozterkach domowych do żadnego stronnictwa należyć nie chcieli. — Prawdziwój harmonii tak potrzebna zgoda, jak waśń i rozstrojenie. Światła polemika pożytecznie służy piśmiennictwu.

ROZDZIAŁ TRZECI.

Poeci. — Architektonika idealna w systemie poetyckiej literatury polskiej. — Porównanie tej literatury z rzymską za Augusta Cezara.

Prędzaj to może, łatwiej trafi do przekonania wielu czytelników moich co się rzekło we dwóch pierwszych rozdziałach, niżeli to co mam następnie powiedzieć o współczesnych polskich poetach, sztukmistrzach. Słyszałem nieraz, jakoby się nie godziło pisać o *żyjących*. Dla czego? Pisać a mówić, toć wszystko jedno, zdaniem mojem. Niechaj tylko każdy tak pisze i mówi o swoim czasie, jakby żył cokolwiek później; o dawniejszych zaś czasach jakby się patrzył na takowe, a pewnie nie zbłądzi. Szczególniej atoli: niechaj pisze wedle przekonania i rozumienia swego! — Praktyka jest kamieniem probierskim ledwo nie wszystkich mniemań teoretycznych. Jakiemiż tworam podparli swoją teorię stronnicy literatury poetyckiej z czasów *Stanisława Augusta*? Wszelka wiara, nawet poetycka, cudami się rozszerza i pomnaża. Któż uwierzy prorokom bez natchnienia? Prawodawstwo estetyczne potrzebuje *sankcyi* geniuszu. Gdzież są poetyckie dzieła *klasyków*? Któreż tak silnie zajęło umysły i tak silnie wpływa na opinią współczesnych, żeby w tej mierze o lepszą iść mogło z celniejszemi tworam naszych *romantyków*? Gładkie, sta-

ranne przekłady z obcych języków, ustawne podwodzenie mowy ku wytworności smaku, i delikatności wysłowienia, nie przechylały sporu na stronę naśladowstwa. Czasy tych zalet może na zawsze przeminęły. Teraz trudniej, niżeli przedtém, dostać u nas poetyckiej, pisarskiej sławy; a zalecanki krotofilne niczyjego nie przerobią rozumienia. Zmężniało dzisiejsze pokolenie. Młodzież myśli, rozważa; i w smak jój nie idą przymilenia lekkiej Muzy nadsekwańskiej, której kupny uśmiech, toż najznaczniejszy pokaz łaski od lat wielu w samój Francyi staniały.

Wcale inaczej ma się rzecz co do tych poetów w literaturze ojczystej, których nie wiedzieć dla czego *romantykami* nazwano. Ci własną usilnością, własnemi mocują, wspierają wyznawaną przez siebie teorią sztuki; jeżeli tylko poecie, sztukmistrzowi teoretyczne rezonowanie na co się przydać może! Ich młoda, poetycka literatura jednym oto żartkim skokiem daleką przestrzeń ubiegła, — jak Alcyd dławiać smoka w kolebce. Wyznaję to przed obliczem narodu z prawdziwą chlubą, z prawdziwem uczuciem dumy narodowej! — W téj, że tak powiem, w obec nas, przed naszemi oczami *improvizowanej* literaturze wyraża się duch dziejów krajowych, duch staréj Polski. Jeszczeć nie stanęła u kresu swego; ale ciągle naprzód postępuje.

Któryż twór położę na czele tego systematu nowych, świetnych tworów imaginacyi?... Przedewszystkiém oddajmy cześć umarłemu. Poświęćmy kilka słów cieniem poety, który za dni swoich tak był skromny, i tak cichy, — tak natchniony, a tak mało znany rodakom, spółzemiautom. Urońmy lżę na jego grobowcu; bo wieszcz umarły jest patronem żywych.

Smutną powieść jego, jak dumy i spiewy tego kraju, gdzie się urodził. Ofiara nieumiejętnej krytyki, co ją przed kilką laty na zapomnienie skazała! — Publiczność polska nie zna *Maryi Malczeskiego*. Nie we wszystkich

ręku znajduje się to poema. Nie rozkupiono małej liczby odbitych exemplarzy. Przykład nieprawdy recenzentów, godny pamięci. *Maryja Malczeskiego* jest jednym z najśliczniejszych i największych utworów tegoczesnej literatury polskiej, mimo wielu niepoprawnych wierszy, i twardego, jak się niektórym zdaje, wystowienia — jakie ja przynajmniej, mojem zdaniem, za zaletę poczytuje. — „Gdybyśmy tylko mieli *Maryę i Grażynę*“ — rzekł *Michał Grabowski* w dzienniku *Ordynca*, — „mielibyśmy już oryginalną literaturę.“ — Ten młody krytyk powiedział prawdę.

Napiszę o téj powieści co długo w myślach miałem — Działo się to na Ukrainie, podobno że za rządów Augusta III. Wojewoda, pan wielki, możny, bogaty, podniosłego serca, dumny z rodu i imienia, wysłał syna za granicę. Ten po drodze, przypadkiem, czy z rozmysłu, wstąpił do domu mniej majątnego, lecz poczciwego szlachcica. Obaczył jego córkę. *Wacław* był młody; *Maryja* była także młoda, piękna. Pokochał ją, i z nią się ożenił. Ojcu, panu Wojewodzie nie podobały się te śluby. Razila arystokratę wielka, jak sądził, nierówność stanu; a prawdziwa imienia i dostatków. Przedsięwziął stargać święty węzeł; zrazu łagodną namową i upomnieniem ojcowskiem, a gdyby to nie pomogło, przemocą, gwałtem. Syn jednak żadną miarą nie chciał złamać poprzysiężonej wiary. Wojewoda widząc jego stałość, rozkazał kozakom porwać *Maryę* z domu jój ojca *Miecznika*, i utopić w pobliskim stawie.

Ta jest osnowa powieści *Malczeskiego*. Poetycką obraz dziwnego zdarzenia! Konturowy zarys, wielki pomysłany, prosty, jak przyzwoicie biegłemu sztukmistrzowi. Wykonanie tego planu śmiałe; każdy zaś domyślić się może, że przez wykonanie poematu nie rozumiem wierszy gładkich, potocznych.

Co za widok stawia autor przed oczy nasze! I jak właściwym godłem z *Jana Kochanowskiego* zagał początek pierwszej pieśni:

Wszystko się dziwnie plecie
 Na tym tu biednym świecie
 A ktoby chciał rozumem wszystkiego dochodzić
 I zginie, a nie będzie umiał w to ugodzić.

Rzeczywiście wszystko się w tej powieści spletało w gmatwaninę nieszczęścia nigdy nie odmotaną. Rzecz prosta i zawiła, naturalna i okropna, powszednia i głęboka jak przepaść. — Nie tak czyn krwawy, jako przyrządzenia mordercy wzbudzają zgrozę, kiedy przed odprawieniem swój roboty w skrytości myśli układa zabójstwo, potajemnie, milczkiem, z tyłu godząc. Daleki zamach ledwo nie straszniejszy od samego uderzenia. Nie śmierć, ale droga do śmierci, ale kręte do tego ścieszki, manowce sieją postrach. Wikła się myśl ludzka w tym labiryncie. Natenczas złowieszcze przecucie całą moc swoją odzyskuje na duszy naszej. To czajenie się uprzedzające skutek jest nakształt mroku, jest jako ciemna strona *fantazyi*. Jakaś opona, czarny kir zalega wtedy przestrzeń niezmierną między daleką chęcią, zawartą jeszcze w sercu, i jej dopełnieniem; między wyciągnięciem ręki i zadaniem ostatniego, śmiertelnego ciosu. Północna godzina *Szekspira!* Rodzicielka wielkich, tragicznych wrażeń! W tym mroku *imaginacyi*, za tą mglistą zasłoną *fantazyi* pojał *Malczeski* rzecz swego poematu. — Nie rozbieram krytycznie, kreślę tylko co czułem, co mi się zdawało przy częstém odczytywaniu tej powieści.

Tajemnica osłania zamiary wojewody. Jego samego prawie nie widać na scenie. Poeta stawia mordercę w głębi. Raz tylko jeden ukazał go w komnacie starego zamku. *Tam jego myśl ukryta samotnie się żarzy.* — Była noc; nie spał, chodził w jej ciemnościach. *Duszna*

wysoka komnata! Łatwo zgadnąć dla czego? — Otwiera okno, — patrzy na swoje hufce, rozwinięte znaki, co się do nakazanej wyprawy zbierały. Rozwidniło się nad rankiem; słuchał budzącej trąby:

„Prychają rącze konie, brzęczą w ruchu zbroje
Szumią skrzydła husarzy, chcą lecieć na boje.
Dla nich wstające słońce w różowej pościeli
Blaskiem złotych warkoczy widokres weseli,
I wznosząc świetne czoło, najpierwszem spojrzeniem
W śnącej stali swe wdzięki postrzega z zdziwieniem;
Dla nich pachnący wietrzyk, co swój oddech świeży
Dmucha na włosy dziewic, i pióra rycerzy;
Dla nich gwar małych ptasząt, w żywej słodkiej nocy,
Co z mokrych rosą dzióbków wyrzywa uczucie:
Nie dla niego — on nie chciał na widoku zostać.
W niknących cieniach zamku zanurzał swą postać,
Jak te straszące mary, które bojaźń nasza
Widzi w bezsennéj nocy — poranek rozprasza.“

Świt różanej jutrzeńki, zaranna jasność źle zapewne przypada do miary z farbą czarnéj myśli. Nie mógł na widoku zostać! Któż inny jeżeli nie poeta z użyczenia, i daru nieba, mógł pochwycić to przeciwieństwo, jakie zbrodnia wiedzie z światłem dziennem. Te szczególne rysy charakteryzują to co zwiemy *mądrością* artysty. — Tatarzy pustoszyli wówczas Ukrainę. Wojewoda postanowił korzystać z téj okoliczności. Ale jak podejść syna, kochanka, męża *Maryi*? Jak jój ojca oddalić z domu? Wysłał gońca z listem do Miecznika. Uprzejmemi słowy oznajmuje, że dawną urazę zatarł niepamięcią. Żałuje prawie za grzechy; synową zaprasza do domu. Więcej jeszcze: — „takiego szczęścia“ — pisze Wojewoda, — „syn mój nie wart; niechaj w wojennéj potrzebie dobija się pierwéj chwały. Właśnie oto Tatarzy grasują w tych okolicach; niechaj walczy w obronie wdzięków swéj żony.“

— Ale ani pół słowa prawdy nie było w tych *cukrowych* wyrazach. Blichtr tylko na omamienie starego. Owe hufce miały wstrzymać zapędy pogańskiej dziczey, — miały oddalić Miecznika z cichego domku. Albowiem przeczuwał pan Wojewoda, że Miecznik tak ważnej sprawy nie poruczy niedoświadczonemu młokosowi. Przewidywał, że starzec, Polak uniosłszy się rycerskim zapalem, zostawi *Maryę* w domu, — samą, bez pomocy, bez nadziei! Z takim pismem wyprawiwszy kozaka, tuli syna, z którym dotąd zostawał w rozdziale niechęci przez pamięć na dawniejszą zwadę, że woli jego nie chciał być posłuszny. Rozmawia z nim teraz łaskawie; i pieści się z nim, jakby dla powetowania, niezwykłą rodzicielskiej czułości szczodrotą, najboleśniejszego ciosu, jaki nań wymierzył w zamysle nieludzkiego okrucieństwa, depcącym wszystkie prawa, i wszystkie zrywającym związki. Ja w tém prowadzeniu rzeczy, w tém wywikłaniu z początków treści poematu widzę najwyższe misterstwo, albo, jak się zwykł wyrażać Kamiński, *umnictwo* Malczeskiego. Wojewoda dawał ucztę na zamku w wigilią zgonu *Maryi*; do późnej nocy trwała ochota; libacye wina poprzedzić miały taniec tatarski, — i spełnienie najstraszniejszej zbrodni. *Malczeski* powiada, „że tego wieczoru twarze ostre, malowane portrety przodków Wojewody wiszące na ścianach komnat godowych:

„Zdały się iskrzyć nieraz martwými oczami

I śmiać się do pijących — i ruszać wąsami.“

W tém nawet wierny charakterowi narodowemu! Odtąd Wojewowa nazawsze znika z sceny poematu. — Cóż Miecznik? Pod rozsochatemi lipami domowej zagrody kołł tymczasem jako mógł urażę we własném sercu. Jego wejrzenie pochmurne, to dąsa się, to unosi burzliwością młodszych lat, *pelen niechęci, gniewu*, — *a może i wzgardy!* Przewodzenie bucznego pana, niedola, miłość córki, jęć wiek młody, bladeś na jęć licu, uczucie

własnej godności, wszystko to boleśnie go dręczy. „Wolałby dzwigać więzy u brodacza, Turka, wolałby umrzeć w ciemnej turmie, niżeli spokojnie patrzeć na te smutne śluby:

„Alboż to naszej Polsce braknie na młodzieńcach,

Co to pannom umieją wyskoczyć w rumieńcach

I tak jak dawniej było — rycerskie kolano,

Raz w życiu tylko ugiąć — po wianek, za wiano!

Nie Maryo! Nie trza wzdychać — twego nie obrażam

Mężny jest i cnotliwy — wiesz, że go považam:

Lecz mnie jego rodzica pycha niecierpliwi

A kiedy łzami Maryi swoje serce żywi,

Ha! toć i u mnie szabla nie czczym tylko blaskiem

I mignie mu przed oczy święconym obrazkiem,

Taż to u naszej szlachty dawne przywileje,

Skrzesać ognia w pałazsze, gdy przyjaźń ściemnieje.

Przyjaźń? A nasze hufy nie z sobą na sejmie;

A nasze *veto* krzyczy jeszcze i w rozemnie!

I gdyby kraju napaść, z Hetmanem umowy,

Nie rzuciły mnie wówczas Szwedowi na głowy,

I gdyby twoja matka, (daj jój niebo Paniel)

W swe rańtuchy nie skryła młodych serc kochanie.

A niewieścim w błyskotach, tajemnicach smakiem

Nie zawarła tych związków z swych matron orszakiem

Nigdyby w moje kopce wróg się nie mógł schować:

Anibym jego złości dozwolił grasować.

Bo cóż to ja zastałem? Żonę zmiotła kosa —

A córę — szczep jedyny — z łez polewa rosa!

Dla stariej karabeli zbyt to wielkie dziwy,

Znosić tak ciężkie razy, los tak obelżywy.

Alboż choć raz do serca me dziecię przytulił?

Alboż młodością — wdziękiem — choć raz się rozczulił!

Nie — od domu, imienia, ze wzgardą odgania,

I teraz w Rzymie szuka ślubów rozwiązania!

O! co tak to najlepiej! i mnie to rozwiąże —
 Wysunie rażna młodzież, i ja za nią zdążę;
 Choć może mniejsi w liczbie, Boga w pomoc wezwą:
 To w końcu téj tam waśni — dzwony się odezwą!“

Jakie rysy, jaki charakter, jakie wyrażenia? *Malczeski* podniósł do *idealu* historyczną postać. *Idealizuje*, cechą poetycką znaczy popularne wyśłowienie, — *idealizuje* wszystkie szczegóły, wszystkie zewnętrzne narodowe znaki w mowie, stroju. On pierwszy szatę polskiego szlachcica — *żupan, kontusz, tóż broń jego — kord, karabelę* do poetyckiej wzniosł godności*), i w poetyckim pokazał świetle. Nie *Podstoli* Krasickiego jak mniemano, ale *Miecznik* Malczeskiego jest, zdaniem mojem, tą poetycką figurą w literaturze naszéj, która starego, polskiego szlachcica wyobraża- *Podstoli sensat*, może gaduła; wreszcie jest tylko rolnikiem, gospodarzem. Ale *Miecznik* to rycerz-ziemianin! Już te czasy przeminęły; wszystko się około nas zmieniło. Co innego teraz mamy w myśli, w sercu, w staraniu. Jakże wielka zasługa poety! Postrzeżga w dali kształt historyczny — niknący, ledwo nie w nic się rozwiewający. Korzysta z chwili i nie daje się w niwecz obrócić pięknej pamiątce! Za sprawą jego, co przepadło w historyi, nowe poetyckie życie odzyskuje. Poezya drugim jest życia okresem, drugą koleją bytu. Jest tylko wyższą prawdą! Wszystko ziemianieje w powieści *Malczeskiego*.

Przybycie kozaka z listem Wojewody smutek *Maryi* odmieniło w niespodzianą radość. *Miecznik* czyta i wzdziwić się temu nie może! Opatrzność w téj chwili zsyła nań błyskawicę podejrzenia, — ale ten promień dobroci

*) Tę uwagę czyni *Michał Grabowski* jeden z najznamienszych krytyków naszych w rękopiśmie nie wydaném, który mnie nadesłać raczył. Ciekawe są i zajmujące postrzeżenia jego co do *Maryi, Waleńroda* i *Zamku Kantowskiego*.

bożej, upominającąj przestrzeganiem błędnego człowieka, żeby się miał na ostrożności, nagle ściemniał w sercu poczciwego szlachcica. Zdawało mu się, że wojewoda jakieś matactwo, kabałę stroi. Lecz sędziwy Polak nie przenikał zdrady, i nie znał jój krzywego podejścia z własnego doświadczenia. Zaufał słodkim wyrazom. Znikły natychmiast wszelka trwoga, wątpliwość! Serdecznie wita zięcia, który wkrótce zdążył z zbrojnym hucem po przybyciu wspomnionego Kozaka. Co żywo krząta się; bierze broje, rozdaje oręż ludziom, poleca *Maryi*, żeby suto zastawiła stół na uczenie gościa. „Nie szczędź korzeni, pieprzu, bobków, imbiru, cykаты, szafranu, bo ten piękny rycerz w bakaliach chowany. O winie sam pomyśl.“ — A tak kilka przynętnych wyrazów chytrości, jeden uśmiech na twarzy *Maryi*, obecność *Wacława*, — rozżalonego utuliły starca, zwojowały burzliwość skrzywdzonego ziemianina, natchnęły męstwem duszę rycerza, Polaka! Nie także było w istnój prawdzie? Nie szczeryż to obraz dawnych mieszkańców tój ziemi, kiedy przez tyle set lat na strażnicy Europy, ustawnemi harcami z łupieskim pogaństwem własną odpierali piersią spustoszenie od chrześcijaństwa i cywilizacyi? Oni zapalczywość jako charta zawsze mieli na smyczy, gdy wzywała spólna potrzeba gniew i uniesienie zemsty porażając z łatwością, myślą i ciałem wychodząc z prywatnych niesnasek. Cała Polska, cała przeszłość nasza sztuką czarodziejską wzięła życie z rąk wielkiego artysty, autora tego poematu. Wszystko się tam zeszło: nieukrócona duma arystokracji, zdrożne możnowładztwo z staroświecką cnotą i uczciwą godnością szlachcica pod skromną strzechą słomianą, toż rycerskie męstwo i charakter światowy, po wszystkie czasy daleko słynny dziejów polskich wedle tego, żeśmy stawili dzielny odpór najazdom dziczy, która spustoszeniem oświacie europejskiej zagrażała.

Nie jestem rozbieraczem płodów cudzego dowcipu;

kreślę tylko ogólnemi wyrazami obraz naszej dzisiejszej poetyckiej literatury, gdzie się znamienitym talentem, zaletnemi tworam i nadobnym misterstwem kilku pisarzy, ziomek naszych, jakby z wezwania wszystkich innych braci i spół-ziemian, jakby przez reprezentacją wyrażać zaczynają władze i siły powszechnego narodowego umysłu, jakoto: zwierciadlana *imaginacya*, żywa i mocna *fantazyja*, duch, natchnienie. Nie mały to postęp od czasu kiedyśmy najpierw rzymskich, a potem francuzkich naśladowali rymotwórców! Charakter, dążność, prędkie wywijanie się tego systematu z niemowlęctwa unoszą mnie chlubą ojczystego zaszczytu, aczkolwiek piętno rodowitości na dzisiejszej poezyi naszej nie jest jeszcze tak ustalone, iżby o tém godziło się mówić z *precyzją* właściwą krytykom, roztrząsającym systemata poetyckie zapadłych wieków. Nie strzymywałbym nawet tak długo uwagi czytelnika nad *Maryą* Malczeskiego, gdyby mi nie szło o zadanie nieprawdy tej krytyce, która przed kilką laty swawolnie szerząc się i brojąc w piśmiennictwie stołeczném, wspomniane dzieło w tak omylném świetle ukazała publiczności. Przywróćmy cześć rzetelnej zasłudze, — żeby nie powiedzieli następcy nasi, że talent genialny jako cień przeszedł koło nas, a słowa jego razem z dźwiękiem ulatując, w powietrzu się rozprószyły. *Malczeski* był prawdziwym artystą. Rzecz swoją umiejętnie, rozważnie, głęboko, mądrze prowadzi. Rzuca rys za rysem, kształci, maluje porządek, pasmo wydarzeń wiąże w całość, wszystko usuwając z przed oczu naszych, wszystko tym powiewnym, lekkim zasłaniając całunem, tą przezroczystą astralną siatką, która się w poezyi nigdy podobać nie przestanie. Tą ponętą mocnego uroku podbija, ciągnie ku sobie czytelnika. Powiedziałem już w jakim świetle pojął i wykonał myśl swego poematu. Nie jest to brzask zaranny, ale zmierzch dnia chmurzącego się ku wieczno-

rowi dzikiéj, ponurój, melancholijnej fantazy. Stepowe pola, roztworzyste błonia Ukrainy godne były takiego poety! Kończy téż obie dwie pieśni wyrazami:

„I pusto, smutno, tęszno, jak gdy szczęście minie.
I pusto, smutno, tęszno w bujnej Ukrainie.“

Czyn gwałtowny niewidoma odprawuje ręka: Gdy *Wacław* ruszył z *Miecznikiem* i zbrojną drużyną na harc tatarski, sama śliczna *Marya* bez straży została w opuszczonym domku. Któż utyskuje przed wrotami téj zagrody? Kto płacze na świat? — Anioł, czy zły duch, czy człowiek? Poeta wprowadza tajemnicze jestestwo; daje mu ludzką postać; ale boleść jego, ale trwożne przecucie, rozpacz na jego myśli nie są z tego świata. To zjawienie zdaje się być naksztalt światelka świętego *Elma*, zwykle poprzedzającego rozerwanie nawalnej, gradowej burzy. Stary sługa rozmawiał z ową postacią; nic jednak nie rozumiał. Obróciwszy wzrok, w inną stronę, postrzega maski, larwy zbliżające się w różnofarbnych strojach z wrzaskiem, krzykiem, śpiewem karnawałowej, zapustnej ochoty. Byli to wykonawcy krwawego zlecenia Wojewody. Pieśń ich dzika, liryczna, trwożna i pusta, okropna i wesoła, téż same uczucia wzbudza w sercu naszym. Jest to najgenialniejszy pomysł poematu:

1.

„Czy znasz weneckie zapusty?
I w noc i we dzień
Wesołe, szalone, przednie;
Maska twarz kryje, a kto się pyta
O sprawy czyje, tego przywita
Wrzawa, śmiech pusty.
Żywo, radośnie
Skrzyćcie, miłośnicie,
Staruszek Doż, Arlekin młody,
Dzieweczyna hoża, szuka osłody;

Matrony, księża, oszusty
 Swobody;
 A kryte łodzie
 Czernią na wodzie;
 Wrzawa, śmiech pusty?
 Czy znasz weneckie zapusty?

2.

My jedziem sobie kulikiem,
 I w noc, i we dnie
 Wesołe, szalone przednie;
 Maską nas kryje — a kto chce wiedzieć
 Skąd my i czyje, to odpowiedzieć
 Śmiechem i krzykiem.
 Szczera ochota
 Otwiera wrota!
 Bo Krakowianki, i pielgrzym stary,
 Żydzi, Cyganki, uderzą w pary,
 Wróżki, Diabli, nie oszusty
 W puchary:
 Lecim saniami;
 I jadą z nami
 Wrzawa śmiech pusty;
 Czy znasz ty *polskie zapusty?*

— „Ale tu wejść nie można“ — odpowiedział stary dworzanin, świadomy polskiego *kulików* obyczaju, nie raz może praktykowanego w domu *Miecznika*. „*Teraz nie zapusty, pan Miecznik na Tatarach.*“ Chciał wstrzymać śmiałych przychodźców; lecz na próżno. Jemu samemu zawróciło się w głowie, gdy te dziwne postacie, cyganki, wróżki, dyabły przed jego oczyma tańcowały, skakać, płasać zaczęły. Poeta mówi, że myśl tego starca także tańcowała. Puścił przeto maski do dworu, — otworzył drzwi przed mordercami. — Zwycięzki *Wacław*

wraca w nocy do domu żony; teść został jeszcze na po-bojowisku, żeby, jako mówił: „dojrzec objażdżki“ — „a jutro skoro świt, brzęknę wam na dobry dzień witaném kopytem.“ — Powrót *Wacława* jest jednym z naj-cudowniejszych ustępów tej zachwycającej, czarującej powieści:

Powstał z pospiechem *Wacław*, i dawnym zwyczajem
 Uściskał starą rękę — co jemu nawzajem
 Szorstkie, silne, lecz szczere oddała ścisnienie;
 I już bystry koń z jeźdźcem przesadza drzew cienie —
 A stary *Miecznik* wziął się do zwykłych pacierzy —
 O! jak ślicznie przez pole młody *Wacław* bieży!
 Srebrny połysk na włosach, na piórach, a w zbroi
 Twarz ogromna xiężycy, malutka się dwoi.
 O! jak ślicznie wśród ciszy w naturze rozlanój
 Lecieć z stęśnioném sercem do swojej kochanój!
 I każdy przedmiot witać z przychylną pamięcią;
 I wszystkie je wyścigać nieścignioną chęcią!
 Wtedy to słodkie tony brzmiące przerywanie
 Śpiew słowika, szmer wody, i żab skrzekotanie
 W dzikiój, tęsknój, i żywój i tkliwój muzyce,
 Mówią ocknionym czuciom swoje tajemnice;
 Wtedy to luby zapach co z kwiatów ulata,
 Lekkiem tchnieniem rozkoszy mgłę trosków odmiata,
 I dusza rozjaśniona, jakby wyjście miała
 W niebiosa swego twórcy, z kajdan swego ciała;
 Wtedy matką natura — wszystko z człkiem dzieli:
 I wszystko się uśmiecha, i wszystko weseli:
 Wtedy w schowanej szabli uraz zapomnienie,
 W pyszném spojrzeniu dobroć, w ustach przebaczenie.

Ta noc, ten xiężyc, to zwycięztwo nad Tatarami, to uściśnienie starego *Miecznika*, do dumanie w takiój porze, w takiój pewności czytelnika, że rycerz w domu trunę i pogrzeb zastanie, — ileż w tém wszystkim smutku?

Co tu załości, — a najbardziej ile efektu malarskiego, dramatycznego, poetyckiego!!

I tak to leciał Waclaw — błogi, gdyby nagle
 Piorun rozdarł w tej chwili jego życia żagle,
 Boby nim wichur świata miotać nie był w sile,
 Chybaby szumiał wściekły po zimnej mogile.
 I tak to mijał stępy — lecz świetne marzenie,
 Co niém émi dzieci ziemi szczęścia upojenie,
 Oh! zbyt krótkie! Jak widmo staje przypomnienie;
 I budzi martwą przeszłość, i w wonne kotary
 Szepczą dreszcz i niepokój zgromadzone mary.
 „Tak ją mdłą, słabą widział; a wszak bez obrony
 „Więdnie pieszczotny powój — a wszak bez osłony
 „Nie trwa tu słodki owoc — i cóż? ledwo wrócił,
 „Ujrzał swój raj stracony, i zaraz porzucił!
 „Dla czego? dla czczej sławy, której blask nie waży
 „Jednego uśmiechnienia ukochanej twarzy:
 „Gdybyż przynajmniej w los swój wierzyć miał powody;
 „Lecz ledwo burza przeszła, już pewny pogody
 „Niepomny jak to gorzko czas zgryzotą liczyć,
 „Płochy, wydarł się szczęściu co mógł odziedziczyć.“

Ah! dalej prędjéj! lekko przez chwasty, i rowy
 Sunie koń wyciągnięty — a brzękiem podkowy,
 Hukiem pędu, błyszczącą postacią rycerza
 Ocknionego wieśniaka pierwszą myśl uderza;
 „Ha! Ha!“ — nim otarł oczy i serca mógł dowieść,
 Znikł rycerz, i zostawił o upiorach powieść.
 I tak to leciał Waclaw — szczęśliwy, trwożny razem,
 Śliczny, straszny — był wiernym śmiertelnych obrazem.

Nikt nie wyszedł na spotkanie drogiego gościa w domu
Maryi. Nikt nie odebrał rżącego, spienionego konia.
 Zakołatał; nikt mu nie otwiera, nie nie przyrywa głę-
 bokiéj cichości. „Musi bydz bardzo późno“ — pomyślił
 Waclaw. Przy świetle księżycy błąka się około domu.

Naostatek postrzega ruch w sypialnej komnacie. Przez otwarte widzi okno lekką zasłonę, którą wiatr to wypychał z pokoju, to znowu wciągał. Niecierpliw skacze przez to okno, i znajduje umarłą kobietę w żałobnej odzieży. Owa postać dwuznaczna uwiadamia rycerza o tém co się stało.

Lecz któż był ten człek mały z okiem zapłakaném?

Czy duchem jego losu? Aniołem? Szatanem?

Czy szczerze drażni męki, lub smutek z nim dzieli?

Niewiem — obiał rycerza i w cwał polecieł.

Taka jest powieść *Malczeskiego* o podniosłym Wojewodzie, o pięknej Maryi, i zacnym, starym Mieczniku. Ze względu mistrzowskiego prowadzenia rzeczy porównaiby ją można z sztuką jaką doskonałego mechanika, gdzie się wszystko odbywa skutkiem poruszeń niewidzialnych kółek, żelazek, sprężyn. Umieściłem to poema na czele nowszych dzieł ojczystej poezyi, nie iżby w mniemaniu mojem przodek przed niemi trzymało, — bo taki sąd byłby z wielu miar płochy i nieopatrzny, bo każde dzieło uważać trzeba jako oddzielną całość, i cenić bez naciągania; — ale szczególnie z téj przyczyny, że to jest twór młodego poety, który już zeszedł z tego świata, a którego geniuszu dawniejsza krytyka recenzentów stolicy nie pojmowała. Mogłzem właściwiej postąpić sobie? Nikomu wreszcie nie narzucam tego zdania, sądzę jednak, że niemasz dzieła w dzisiejszej poetyckiej literaturze polskiej, któreby tę powieść *Malczeskiego* przechodziło bądź wielkością układu, bądź ustawicznością ducha, bądź nakoniec umiejętną, szykowną zręcznością prawdziwie artystowskiej *expozycji*. — Nie liczny był poczet osób, składających żałobny orszak na pogrzebie *Malczeskiego*. Nie mówiono wtenczas: „umarł wielki poeta.“ Przyjaciele żalowali tylko przyjaciela, — geniusz przemknął się nieznanym, jak

cień bez szelestu! Połóżmy mu teraz na ustroniu kamień z skromnym napisem: „*autorowi Maryi.*“

Dzieła innych poetów polskich ledwo nie jednozgodnie ceni światlejsza publiczność; we wszystkich znajdują się rękę. Króćej też o nich mówić będę. Dwa szczególnie charaktery wyraźniej przebijają się w systemie tych nowych tworów poetyckich. Z jednej strony malownictwo historyczne, kształty, figury, grupy, obyczaje, zdarzenia. Poezya ta zajmuje całą przestrzeń, na którą padł i rozpostarł się cień minionych czasów. Z drugiej zaś strony: wewnętrzny duch i uniesienie myśli. Tamtę nazywam poezją realną, *objektową*; tę poezją duszy. Pod tym dwóm względem uważać można usposobienie każdego niemal z dzisiejszych poetów polskich. Te obadwa charaktery mniej więcej wydatne, postrzegać się dają w dziełach *Adama Mickiewicza*, i *Józefa Bohdana Zaleskiego*; toż samo w poezji *Woronicza*, *Seweryna Goszczyńskiego*, i *Kaz. Brodzińskiego*, — toż samo u każdego poety.

Atoli te dwa najgłówniejsze i najpowszechniejsze względy teoryi, bynajmniej nie zacierają różnicy zachodzącej między artystami, ani pierwotnej ich dzieł właściwości. Niechaj także nikt nie mniema opaczniem rozumieniem moich wyrazów, jakobyem chciał ustanawiać dwie odrębne szkoły. Daleki jestem od tego. Jakkolwiek ów rozdział wielkie zajmuje przestwory, bo w jednym mieści się świat zewnętrzny z punktu przeszłości i terażniejszości, z punktu historycznego, — *poezya obiektowa*, postaciowa, *plastyczna*, *realna*; — a w drugim cały świat duszy, świat poezji *psychycznej*. zdaje mi się jednak, że drogi genialnych talentów są i mogą być jeszcze liczniejsze, i nigdy nie zbadane; że natchnienie poety może być daleko rozmaitsze. Naprzód to wszystko przewidzieć i określić filozoficznymi *definicjami*, albo dyalektycznymi *formułami*, w mojej mocy

nie jest! W sztuce niemasz nic *konwencyonalnego*. Niemasz na świecie żadnego w tym względzie prawodawstwa, żadnych przepisów *a priori*, czy *posteriori*; żadnej szkoły, żadnej teorii. Są to wszystko wymysły krytyki tchnącej obskurantyzmem estetycznym. Jak białość wzrok ludzki rozbija, tak się na drobne atomy rozbijają wrażenia, kiedy je ujmemy w zimny opis, albo podciągniemy pod naukowe pojęcie. Dzielić co jest jednem technieniem, rozrywać co tylko w duchu żyje, możeż być coś niepoetyczniejszego, a nawet i mniej filozoficznego? Wyobrażenie z teoretycznych wyciągnięte rozumowań jest stateczne, nieruchome i nieodmienne; a sztuka ustawnie w ruchu, w życiu, w odmianach! Płyn powietrzny oblewający ziemiokrag nie jest tak powiewny, ruchowy, i tak swobodnie na wszystkie strony się nie roznosi, jak myśl poety. Misterstwo jego przyrównaćby można do instrumentu wydającego niepoliczony dźwięki, — od ptasiego świegotania do łoskotu burzy, od cichych westchnień do ogromienia i zgrozy. Jest to w rzeczy samej instrument nieskończoności. Chcielibyście wynaleść abecadło i gramatykę dla poezyi, albo naukę rytmu i melodyi, teorię kombinacji dla tonów, którym nigdy i miary i końca nie będzie? Umarłego poetę trudno sprawiedliwie ocenić, albo wtenczas, kiedy moc jego za życia zemdleje w zlodowaciałej starości. A cóż dopiero żywego sztukmistrza, w sile wieku i pełności lat męskich!! Czyż nie ma on prawa zawołać na swego krytyka: — „nie zakreślaj mi sfery, nie opisuj mnie, jakobym się w pewnej zachowywał mierze, nie mów, że jestem taki, a nie inny, bo się omylisz!“ — Chcieć uczynić charakterystykę takiego poety, a pisać na bieżącej wodzie, to prawie wszystko jedno. Jak litery na piasku rozsuwają się, jak się rozplywają w wodzie, jako się dźwięk na powietrzu rozprasza, tak są marne, tak znikome pojęcia krytyki, stawiającej karciane

pałacyki teorii, i chcąc samowładnie podług wyobrażeń tej teorii panować w udzielnéj krainie sztukmistrzów. — Potrzebna jest filozoficzna teoria sztuki; ale jednak inną powinność sprawuje! Mając sobie dane pewne systema dzieł poetyckich rozważa ich charaktery, wdzięk, moc, sworność, przywary, i usterki; rozważa to wszystko z pewnych względów, wśród pewnych okoliczności, ale nie w celu wyciągnięcia z tego prawideł empirycznych, któreby rządziły natchnieniem innych poetów. *Rządzić natchnieniem!* Jakaż w tém sprzeczność i niezgoda! *Poezya wzorowa!* jak pospolicie u nas mówią. Jakże omylną myśl zawiera to wysłowienie! Myśl pewnej modły i linii dla talentu, myśl naśladowstwa; bo co tylko jest *wzorowe*, już tém samém ma być naśladowane. Myśl zabijającą pierwotne zdolności, szkodliwą dla najpiękniejszych usposobień! Kto powie *poezya wzorowa*, już tém samém okazuje, iż nie rozumie, co jest *poezya*. Nie masz *poezyi wzorowej*. Jest szkoła, ale dla krytyków nie dla poetów; dla miłośników sztuki, nie dla sztukmistrzów; dla czytelników, nie dla pisarzy. — Wchodząc do gabinetu naturalnego widzimy rozmaite podziały, karteczki, napisy, exemplarze wypchane słomą, puchem, śmieciami, plewą, — całe widzimy systema zoologiczne, ornitograficzne, anatomiczne, skielety, kościotrupy: — czyż natura podziałała to wszystko wedle teorii, systematu i działu akademicznego? Takim gabinetem martwych istot, taką biblioteką niezżytych *exemplarzy*, byłyby księgi estetyków, nieznanających swego powołania.

Wytknieniem dwóch wzmiankowanych charakterów nie ograniczam imaginacyi, ani po dyktatorsku narzucam się za nauczyciela i mistrza artystom, rodakom moim. Podział ten służy mi tylko do *wykreślenia idealnej*, że tak powiem, *architektoniki efektów poetyckich*, w systemie ogólném terażniejszej artystowskiej literatury pol-

skiej, uważanej we względzie filozoficznym *reflexyi* myślącego narodu. Dwa są pierwiastki, niejako dwa *atomy* poezyi: *realizm i duch*. Tam rzeczy zewnętrzne, natura, społeczność, historia; tu myśl, *idea*. Albo poeta o własnej zapomina *indywidualności*, o swiej jednostce, o swoim „ja,” i odjąwszy się samemu sobie, wszystkę chęć swojej starania kładzie w to jedynie, ażeby twory jego miały tę rzeczywistość, tę prawdziwość, tę realność niezgruntowaną, to istnienie odrębne i niezależne jakie mają twory w przyrodzeniu; albo samego siebie z uczuć swoich, i istoty jestestwa swego snuje, wynurza i jest zawsze samym sobą. W pierwszym przypadku poeta jest *realny*, w drugim *idealny*. Często może być i *realny i idealny* zarazem. Wszelki *realizm* zmierza do postaci, do form statecznych, determinowanych, określonych, widomych. Taka jest poezya historyczna. Takim poetą jest *Szekspir, Gete, Bohdan Zaleski*. Ich jednostka, ich *indywidualność* rozprasza się, niknie, ginie w ich utworach. Sztukmistrz kryje się i chowa w swoim dziele tak, że nikt nie wie: kto on jest, jakie jego uczucia, jaka myśl, jakie zdanie? Nikt nawet tego zgadnąć nie może! — Któż naprzykład wyrozumie *indywidualny* charakter *Szekspira*, jako człowieka, z charakteru i roli *Hamleta*, który wszystkie postęпки i mowy swoje zafarbował myślą i chęcią wiecznego zatracenia duszy stryja, — *Hamleta*, którego loika bardziej przeraża, niżeli zbrodnia króla, który jest potworem mimo całej mądrości i filozofii swojej! Któż tego samego *Szekspira* wyrozumie z charakteru Julii, albo Ofelii! Taki poeta nie ma *excentrycznego* punktu za granicami świata i natury, z któregoby na nią patrzył, a potem mędrkował, filozofował; ale jest umieszczon wewnątrz niej samój. Nie zbliża się ku niej *reflexyą*, rozumowaniem, ale w niej żyje, — jēj życiem żyją jego twory. To rozumiem przez *realizm* poetycki. Wy-

razy *postaciowy, realny, snycerski, plastyczny, rzeczywisty* w jedném znaczeniu używam. Przeciwnie poeta filozofujący, rozumujący, idealista, *samego siebie* zawsze przed oczy nasze stawia i wszystko tynkuje farbą swęj *indywidualności*, wszystko ciągnie do swęj *jednostki*, do swego „*ja*.“ Takim poetą jest *Bayron, Jan Jakób Russo, Szyller, Mickiewicz*. Ich poezya *subjektowa*; ich kształty mniej określone, coraz bardziej oddalają się od *statuy*, od posągu i rozwiewają w nic przed obliczem naszym, jak duchy na chwilę jawiące się w cieleśnej postaci, jak niknące cienie. Wszystko u nich zmierza do *tonu*, do muzykalności. Muzyka służy ich *fantazyi*, tak jak *figury* marmurowe poetyckiemu służyć realizmowi. Muzykalne jest misterstwo poetów filozofujących, dumających. — Krytyka filozoficzna powinna oznaczyć jaki zachodzi stosunek w systemie poetyckiej literatury, między tym *realizmem* i *idealizmem*, między *muzykalnością* i *snycerstwem*, między *śpiewem* i *foremną postacią, kształtem*, — temi ostatecznymi kończynami poetyckiego świata. Wszystko to widzieć trzeba z punktu optycznego *fantazyi*, — i z tego punktu wykreślać linije architektoniki poetyckich *efektów*.

Podróźni opisują napowietrzne omamiania w Egipcie i na pustyni libijskiej. Sławne są te fenomena! Bywa nieraz w Egipcie, że z rana i ku wieczorowi za wzniesieniem się lub zejściem słońca dalekie płaszczyzny, wiejskie osady, cały krajobraz na około inny kształt, niżeli zwykle, przybiera. Okolica wydaje się natenczas jak obszerne jezioro, — wioski zdają się być wyspami. Płyn szklany, przezroczysty widokres oblewa, gdzie się rzeczy ziemskie dwoją, troją. Po kilka godzin trwa to jawisko. — Czyż duch ludzki na swoim widokresie, w swoim powietrzokręgu, takich widzeń nie miewa? Czyż w téj optyce *fantazyi* nie postrzegamy niekiedy tego wszystkiego, co się koło nas dzieje w naturze, w spo-

łeczności? A poeta liryk, melancholijny rozmyślnacz, filozof czyż nie mamy nas, nie zachwyca tą czarodziejską, napowietrzną, albo gdy wzrok swój obróci w przeciwną stronę, to i podziemną władzę fantazyi naszego ducha? Znam takiego poetę, rodaka. Znamy go wszyscy. Przebiegnę jego powieść smutniejszą jeszcze i boleśniej rozdzierającą duszę, niżeli *Marya* Malczewskiego. — Nie wiedzieć, gdzie się to działo; na tém też nic nie zależy. Pustelnik, ksiądz, dzieci, — otoż osoby, którym autor porучzył główne role. Niepoczesny, cichy domek na wiejskiem ustroniu, — to scena jego poematu. Nie jest to jednak sielanka. Pozbierawszy rozrzucone ułamki tego utworu możnaby je złożyć w całość dość naturalną prostą. Młodzieniec tkliwy, namiętny, z żywą, ognistą imaginacją, — piękna kobieta, lecz próżna, wietrzniça, bo komu innemu swą rękę oddała, blask i mienie przenosząc nad szczęście kochanki, — w końcu rozpacz, samobójstwo, skutki zawiedzionej, płomienistej miłości: — taka jest treść czwartej części *Dziadów*. A zatem także rozerwanie świętych związków, choć nie ślubowanych przed ołtarzem, i także, jak w *Maryi*, zgwałcenie praw natury. Tę rzecz związał poeta z obrządkiem sięgającym pogańskich czasów, który pospólstwo wielu okolic Litwy, Pruss i Kurlandyi obchodziło potajemnie na dniu zadusznym ku czci zmarłych, w pustkach, kaplicach, zrujnowanych cerkwiach. — Uroczystość ta zależała na przyzywaniu duchów. Guślarz, czy gęślarz sprawował czarnoksiężki obowiązek. Ściągnięte rotą wyrzeczonego przezeń zaklęcia, po zawarciu drzwi i okien, jawiły się widma, kaźnią niepokoju dręczone, obłędne w hierarchii bezcielesnych jestestw duchy między niebem i ziemią, których cierpieniom za przeszłe winy na świecie, skoro ani modlitwa, ani ofiarowane nie pomagały przysmaki, wówczas sprawca obrzędu odganiał je krzyżem pańskim w imie Ojca, syna, ducha. Na taką uroczystość przyby-

także ów nieszczęśliwy młodzian, który sobie z rozpaczycy życie odjął, któremu z tajemnych zrządzeń przypadło, żeby rokrocznie wstawał z grobu i ponawiał na sobie wykonaną zbrodnię. Myśl poetycka! Ale tylko wielki poeta w tym wieku niedowiarstwa i wstrętu od zabobonów mógł osnuć poema na takim szczątku starych podań łatwowiernej prostoty. Nikt piękniejszego od czasów *Julii Szekspira* nie określił obrazu! Nikt z współczesnych Mickiewicza nie przemówił namiętniejszym, ognistszym językiem miłości; nikt mocniejszym urokiem nie zaczarował i nie podbił pod posłuszeństwo poetyckiej wiary rozumu i imaginacyi swoich czytelników!! — Ta czwarta część *Dziadów* jest właściwie drugą częścią i dokończeniem *Wertera* Getego. Bo takim jak ów upiór z rozdartą piersią, jak ów obłąkany pustelnik w mieszkaniu księdza, niegdyś swego nauczyciela, z tą rozpaczą na duszy, z tą boleścią na sercu, z tém melancholijném, pochmurném, fantastykiem wejrzeniem na przeszłość i naturę, nie kto inny mógłby być tylko kochanek *Karoliny* wywołany z grobu, — jeżeli rozciągnąwszy nie cierpień tego zapaleńca wystawić sobie zdolamy, jakby mówił, czuł, rozmyślał i dumał po śmierci.

„Z męską godnością niech się uśmiecha Polak“ — tak pisze *Kaź. Brodziński* w swoim Pamiętniku, — „gdy mieszkaniec Tybru, albo Sekwany, twardym jego język nazywa. Z wewnętrzną przyjemnością, z powagą dojrzałemu mężowi przyzwoitą, niech słuca cudzoziemca, gdy się nad jego wyrazami, jak niewieściuch nad podniesieniem starożytniej zbroi mocuje, gdy języka jego, jak dziecię, pieściwie wymawiać się uczy.“ — A dalej: — „póki męstwo w narodzie nie wygaśnie, póki obyczaje nie znikczemnieją, póty nie zapierajmy się owęj twardości języka. Ma on i w niej swoją harmoniję, swoją spiewność, ale jestto szum odwiecznego rozłożystego dębu, nie poświst chwastu, który za każdym polotem wiatru zgina się, lub

łanie, i cienkim tylko odgłosem jęczenia wydaje.“ — To postrzeżenie we względzie języka polskiego odnieśmy do *Grażyny*. Nigdzie bowiem właściwszego przystosowania mieć nie może. Twardy jest styl téj powieści jak żelazna zbroja, chropowaty jak chrzęst téj zbroi, kiedy nią silne potrzęsają ramiona, ostry jak na starych obrazach fizyonomie rycerzy, a tak dziki i malarski, jak były dzikie i leśne serca mężów pogańskiej jeszcze Litwy, i pancernych mnichów co ich chrzcili i mordowali. Naśladowcza téj mowy harmonia, strojnej własnym wzięciem myśl czytelnika obraca ku owym czasom, kiedy się dziać miała rzecz poematu; stawia nas niejako wśród ludu *Litawora* i oprowadza po wewnętrznych jego zamku komnatkach. Jestże co pierwotniejszego w systemie poetyckiej naszej literatury, albo coby ściślej spowinowaczone było z daleką przeszłością, której echo tak donośnie, tak wyraźnie grzmi, brzmi, odbija się w samym wysłowieniu? — Koloryt stylu, namiętności, uczuć w czwartej części *Dziadów* jest pośmiertny, jakby zafarbowany tynkiem myśli namiętnego wywołańca grobów, tułacza martwych krain. Jest to styl rozpamiętywań upióra, a styl *Grażyny* nakształt rdzy pokrywającej sprzęt rycerski starego wieku. Jeżeli przypuścimy, że pewna różność zachodzi między poezją i sztuką artysty, — między *realizmem* i *idealnością*, (co zdaniem mojem nie podpada zaprzeczeniu), rzechy można, zawsze jednak z bacznym względem na właściwe znaczenie tych wyrazów: jakoby czwarta część *Dziadów* była tworem poety, a *Grażyna* tworem obrazowego sztukmistrza. — Przynajmniej wielka zgodność wykładu kunsztownego z treścią, zgodność i tosamność kolorytu z wewnętrzną istotą rzeczy, w jednym i drugim przypadku zdają się popierać to mniemanie, i upoważniać do takiego sądu.

Te są dwa, zdaniem mojem, najpiękniejsze twory *Mickiewicza*, w których poetycki i artystowski talent tego

wielkiego sztukmistrza najokazaliej zajaśniał. Mniemanie powszechne przyznało pierwszeństwo przed niemi *Wallenrodowi*. Ja inaczej sędzę. Czyn wspaniałomyślny pięknej Litewki jest rzeczą poematu *Grażyna*; zaś rzeczą poematu *Konrad Wallenrod* jest szlachetne przedsięwzięcie i niemniej wspaniałomyślne poświęcenie się dzielnego Litwina. „Wiesć prawdziwa jak rachunek a dziwna jak mara.“ *Wallenrod* służył Litwie obłudą, złamaniem wiary, utratą części. Lecz po odcięciu głębokiego i politycznego w tém rozumienia, poema *Konrad Wallenrod* cząstkowo, ułamkami śliczne i czarujące, w rozwinięciu jednak swoim, jako twór sztukmistrza, i we względzie artystowskim, całością organiczną, poetycką nie jest. Pisząc to nie lada, zapewne materyą wzruszam; wiem jaki tém zgiełk różnicę wielbicieli *Wallenroda*. Wszakże każdy wypowiedzieć powinien, co czuje, co myśli, głowy swojej nigdy nie poddając pod posłuszeństwo choćby nawet powszechnej opinii. Moje zaś rozumienie w tym względzie jest takie: że w układzie *Wallenroda* rozciąglým, głębokim, śmiałym, przechodzącym miarę zwykłych przedsięwzięć poetyckich, niemasz wewnętrznej zgody i harmonii między częściami, między massami ogólnej konstrukcyi poematu. Rzecz dobrze pomyślana i w początkach rozpostarta daleko chromieje, słabnie w dalszym wywodzie. *Mickiewicz* nie zrealizował wielkiego planu, nie rozwinął i nie wyczerpnął *idei* swego poematu. Między charakterem *Wallenroda*, między scenami, gdzie się ten charakter najjawniej wyraża, a *expozycją* głównej jego sprawy, zachodzi widoczny, uderzający *niestosunek*, — taki sam jaki często-kroć postrzegamy w niedokończonym gmachu genialnego architekty, kiedy myśl i staranie swoje w to położywszy, żeby ustroić front całym przepychem swój sztuki, resztę budowli jak może najskwapliwiej, naprędce przyrządza, żeby jakotako przypadła do miary z głównym efektem od przodu. Wielka także zachodzi *dysproporcya* między

częścią *genetyczną* poematu, to jest, między tą częścią gdzie się rzecz przed naszymi dzieje oczyma, a częścią opisową, *narracyjną*. Wojna zakonu z Litwą w porównaniu z tém co ją poprzedza prędkiej, kródkiej odprawiona niżeli plan dzieła wymagał, widocznie skutek osłabia. Czemuż nie widzimy *Wallenroda* w namiocie z Halbanem? Porozumiewanie się, znoszenie z *Witoldem*, tak ważne, i tak zajmujące, w obręb poematu prawie nie wchodzi. *Walter Skot* porównywa bieg powieści z rosnącą chyżością kamienia, gdy na dół z stromego spada pagórka. Z początku wszelkie mija przeszkody, następnie coraz prędkiej się toczy, na wpół drogi i ku końcowi spadku warcząc z łoskotem, a gdy już ma stanąć u kresu natenczas z niewypowiedzianą leci szybkością. Ale ruch, bieg powieści w *Wallenrodzie* nie zdaje się być tym kształtem uregulowany. Jestto rzeka nie wszędzie spławna, nie wszędzie żaglowną linię mająca; nurt jej niestały, zawodny; chyżość strumienia nie jednaka. Tu wielki rozlew, wezbranie z brzegów; gdzieindziej wązkie, i coraz węższe koryto, tak że je pieszy wędrowiec żartkim przebędzie skokiem. I na mieliznach nie zbywa! — Te zarzuty dotyczą ekonomii wewnętrznej poematu. Ale sam *bohater* powieści daleko większemu podlega zarzutowi. Któżby dał temu wiarę? Wszakci ten *Wallenrod*, ten rycerski krzyżak, pogromca zakonu, jest przecie zakochanym czwartej części *Dziadów* upiorem! Ta sama miłość, ten sam koloryt namiętności, ledwo nie téż same wyrażenie:

„Bóg mię oświecił, *) ja powracam z Litwy,

Ja owe miejsca, twój zamek widziałem,

Kowieński zamek, już tylko ruiny;

Odwracam oczy przelatuje czałem,

Biegę do owéj, do naszej doliny,

Wszystko jak dawniej! też laski, te kwiaty;

*) Mówi Konrad do Pastelnicy.

Wszystko jak było owego wieczora
 Gdyśmy dolinę żegnali przed laty;
 Ach! mnie się zdało, że to było wczora!
 Kamień; pamiętasz ów kamień wyniosły,
 Co niegdyś naszych przechadzek był celem?
 Stoi dotychczas, tylko mchem zarosły,
 Ledwie go dostrzegł, osłoniony zielem,
 Wyrwałem zielska, obmyłem go łzami;
 Siedzenie z darni, gdzie po letnim znoju
 Lubiałś spocząć między jaworami;
 Źródło, gdzie szukał dla ciebie napoju;
 Jam wszystko znalazł, obejrzał, obchodził.
 Nawet twój mały chłodnik zostawiono,
 Com go suchemi wierzbami ogrodził,
 Te suche wieżby, jaki cud Aldono!
 Dawniej mą ręką białe w piasek suchy,
 Dziś ich nie poznasz, dzisiaj piękne drzewa
 I liście w nich wiosenne powiewa,
 I młodych kwiatków unoszą się puchy.
 Ach! na ten widok pociecha nieznaną,
 Przeczucie szczęścia, serce ożywiło;
 Całując wierzby padłem na kolana;
 Boże mój, rzekłem, oby się spełniło!
 Obyśmy w strony ojczyste wróceni,
 Kiedy litewską zamieszkamy rolę,
 Odżyli znowu; niech i naszą dolę
 Znowu nadziei listek zazieleni.

Wszystkoć to prześliczne, nie przeczę, i ów kamień, i ta wierzba, i te kwiatki i listki, i puchy! Ale jak źle się wydaje u *Wallenroda* ta pieściwość rozpamiętywań, ta poezya pamiątek!! W owym wieku tak poetyckim, lecz poezją *życia*, poezją rzeczywistości, a nie poezją tkliwych, *sentymentalnych* wspomnień!... Dopiero kiedy społeczność, wychodząc z czasu fantastycznego, lodowacieje powoli starością rozumu, kiedy rozum jasnością swoją,

swojém mędrkowaniem i rachmistrzowstwem wszystko odczaruje co się koło nas dzieje, co się nawet działo w przeszłych czasach, kiedy rozbije urok każdego omanienia, każdego uczucia, imaginacyi, zapału, uniesienia, dopiero natenczas, w tój epoce doskonałej, zimnej *reflexyi*, kiedy drzy serce nasze, ale od polarnego mrozu, nie z zachwycenia, — wtenczas dopiero rodzi się poezya melancholii, *poezya czwartej części Dziadów*. — Pustelnik mówi do xiędza:

„Obraz tego rozstania dotąd w myśli stoi,
Pamiętam śród jesieni... przy wieczornym chłodzie
Jutro miałem wyjechać... błędę po ogrodzie!
W rozmyślaniu, w modlitwach, szukałem tój zbroi,
Którąbym odział serce miękkie z przyrodzenia
I wytrzymał ostatni pocisk jój spojrzenia!
Błądziłem po zaroślach, gdzie mnie oczy niosą.
Noc była najpiękniejsza! Pamiętam dziś jeszcze:
Na kilka godzin pierwej wylały się deszcze:
Cała ziemia kroplistą połyskała rosą.
Doliny mgła odziewa, jakby morze śniegu;
Z tój strony chmura gruba napędziła lawy,
A z tamtój strony xiężyc przezierał bladawy,
Gwiazdy toną w błękicie po nocnym obiegu:
Spojrzę.. jak raz nademną świeci gwiazdka wschodnia,
O, znam ją odtąd dobrze; witamy się co dnia!
Spojrzę na dół... na szpaler... patrz, tam przy altanie,
Ujrzałem ją niespodzianie! i t. d.

Ta miłość, te wyrażenia, te myśli, te widoki natury zachwycają w *Dziadach*, — ale wszystko to jest uderzającym *anachronizmem* w Wallenrodzie. Rzecz jego nie przypada w te czasy, i jego charakter z taką miłością żadną nie rymuje miarą... Ta, że tak powiem *modernizacya* pojęć i *kolorytu* stawia w fałszywém, świetle bohatera poematu, samęj rzeczy przyczyniając *nieforemności*,

bezkształtności. Wreszcie, już to jest *maniera* sentymentalna, z której, przy częstszym jeszcze używaniu, i wznawianiu tego co się raz rzekło, łatwo wykształciłyby się mogły pewne jeremiady tkliwych westchnień, i pewna rutyna miłości. Tak samo *Rossini grandioso* swoje nieraz rozprasza częstym powtarzaniem spowszedniałej w orkiestrze pieściwości.

Krótko mówiąc: cały romans Alfa i Aldony zły skutek czyni w tym poemacie. *Aldona* nawet ku końcowi stroj załoty niegodne pustelnicy. Wymawiając się kochankowi, który ją chciał unieść do Litwy, powiada: „ja się zestarzałam, zbrzydłam... Nie, niechaj nigdy nędza pustelnicy, jój zgasła żrenica, jój twarzy bladość, nie kazi w pamięci twojej oblicza pięknej kiedyś *Aldony*. I ciebie także niechcę widzieć z bliska, — *daruj mój kochany*, że ci to mówię, ale i ty może dzisiaj już nie jesteś taki, jakim bywałeś przed laty. Alfię nam lepiej zostać takimi jakimi dawniej byliśmy.“ — *Aldona* nie chce paść z uniesieniem w ramiona *Alfa*, — czegoż chce? oto chce go tylko widzieć żywym, co wieczora z nim rozmawiać: osładzać chce tym sposobem wszystkie cierpienia. „Staraj się, — mówi, — częściej i raniiej przychodzić.“ — Co większa *Aldona* chciałaby mieć nie tylko Alfa, ale całą Litwę w miniaturze koło swój wieży:

„Gdybyś, — posłuchaj — w około równiny,
Chłodnik podobny owemu zasadził,
I twoje wierzby kochane sprowadził,
I kwiaty, nawet ów kamień z doliny;
Niech czasem dziatki z pobliskiego sioła,
Bawią się między ojczystymi drzewy,
Ojczyste w wianek uplatają zioła,
Niechaj litewskie powtarzają śpiewy. i t. d.

Toż samo, słowo w słowo, co w szwajcarskiej familii *Weygla!!* — Czyż nie wpadło w myśl *Mickiewiczowi*, że

to wszystko jest drobne, małe, że to *afektacja* i ledwo nie takie same wydwarzanie, jakim mieszkańcy miast tęschnią do pięknej za miastem natury? — Czegoż żąda *Alf*, gdy mu się nie udało przełamać uporu *Aldony*? Oto przynajmniej na pamiątkę „gałązki z wieży“, a ponieważ na wieży kwiaty nie rosną, to przynajmniej nitki z odzieży, albo z warkocza zawiązki, albo wreszcie kamyka z muru!“ — W te śmieszności, dzieciństwa wpadł wielki artysta, myślący sztukmistrz! Jakże to wszystko osłabiło wdzięk tego poematu! Ileż w tém wszystkiém psychologicznej i poetyckiej nieprawdy! — I tenże to *Wallenrod*, pomyśliłem sobie, ten *Alf* pierwszej sceny wielki, straszny, — którego włos posiwał za młodu, który w samotności grób myśli swoich gorącym roztwierał napojem, który jednego razu winem i wieścią barda rozpalony, odśpiewał wrogom złowieszczą balladę?

Wytrysk ognistego ducha, strumień najczystszeo umiesienia, najwyższa liryczna inspiracya, płomień miłości, — to czwarta część dziadów *Adama Mickiewicza*! Doskonałe malownictwo historyczne, najpiękniejszy *realizm* poetycki, i artystowski, prawdziwe objawienie przeszłości, to *Grażyna*! Mozajkowa robota poety nie umiającego wyjść myślą i duszą z swojej *indywidualności*, z swęj jednostki, nie umiającego odjąć się samemu sobie dla rzeczy, i stworzyć świat oddzielny, odrębny za granicą swego ducha, — to poema *Konrad Wallenrod*! Jedno z największych dzieł literatury naszej, choć się tylko z pięknych *fragmentów* składa, i zarazem przykład jawnie, jaśnie pokazujący jak trudno sztukmistrzowi indywidualnemu, *subiekutowemu* przenieść się z swęj idealnej sfery w sferę wielkiego poetyckiego *realizmu*. — Inne poezye *Mickiewicza* n. p. *Sonety Krymskie*, *Farys* noszą na sobie cechę obcego klimatu. — Jest to wielo-wiedztwo geniuszu, i niejako akklimatyzacya fantazyi z pod cudzego

nieba w ojczytstęj literaturze pewną *uniwersalnością* ducha, i *erudycją* poety.

Rozpostarł się, i mistrzuje pierwiastek indywidualny w pismach *Mickiewicza*. To „ja“ samego poety wszędzie się przebija, wszystkiemu swojej użyczając właściwości. Myśl jego wewnętrzna, samotna, wielka, melancholijna jest jego ogniskiem i gwiazdą na firmamencie jego poezyi; — jest jego i żywiołem i światem gdzie duch twórczy zamieszkał, gdzie się bezprzestannie objawia, wszystko z siebie snując, jako pajak wije z siebie pajęczynę. Cokolwiek koło siebie postrzeże w naturze widoméj, w społeczności, w historyi, to wszystko ku sobie odnosi, i farbą swego geniuszu, swęj jednostki tynkuje. Jest to poema rozmyślacz, mąż namiętny, liryk z daru i użyczenia nieba, filozof własnego serca. Zawsze дума, i marzy, i miewa swoje widzenia. W jednéj tylko *Grażynie* o sobie zapomniał. — Przeciwnie *J. B. Zaleski!* W jego pismach obadwa te poezyi atomy, idealizm i realizm, duch i materia, muzyka i figury, fantazya i rozmyśl artystowski, dumanie i *res statuaria* snycerstwo, śpiew i kształt, w większėj z sobą zgodzie, w większėj harmonii zostają; toż zdają się być pod równiejszą niejako i miarą i wagą rozdzielone. Częścią w zamyśle samotném i tęschnocie, częścią jest w rzeczywistości. To górnemi wlatuje pojęciami, to wyobraża, kształci. Jego postacie rześkie, szykowne, żywe, żwawe, poskoczne mile w oko wpadają. Zwykle w jasne przyodziewa je szaty. Taki jego stary myśliwiec, takie kozactwo, tacy rycerze dum ukraińskich! Czasem excentryczny, po za krańcami prawdziwego świata w idealnéj krainie; to znowu wewnątrz natury, w społeczeństwie i w historyi, jak tamta naiwny i szczery, jak ta prawdziwy i realny. Zartkiego dowcipu, bystry, przenikliwy: myśl ma prędką jak widzenie, i pochmurną i wesołą. Oko tego wieszczka nie zawždy łąz smutku zroszone, żywiej promieni, raźniéj, jaśniéj, dalej widzi. I śmieje

się i płacze naprzemiany. Imaginacya *Zaleskiego* szklana, czysta, jak błękitna wód powierzchnia, a fantazyja różnobarwa, różnolicowa, mieniona jak gra kolorów i ziemskie na obłokach malowidła ku schyłkowi dnia jasnego, — albo, jak farby tęczy na tle ruchomym w powietrzu — kręgu, szerokim łukiem zbiegającej gdy deszczowe rzędzą chmury. Taka właściwość, ten charakter poezyi autora *Rusalek!* Przecinają się tu, że tak rzekę, dwa wielkie koła, jednakięj średnicy, dwie sfery, — *realna* i *idealna*. Jeżeli z miary wychodzi, i równego tych mass podziału, to bardziej i częściej ku stronie *realizmu*. W tém największa sferność i energia ducha tego młodego poety. Nie bez słusznej więc przyczyny zowiemy go wieszczem minionych wieków, poetą *zgasłych plemion*, ponieważ ich postacie i głosy rozciągliwymi tonami swojej arfy z zapadłego wywołuje zmierzchu. Sam ten sztukmistrz dla własnego tylko użytku narządził owe muzykalne, dzwieczne naczynie, i swojej roboty strunami takowe nawiązał. Nikt bowiem tak jak on nie zagra na jego instrumencie. Darmoby się kto na to silił, i wielkim zdobywał dowcipem: — jako niegdyś żaden dworzanin, żaden zalotnik wdowiejącej Penelopy nie zdołał napiąć starego łuku króla Itaki, i w cel strzałą ugodzić, choć i piękna kobieta, i udzielna wyspa na morzu były nagrodą tego strzału. — Z téj przyczyny tak źle się wydaje co bądź naśladowcy *Zaleskiego* jego miarą, w jego duchu napisać chcieli. Te są cechy ogólne. — J. B. *Zaleski* nie ogłosił jeszcze zbioru wszystkich pism swoich, nie małe fragmentami oryginalnych poematów, umieszczanemi w dziennikach peryodycznych wzbudziwszy oczekiwanie. Wyjątek z Rycerskiego rapsodu, *Rusałki*, *Damian*, *Mazepa*, *dumy*, *fantazyje*, o toż ledwo nie wszystko co mi się czytać zdarzyło. W tém jednak wyraziły się już charakter i właściwość jego poezyi, a szczególnie poetyckiego stylu. Pod względem zewnętrznego nawet kolorytu, rytmu i mecha-

nizmu, co tylko pisze *Bohdan Zaleski* zdaje się być nakształt ochotnego ognia w nocnej dobie, kiedy strumień płomienisty nagle, prędko, wysoko strzeliwszy w górę, na tysięczne się rozsypie, rozwieje i bryznie gwiazdy, wieńce, krzyżyki, zygzaki, wstęgi, i smugi świetlne. Albo także jestto coś nakształt zasłony *Rusalek* z rubinowych iskr jutrzeńki. Takie *Czajki*, takie *śpiewające jezioro!*

Toż Czarnomoca w noc na pogoni,
Nuta dniewprowskich dum aż tu dzwoni?
O! nie dniewprowskich nuta to dum
To jakiś srebrny, przeciągły szum,
Luba harmonia tonów tysiąca
Mile niebieskim arfom wtórzająca.
Słodki, czarowny powietrzny brzęk,
Jak owych pieśni huryssek dźwięk;
Co przy dziewicy, w letni poranek,
Śniący na kwiatach roi kochanek.

Nikt w Polsce nie ma takiego stylu i takiego wyśłowienia. W tém mu najpoprawniejsi klassycy nie zrównali. Sposób pisania jemu tylko właściwy, świetny, mamiący, artystowski, wykończony, brylantowy. Czyż sztuka *Zaleskiego* nie zdaje się być w porządku idealnym efektów dzisiejszej poetyckiej literatury naszej, jakby elementem ruchu, biegu? I tak jest w rzeczy samej. Prędka, wietrzna, powiewna, roznośna, działa mocą sprężyny i wszystko z sobą w tém systemie siłą lotu porywa.

O *Zamku Kaniowskim* Seweryna Goszczyńskiego mówiłem w innym miejscu.*) Artykuł z tego powodu umieszczony w jednym z pism warszawskich oburzył wielu czytelników. Wzruszano litośnie ramionami, kiedy pisałem o talencie tego znamienitego pisarza. Dotychczas

*) W Gaz. Pols. z r. 1829.

uwłaczają mu niektórych krzywe zdania. Z przywar wysłowienia, nie wszędzie tak jakby może na rzecz rytmotwórczą wypadało, gładko i starownie okrzesanego; z niedbałości w wielu miejscach na czystość i wytwór polszczyzny, wzięto u nas pobudkę do odsądzenia poematu Goszczyńskiego od wszelakięj niemal cześci. Taki sam los, z takich samych pobudek spotkał *Maryę* Malczeskiego. Atoli dostatecznie tego wypowiedzieć nie mogę, jak nieopatrzny jest ten sąd, — tém boleśniejszy, tém nieopatrzniejszy, że narodowęj chwale pod tym względem najchlubniejsze wydziera zaszczyty. Przyznaję: Goszczyński nie ma poprawnej, wytwornęj *dykcji* Mickiewicza i Zaleskiego; — ale ma owe rozległe pojęcie, i ten rozmyśl artystowski, tę bujną, płonąca, ognistą fantazyą, która go stawia w równęj mierze z obudwoma wspomnionemi pisarzami. Gdzie się tylko duch wyraża, szanujmy go, poważajmy. Gdzie jest natchnienie poetyckie, tam wnikajmy w treść, w istotę rzeczy, na resztę mniej dbając. — Po wyjściu na widok publiczny *Zamku Kaniowskiego* zlecił przed rokiem Seweryn Goszczyński mojemu staraniu ogłoszenie drukiem swoich *poezyi lirycznych*, które teraz dopiero wydane być mogą. Obecnie pracuje on nad nowém poematem: *Polak w Jassyrze*.

Dzienniki peryodyczne dzielą częstokroć na kawałki, co jednym zawodem odbyć trzeba. To samo stało się z moim artykułem o *Zamku Kaniowskim*. Podzielono go na tyle części, że w końcu nikt nie zrozumiał autora. Zresztą i na drukarskich, wykrzywiających istotę rzeczy nie schodzi pomyłkach. Z tęg przyczyny umieszczam tu treść *Zamku Kaniowskiego* z małemi odmianami, dla pokazania na oko czytelnikowi, że układ wzmiankowanęj powieści dziwny i fantastyczny, ma prawdziwe, poetyckie zalety z sprawności w wywodzie i prowadzeniu rzeczy.

Kozak *Nebaba* urodził się w Białozorze na Ukrai-

nie, niedaleko Smiły. Tam pierwsze lata jego młodości upływają. Była to sztuczka żwawa, śmiała, — jak się o nim stary lirnik w tej powieści wyraża. Burzliwe, hajdamackie życie jego zaczyna się od złośliwej pustoty. Trzeba wiedzieć, że była w tej samej wsi dziewczyna, cierpiąca lekkie na umyśle obłąkanie. *Ksenia* wychodziła każdej nocy nad brzeg pięknego, rodzinnego jeziora przeciwko niezemskiemu kochankowi, rozumiejąc, że na odgłos jej śpiewu przybędzie w postaci ognistego latawca, niby meteoru, przelatującego po jasnym niebie. Wiara w takie duchów z ziemiankami związki była wtenczas dosyć pospolita na Ukrainie. Łatwo też, jak wiele innych niestworzonych baśni, chwytala się głów zabo-bonnej prostoty. We wsi wiedzano o tem. Lecz *Nebaba* nie należał do rzędu łatwowiernych. Przyrzekł, i podaj czy nie założył się, że diabła na schadzce dostrzeże. Dla własnej więc i rówieśników rozrywki udaje się o tajemniczej godzinie nad brzeg jeziora i wmawia w *Ksenię*, jakoby był owym kochankiem, za którym tak długo tę-schniła. *Ksenia* daje temu wiare: uwierzywszy nie opiera się chęciom *Nebaby*. Związek ten tak ściśle zaczęty, trwał zapewne przez czas nie mały, póty przynajmniej, że go wyświecił przed wiejską drużyną skutek przynoszący wszędy dziewiczej skromności niesławę. *Ksenia* rozkochała się namiętnie w swoim zwodzicielu. Już na pokątnych nie przestaje schadzki; ale wiedzona instynktem miłości, silniejszej nad samo obłąkanie, już go i w tłumie rozeznawać, i śledzić nawet zaczyna. Ztąd nieznośne dla *Nebaby* od wiejskiej młodzieży przymówki; ztąd dotkliwe uczucie wstydu, ztąd myśl zatarcia śladów występnego czynu, i pierwsza zbrodnia. Topi *Ksenię*. — Dostały mu się od natury: uroda, dowcip, wspaniała ochota do wszystkiego i miłość ojczystych swobód; ale razem tym zaletom przeciwne, nieukrócone namiętności: zawziętość w uprzedzonej myśli, duma, nie-

statek i burzliwość. Charakter niepospolity, na wpół dziki, gwałtowny. Taki jest bohater tój powieści. Lecz dodać winienem, że wszystkie te sprawy na lat kilka rzecz poematu uprzedzają.

Ksenia jednak nie zginęła. Szczęśliwym trafem prędko z wody wyratowana, powraca do życia; ale zwiększone tym wypadkiem obłąkanie, w pospolitém u gminu rozumieniu nie zostawuje żadnej już wątpliwości co do związków tój kobiety z piekłem. Od tój to chwili można Ksenią uważać jako ofiarę wywołaną do życia dla dręczenia winowajcy najboleśniejszą kaźnią, to jest: przymileniami obrzydłej kochanki.

Tę topielicę pojął i wystawił autor w duchu miejscowych uprzedzeń. Nic się ważnego nie działo na Ukrainie, czegoby nadzwyczajne nie przepowiedziały jawiska. Bunt ukraiński, który tam zowią *koliszczyzną*, a szczególniej rzeź humańska miały bydz także nadprzyrodzonymi uprzedzone widziadłami, — między innymi przez dziwną, obłąkaną kobietę, która klaszcząc, hucząc i niezrozumiale bełkocząc, z rozwianym włosom, w podartój odzieży, jak Sybilla, przebiegała siola Ukrainy. *Goszczyński* wplątał w powieść swoję takie mniemanie. Ksenia, jak w początkach swego obłąkania, tak i następnie to po lasach tułała się, to nad brzegami wód na noc całą siadała, myślą napowietrznego goniąc kochanka, z wzrokiem ku niebu na gwiazdy obróconym, wedle wyobrażeń ukraińskiego ludu, jakoby spadające gwiazdy były złemi duchami. Taką ona piosnką wzywa kochanka:

Wypłyn, wypłyn z za obłoku!

Po błękitném przeleć niebie!

Ja kochanka wzywam Ciebie!

W lasów ciszy, w nocy mroku,

Ho — hop! ho — hop! wzywam Ciebie, i t. d.

Lecz wróćmy się do osnowy poematu. — Czy to, że *Nebaba* chciał odjąć się niemiłym wspomnieniom, czyli téż, że mu srodze dokuczaly przymówki szatańskich miłostek, bądź co bądź ojcyste porzuca siedlisko. Przypadek zaprowadza go do Kaniowa, gdzie męska postać i przymioty zjednały mu najprzód względy u starszych, a potem przełożęństwo nad przydworném kozactwem w zamku starosty kaniowskiego. Tam także młoda dziewczyna *Orlika* pociągnęła ku sobie seree *atamana* Kozaków; bo któryż Kozak nie położył wszystkiego starania, wszystkiój chęci i myśli swojej, żeby się podobać pięknej kobiecie? Ale już to tak przypadło *Nebabie* z przeciwnego losu, że miłość same nieszczęścia, nakoniec zginienie przynieść mu miała. — Rządca tego zamku Polak powziął był równą skłonność ku *Orlice*. W nim miał *Nebaba* przemożnego, choć mniej szczęśliwego spółzalnika, ponieważ rzeczywiście *Orlika* uczuć rządcy nie dzieliła. Rzecz poematu zaczyna się od następnego zdarzenia:

Bratu *Orliki* zlecono straż nocną około szubienicy. Według dawnych tamtejszych zwyczajów, gardłem karany bywał z pod czyjego dozoru zginął trup powieszonego winowajcy. Szyldwach zwabiony śpiewem znajomój dziewczyny zbiega z stanowiska w pobliskie zarośle. Tymczasem porywają wisielca z szubienicy, za rozkazem rządcy zamku. W jakim zamiarze? Domyślić się można. Tak więc pan rządcą, umyślonym fortelem, dostaje w moc swoją brata téj, która była przedmiotem i celem jego namiętnój skłonności. Zniewala ją do uczynienia wyboru między śmiercią haniebną brata i prędkim zamęściem. Nie długo wahała się *Orlika*; nie długo opierała się w samotnej rozmowie życzeniom obrzydłego rządcy. Przyrzekł przebaczyć mniemaną winę bratu, byle na ślubny związek zezwoliła. Przeto zostaje jego żoną dla ocalenia brata. Braterskiemu przywiązaniu poświęca miłość,

spokojność, szczęście. W tej okoliczności umieścił autor katastrofę poematu.

Wszystkich zdziwiły tak prędkie zaślubiny rządcy z Orliką, która tego samego dnia jeszcze, przed zachodem słońca umrzełby wolała, niż zostać Polką. — Chłopiec wracający do zamku z torbanem uwiadomił Nebabę o całym zdarzeniu. Oburzył się ataman. Pozostaje mu tylko wzięcie zemsty z wiarołomnej kochanki i szczęśliwszego, jak mniemał, *Lacha*; gdyż nie znał skrytego powodu, którym ją rządcą zamku swojej woli posłuszną uczynił. Ówczesne niepokoje, i zawichrzenia wewnętrzne Ukrainy, toż bliskość obozu *Szwaczki*, który przodkował Kaniowskim powstańcom, nastęrczały mu do tej zemsty łatwą sposobność. Przeto ku wieczorowi, opuściwszy zamek, przeprowia się przez Dniepr na drugą stronę. Tu niepojęte dla mieszkańców Kaniowa, dziwne widmo *Kseni*, uważane od gminu jako znak bliskiej klęski, ukazaniem się swoim na scenie burzliwego życia Nebaby, wznawia w jego umyśle zapomniane od lat kilku wspomnienia; przydając do obecnych cierpień niepokoje trwoźnego sumienia, gorycz i kaźń przeszłości. A jednak ta nieszczęsna kobieta jednego tylko żąda uściśnienia! Za jedne przymilenie kochanka dałaby życie swoje Krzyk i klaskanie opętanej, a prędzej myśl uwolnienia się od napaści nienawisnej *Kseni*, bodajby gwałtowną jej śmiercią, zatrzymują *Nebabę*. Szalona zbliża się, i odbiera od Kozaka uderzenie pięścią, co zdruzgotawszy jej skronie, powinno było położyć kres życiu mniej nadzwyczajnej istoty. — Ale *Ksenia* żyje jeszcze! Zadana rana tylko odraży jej przyczyniła. — *Nebaba* na drugiej stronie rzeki łączy się ze *Szwaczką*; następnej zaś nocy obóz powstańców znowu przechodzi na ziemię polską, gdzie w nadbrzeżnych *Rosi* lasach obrabują sobie stanowiska. — Opisanie obozu *Szwaczki* przypomina niektóre *Rembranta* malowidła.

Widok ten okazały dzikością silnie zajmuje imaginacją czytelnika. Grupy dobrze uszykowane, rysunek trafiany, koloryt zgodny z rzeczą; wiele prawdy, wiele talentu. Starość *Szwaczki* czyni go już ociężałym, a nałóg pijaństwa nieczynnym. — Dzbanek zazwyczaj nad marsową przenosił sprawę. Tymczasem położenie powstańców staje się coraz trudniejsze, krytyczniejsze. Zguba ich niedaleka, bo oddział Polaków, ściągniętych przez ostrzeżonego rządcę kaniowskiego zamku, wtargnął już w przyległe lasy, i coraz bliżej ściska Kozaków. *Nebaba* zniecierpliwiony nieczynnością *Szwaczki* zgromadza powstańców, staje na ich czele, i porzuciwszy w lesie niewytrzeźwionego starca, posuwa się naprzód ku Kaniowowi. Lecz jeszcze dzień jeden odwleka zgubę zamku. Dla tém pewniejszego osiągnięcia zamiarów zemsty, umyślił był *Nebaba* zakraść się w cieniach następnej nocy pod mury Kaniowa, i dostać go przemocą, rozumiejąc, że ufność rządcy, położona w żołnierzach polskich, którym zlecił baczenie i śledztwo poruszeń w obozie *Szwaczki*, wszelką z téj strony bojaźń oddaliła. W czém tak dobrze począł sobie, że niepostrzeżony przemknąwszy się przez polskie czaty, rozsypał swoich Kozaków po zaroślach, tuż pod samém miastem, żeby, za nadejściem nocy, gotowi byli lecieć do szturm. Traf przygodny zrządził, że ten zamiar nie doszedł do skutku. Przeciwnie wszystko mściwemu *Nebabie* niepochybną zgubę niesie. *Orlika* rządczyni gmachu kaniowskiego, nie mogąc przewieźć dłużej na sobie zmuszenia, co tak boleśnie najtkliwszą jęj skłonność rozdzierało, nie mogąc się odjąć żalowi i rozpacz, uniesiona srogą dla rodu panów zwierchnich i gwałciciela nienawiścią, umyśliła zabić męża, i dopełniła tego czynu w nocy, krwawy zamiar osłoniwszy kłamliwem przymileniem niewieścięj czułości. Wytrzeźwiony *Szwaczka*, gdy postrzegł, że go niewierne kozactwo porzuciło, co wskok leci do

Kaniowa, i uprzedzając Nebabę, nagradza swoje niedbalstwo podburzeniem tamtejszych chłopów. Nebaba tymczasem postrzeżony w ukryciu swoim od polskiego szpiega, który pod zmyśloną postacią starca, żebraka, czy dudarza, tajemniczym zjawieniem się i zniknięciem swoim, bardziej zaś jeszcze niemiłą z minionych lat powieścią, serce jego tak boleśnie zakrwawił, już odtąd zostaje pod ścisłym Polaków dozorem. Ku wieczorowi zbiera swoich. — Wyruszają. — Dwaj żołnierze polscy przebrani po kozacku, świadomi języka, łączą się z nimi. Noc coraz bardziej ciemnieje. Jeden z przebranych szpiegów ofiaruje chęć swoją przewodniczenia po błędnych drogach. Naprowadza ich manówcami na oddział Polaków. Drugi wystrzałem znak daje. W okamgnieniu hufiec *Nebaby* otaczają liczniejsi nieprzyjaciele. Zaczyna się bitwa, w tém postrzeżono pożar zamku. *Szwaczka* już go był dobył, zapalił, i wewnątrz uganiając się za rządczynią, którą zbrodnia obłąkała, zginął razem z nią samą, i większą swoich częścią pod stropami przetłałego gmachu.

Szeroka na niebie łuna czerwonego blasku płomieni przyświeca *Nebabie*. Rozpacz kieruje jego uderzeniami, i nowych sił mu przyczynia w pojedykowych zapasach z mężnym Polakiem, który utracił pałasz, zrazu ustępuje natarczywości przeciwnika, lecz po chwili kruszy jego szablę, i téj szczątkami liczne rany mu zadaje. Nurzający się we własnej krwi ataman Kozaków słyszy głos *Kseni*, która oddawna téj bitwie z boku się przypatrywała. Nie broni jój przystępu; owszém wedle przemożności swojej w takim położeniu, zmyśla obojętność, dla ukarania zadaniem nowéj rany, nienawisnego widziadła, zesłanego jakby z podziemnych krain na kaźń za przeszłe jego grzechy. Poczém sam utracą zmysły i dostają się w moc Polaków. Oddział jego zniesiony. Polacy spieszą ku ruinom zamku. Żadna pomoc urato-

waćby go nie zdołała. Lecz zwycięzcy chcą, i mogą ukarać sprawców takiego spustoszenia, których wzięli w niewolę. Gruzy zamku przemieniły się w warsztat katowski. Do sprawiedliwości przydano okrucieństwo, wbić na pal ponad bramą zamku żywego jeszcze Nebaby. Innych uszykowano w biesiadujące niby grupy, żeby na placu łupieskiej sprawy swojej wśród wolnych płomieni konali. Nebaba na palu wbity tyle miał jeszcze przytomności, że mógł widzieć wszystko co się koło niego działo. Wówczas to nową oszpecona raną wysuwa się z gruzów *Ksenia*, przybliża się, wspina na pal, i całuje kochanka ostatniem, śmiertelnem pocałowaniem, którym mu na wieki usta zamyka. *Nebaba* kona; nie długo skonać musiała i *Ksenia*, bo jej zwłoki widziano w bliskości tego miejsca.

Taka osnowa poematu Seweryna Goszczyńskiego. — Charaktery jego nie są tak szlachetne jak w powieści *Malczeskiego*, ani tak zajmujące *sytuacje*. Inna też rzecz, inny zawód. Wielkie jednak massy ogarnął! Zresztą: co tylko w scenicznym działaniu, w *akcyi* dramatycznej z pierwiastków swoich, przed naszymi oczami się rozwija, rozplata, niepochybnie utworem jest i sprawą prawdziwego artysty, prawdziwego poety. Piękny fragment, piękna scena, szczęśliwie skreślony charakter téj lub innéj osoby zajmą na chwilę, i chwilowe wzbudzą oklaski; lecz tylko całość głęboko pomyślana, głębokim rozmysłem artystowskim, nigdy zapomnieniu nie ulegnie. Nadać ruch massom, rozwikłać działanie, — w tém całe misterstwo geniuszu. *Genetyczna*, ruchoma byź musi jak umiejętność, tak poezya. Ten *genetyczny*, rodzajowy charakter postrzegam w poemacie Goszczyńskiego; z téj przyczyny nie waham się policzyć je do rzetelnych ozdób literatury polskiej, nie zbijając bynajmniej słusznego zarzutu niepoprawności, owszém rozciągając go nawet dalej do samego téj powieści układu, gdzie rzecz, osobliwie ku

końcowi, nie tak jasno i zrozumiale wyłuszczone, jakby życzyć należało. Znać pospiech tu i owdzie, znać skwapliwość; a z tego zawsze rodzą się nieszykowność, ustěrki, zбочenia.

Powie kto: „nie godziło się prostego Kozaka wysadzać na bohatera poematu!“ — W czym atoli niemasz nie przeciwnego zamiarom autora. Kozaków, jakimi byli w istocie stawia przed oczy nasze. To jedynie miał na celu, tego dokazał. [Bohaterem poematu może być tylko Kozak, ale nawet żebrak, włóczęga.] Komuż rzeška postać tego Nebaby w kosztownej burce, w wytwornym atamańskim stroju, komuż się nie podoba? Któż go wśród hajdamackiej czerni nie rozróżni z dumy na czole, po oblicza krasie? Jak sam zwierzełni Pan polski tak przed panem hardy, duszą był dziewcząt i *wieczornic*. Ten czarny wąsik jego co nad różowemi zwijsa się ustami, ten wzrok co przy brwiach ciemnych tak raźnie odbija, ten kształt postawy spiętej burką, co się tak wydaje w wspaniałym pochodzie jak maszt *bajdaku* lecącego w zawód z wiatrem po Dnieprze! Nie prawdziwyż to wizerunek? Nie zajmujące, nie trafne schwycenie rysów narodowych i charakterystycznej fizyonomii narodowej? — „Szczęśliwa, którą zaczepi uprzejmie; szczęśliwsza, którą uściśnie, najszczęśliwsza, której wstążeczkę w *seledec* zaplecie.“ To w milczeniu rozmyśla o zemście i miłości; to przygania *Szwacze* ostremi słowy, że leniwy i opój, — wreszcie towarzyszków przeciwko niemu podburza, i w zapłacie za dzielną wymowę gnuśnemu starcowi przełożeństwo odbiera! Dzikie, leśne serce jego. Popędliwy, niesforny, zuchwały, mściwy, zakochany, w umiesieniu nie czyniący sobie żadnego zmuszenia, okrutny. Z duszą i ciałem taki sam jakimi byli rzeczywiście owi Kozacy, o których wiemy z wieści i dumek.

Żadną miarą, zdaniem mojem, niechaj kto mówi co chce, tej hajdamackiej czerni z literatury polskiej,

(jak niegdyś z społeczeństwa podnioślejszem zapewne sercem niż mądrą polityką) wypłaszać nie powinniśmy. To nieodrodne plemie dzikich stepów potrzebne zdaje się naszej poezji, jak przedtém w usługach rzeczywospolitéj odganiało od dziadów naszych postrach tatarskich i nogajskich najazdów. — Ów *Szwaczka* z czarnym na twarzy szramém, u którego wąs długi zwiesza się na pierś obroszą, ów ocięzają rozbójnik na *Siczy*, ów stary opój w powieści Goszczyńskiego źleż wydany, albo nie trafiony doskonale, kunsztownie? — Niechaj nas ten grób nie obraża. Bo to rzadki oryginał, i w pośród pierwotworów flamandzkiej szkoły zabrałby niepoślednie miejsce.

Wierne przeobrażenie, rysy, właściwość wydobyta z gruzów, trafione lica, postacie dosadnemi ciągami pędzla, bijące w oczy przeciwieństwa to pogańskiej Litwy, to chrześcijańskiego krzyżactwa, to zaporozskiego ludu, — owoż historyczne malownictwo poetyckiej literatury naszej, które takim wdziękiem jaśnieje w pismach *A. Mickiewicza*, *B. Zaleskiego*, *S. Goszczyńskiego*! Jest to, że tak powiem, podstawa, tło, grunt *realny* poetyckiego w tém systemie *idealizmu*. Cóż pomogą przepisy delikatnego gustu, jeżeli je przyłożymy do tych śmiałych n. p. wyrażeń autora *Grażyny*:

Doznali męża Litwini z tych znaków;
 Więc cicho jeden do drugiego szepce
 To jakiś urwisz od psiarni krzyżaków
 Tuczny bo pruską krew codziennie chlepece!
 O gdyby nie był nikt tu więcej z warty
 Zarazby w bagnie skąpał się ten plucha;
 Aż pod most pięścią zgiąłbym łeb zadarty,
 Tak oni mówią, on niby nie słucha;
 Lecz musiał słyszeć, bo się bardzo zdumiał,
 A chociaż Niemiec głos ludzki rozumiał.

Szymanowski tłómacząc przez siedm lat *Świątynie Wenery*, za żadne wieńce i mirty febów nie użyłby wyrażień: — *urwisz, chłepce, plucha leb zadarty*. Delikatność i poprawność!! Cóż rzekną ci, co ustawnie wznawiają te maxymy zniewieściałego gustu, na owe silne, dobitne *beotyckie*, malujące wyrażenia, które z ómy tak starych lat wychylają na widok powierzechowną ich szatę? — Zbierajmy rys za rysem, i słowo po słowie; każde odcieniowanie, każdy rzut myśli miejmy za godne uważania. Jakież jest ten *Litawór*? Jakie jego chęci? Owe znowu kołpaki rysie, ta niedźwiedzia odzież litewskiej młodzi; a z drugiej strony ten Niemiec nieruchomy na koniu, co nabija strzelbę, i z różańca mówi pacierze, cóż to za widoki? — A też idylliczne, pasterskie figury *Brodzińskiego*? Te śliczne stroje w Wiesławie, ta mowa, tańce, gody weselne Krakowiaków i Krakowianek?

Obyczaje, ubiór, wysłowienie, wszystko na jaśnią wyciągnione. Wszystko w tej literaturze zziemianiało i polszczyje. Wszystko ma dzielność swoją, wrodzoną moc, powab, sworność. Wszystko się w pewien kształt składa. Z bezcielesnej myśli jednym wywołane technieniem postaci, obrazy, widma! Z różnych stron, z różnych części i okolic Polski zapomniane ozwały się głosy. Rodowitość nasza w nie jednej ukazała się postaci. Wszystkie razem liście na drzewie tak długo skamieniałem i niemém ojczystej poezji zaszumiły. Coś niem wstrząsnęło niewidomą mocą od ziemi do korony, że teraz szeleści, i rusza gałęziami w wiatru powiewie, i mruczy i gada jakby odczarowane. Piękny to instrument, — śpiewające drzewo! Różne wydaje tony od najniższego, najgrubszego przez pośrednie dźwięki skali do najwyższego, najcieńszego, jak w strojnej orkiestrze złożonej z wielu dud, piszczałek, dętych i rżniętych naczyń. Któż to wszystko wypowie? — Oto w tej dzisiejszej poe-

tyckiej literaturze naszej mamy westchnienie do Stwórcy nieba i ziemi w hymnie *Woronicza*. Jest to modlitwa przed burzą. On wyliczał dobrodziejstwa opatrności dla narodu polskiego wyświadczone; kolejną przechodził dzieje nasze od początku do końca, jedną ale głęboką myślą rozerwanego przymierza Twórcy z miłym jemu ludem wszystkie swoje farbując utwory. On ustawnie mowę swoją podwoził ku tym słowom u Jeremiasza zapisanym: — „klaskali w dłonie przechodzący drogą, poświstywali i wstrząsali głową mówiąc: bram waszych powstać okopconą, i toż to jest miasto niegdy od tylu tysięcy oświeconych użytecznych mieszkańców osiadłe.“ To najstarszy poeta w kościele pamięci narodowej. Wziął na to, zdaje się, poświęcenie, żeby przy ołtarzu przeszłych czasów służbę sprawował i czuwał, żeby płomień gorejący na nim nigdy nie wygaś. Dobrze pełnił powinność swoją; dla niego przeszłość nie była ani skorupą garncarską, ani dymem gryzącym oczy. — Wtenczas kiedy inni szukając chluby z postronnego dowcipu odstrychnęli się od prawdziwej prostoty i piękności, on sam jeden rozmyślał o narodowym pieśnio-księgu; a wzniosłszy ducha wysoko, na sam wierzchołek Libanu, dawidową przestrajał arfę. Jest także inny mąż żywy, historyczny w tej naszej literaturze, którą ustawnie pomnażał i wzbogacał; która już w dziejach żyje jego życiem, — wieszcz z urodzenia i powołania, ze wszystkiego co bądź kiedykolwiek mówił, pisał i czynił, z samego nieledwie wejścia swęj sędziwej starości, z tych białych włosów, co skroń jego wieńczą i na ramiona spadają, z tych narzecz nie nigdy nie wygasłych wspomnień ojczystej historii, które oblicze jego rozjaśniają i mgłą osnuwają poetycką, kiedy się po naszych przechadza ulicach. To Julian Niemcewicz! — Ta literatura ma świetne uniesienie liryczne, i najpiękniejszą idealność w nadobnym misterstwie i indywidualnym talencie Adama Mickiewicza, ma

historyczne malarstwo w stylu porywającym Zaleskiego, w *Grażynie*, i powieści Malczeskiego. Ma nakoniec fantazmagoryczność swoją i prawdziwą poetycką alchymią w oryginalnym, dziwnym geniuszu Goszczyńskiego. Z różnych składa się atomów, z różnych pierwiastków, — realnego i idealnego, snycerskiego i muzycznego. Tło jój różnowzorowe, różno-barwe.

O tej poezji naszej *objektowej* i *indywidualnej*, o tej jój wielkiej rzeczywistości i zamyśleniu fantastykiem, ledwo nie to samo rzeczy można, co *Montaigne* starą francuzczyzną powiedział o mowie ludzkiej, jakoby była: *un art leger, demoniacle*.

Toć jest co nazwałem na początku tego trzeciego rozdziału: *architektoniką idealną efektów i wrażeń* w systemie naszej dzisiejszej poetyckiej literatury! *Massy* światła i cienia sprawują skutek zamierzony na malowaniu płótnie. Od stosunku między *realizmem* i *idealnością* zależy także skutek w systemie poetyckiej literatury. Rzeczywistość i dumanie, realizm i idealizm sztukmistrzów polskich: — otoż wielkie *massy*, nierównie jednak w dzisiejszej literaturze naszej rozdzielone; ponieważ w *oscylacji* poetyckiego geniuszu postrzegam wyraźniejsze zboczenie na stronę idealizmu i melancholii. I to ma swoją słuszną przyczynę. Tak byź musiało w narodzie zawojowanym. Niechaj tak będzie. W poezji odbijała się publiczna niedola.

Wymieniłem takich tylko pisarzy, którzy zdaniem mojem, czynią największy zaszczyt dzisiejszej literaturze polskiej. W ich dziełach widzę *reprezentacją* imaginacji i fantazyi polskiego narodu. Powiniennem był mówić także o pieśniach lirycznych *Goszczyńskiego*. Ale nie wyszły jeszcze z druku. Innych z tak zwaną *szkołą romantyczną*, — naśladowców to Goszczyńskiego, to Mickiewicza, to Zaleskiego uważam jako samosłańców ciskających się do powołania poetyckiego bez ducha i daru.

— Pisarze z tak zwanéj szkoły klassycznej nie wchodzą w obręb mojego dziełka; mają oni licznych stronników i wielbicieli; mają talent przyznany. Nie podaję tego w wątpliwość; lecz mówię o nich niechęć, bo inne jest moje zdanie w téj mierze. Czytając ich dzieła nie zdaje mi się, jakobym odprawował z kosturem pielgrzymiskim wędrowkę po téj ziemi, gdzie leżą kości i prochy dawnych pokoleń naszych. W krainie ich zmyślenia niemasz téj mocy niewidoméj, która nas ciągnie ku sobie telluryczną własnością każdego pierwoworu. Sądzę nawet, jakoby kolory ich poetyckie były takie same, jakie mineralogowie *naleciałemi* zowią; kiedy n. p. cząstki obce mineralne powierzchnią kopalnego ciała pokryją farbą odmienną od koloru rodziméj jego masy.

Taka jest nasza poetycka literatura. — Któż się chlubią nie uniesie wyrozumiawszy ducha zamkniętego w tém systemie? — W czyjeż serce gorętsza iskra nie wejdzie? Dziwném zrządzeniem zjawiła się pośród nas taka poezya! Pierworodna, nie naśladowana, rodzinna, majestatyczna.

Wyniknęła-li z głębokich skrytości i tajemnych wzruszeń? — Cóż oznajmuje? Odrodzenie się na duchu.

To systema poetyckiej literatury naszej w początkach swoich jest świetniejsze od systematu daleko liczniejszych tworów w wieku *Stanisława Augusta*; świetniejsze od systematu daleko sławniejszych tworów i głośniejszych w poprzek świata z wieku rzymskiego *Augusta*.

Teraźniejsza poetycka nasza literatura jest tak polska i tak pierwotna, jak nigdy literatura poetycka w Rzymie, ani tak rzymską, ani tak pierwotną nie była.

Niechaj nikt nie mniema, jakoby to zdanie czeza chępliwie natchnęła. Gruntuję się w tém na fundamentalném założeniu pisma mojego. Ścisła tylko *konsekwencya* wiedzie mnie do takiego wniosku.

Nikogo nie chcę mamić paradoxami. — W teraźniejszym systemie naszych poetyckich tworów zaczynamy pojmować samych siebie. Systema to jest *objawieniem* się przeszłości historycznej w literaturze, i skarbnicą pojęć współczesnej cywilizacji. Do tego Rzymianie nigdy nie przyszli w naśladowanej poezji swojej.

Wracam do punktu, z kąd wyszedłem.

Znać siebie, jest to mieć grunt pod sobą i wewnątrz ujęcie.

Człowiek jako jednostka, jako osoba przychodzi do tego uznania skoro myśleć zacznie.

Jednostka zbiorowa (naród) tym samym sposobem przychodzi do tego uznania, — to jest w wyciągnionej na jaśnią myśli ogólnej, — w systemie swoich działań i tworów umysłowych.

Takie systema jest *literaturą*, którą naród może mieć ujęcie samego siebie, i uznanie w swoim jestestwie.

Literatura reprezentuje jego władze intelektualne.

Imaginacja i fantazja umysłu ogólnego objawia się w dziale oryginalnych tworów poetyckich i kunsztownych. Pamięć w tworach historycznych. *Um* i rozum w filozofii, w umiejętności, w oderwanym myśleniu.

Na grze tych wszystkich władz, na ich bezprześcanném działaniu zależy istota narodu.

Jeżeli którakolwiek z tych usposobień intelektualnych w nieczynności zostaje, i na zewnątrz się nie wyraża, wtenczas *jednostka zbiorowa* nie ma zupełnego i doskonałego uznania w jestestwie swoim. Jestestwo to nie zupełnie rozwinięte; albo jeżeli pierwój było rozwinięte, a następnie z pierwotnej wychodząc dzielności chromieje, i traci używanie téj lub innój władzy: czas ten bywa zawsze czasem słabości, starzenia się, niknięcia. — Roztrząsać literaturę jakiegokolwiek narodu podług tych psychologicznych względów, jest to poddawać

umysł publiczny, powszechny rozkładowi i niejako sekcyi anatomicznej.

To obróć do Rzymian. — Jako tragedia ciągnąca się przez wieki jest historia rzymska. Najrzęczniejsi aktorowie téj sceny starożytnego świata przechodzą wszystkie inne narody sztuką dziejopiską. Ku schyłkowi rzeczypospolitėj i później, nie dopuścili wielcy pisarze, żeby to co godne było przechowania w niezamierzone czasy, niepamięć zatarła. Rzym, ten polityczny Lewiatan starożytnych ludów, taki, jakim był różną koleją wzrostu swój potęgi i zepsucia, maluje się w fragmentach *Sallustiusza*; w szlachetnym, prostym, jasnym stylu *Cezara*; w ozdobnej powieści *Liwiusza*; w mocy, w głębokiém wejrzeniu na serce człowiecze i nigdy niezrównanych wysłowieniach *Tacyta*. Któryż naród w starym świecie miał taką literaturę historyczną? Grecy we wszystkiém inném wyżsi od Rzymian, z każdego innego względu trzymający przodek przed nimi, w téj jednak mierze im nie wyrównują. Lecz to właśnie z przykładu Rzymian wiedzieć mamy, że pisane dzieje rzetelnego wsparcia nie niosą słabnącej w umyśle narodowym pamięci, jeźli téj nadobne sztukmistrzów dzieła i zmyślenia poetów, osnowane na ojczystych tradycjach i wyciągnione z rozkorzenionėj głęboko wiary, wzajemnie się mocują i nie krzepią. Historia, szczególniej początkowych czasów, tym poetyckim nie ubarwiona wdziękiem, w tém przeobrażeniu artystowskiém przed oczy nie przełożona, im dalej tém bardziej ciemnieje i staje się niezrozumiała, — albo jako strumyk odcięty od pierwotnego zdrojowiska, schmie, niknie. Powieść kronikarska z wierzchu tylko rzeczy dotyka. Te gołe fakta mają przecież wielką wartość! Są to jako węglem, albo kredą z gruba narysowane kształty, które za staraniem malarza życie i ducha przywdziać mogą. Jakiż stosunek zachodził między poetyckimi czasami historii rzymskiėj,

a poetycką Rzymian literaturą? Żaden prawie. Nie było związku między pamięcią i imaginacją tego ludu. — Mieli zapewne Rzymianie uznanie samych siebie w swoim jestestwie tak długo trwałém i nierozdzielniém. Ale to co nazwałem *uznaniem*, gruntem bytu, ujęciem wewnątrz było u nich, że tak rzekę, *empiryczne* tylko, nie *idealne*. Duch rzymski wyraził się samą rzeczą praktycznego życia, działaniem, przewagami; ale nie wyraził się w systemie idealnych tworów, oderwanych pojęć i myśli. — Nie mieli ani filozofii swojej, ani poezyi.

Jaka była rzymska cnota, jaki charakter, jakie obyczaje, jaka wielkość, pokazało się to w słynnych po wszystkie czasy podbojach i polityce Rzymian. Lecz tego nie znać w ich poetyckiej literaturze. — Mieliz Rzymianie własną imaginacją, jak Grecy? Mieliz jak dzisiejsi Polacy swoją poezyą rodzinną, nie naśladowaną? — Ich systema poetyckiej literatury byłoz ugruntowane na odwiecznej posadzie historycznej? Odbilyz się w niem rysy poetyckiej przeszłości? — Mieliz choć jedną powieść tak ojczystą, i tak miejscową, jaką jest n. p. *Marya*, *Wiesław*, *Grążyńna*, *Rapsod rycerski*?

Nie stawało-li im wątku? Czy ochoty? — Najpewniej, że i nie pojmowali w czém tkwi istota poezyi. Natura nie pochlebiła Rzymianom w udziale tego daru. Napróżno uśmiechały się do rymotworców, biesiadujących za stołem *Augusta*, wdzięczne postacie stariej *Italii*. Pasma zdarzeń samo przez się fantastykiemu nawijało się zmyśleniu. To Romulus, — to Horacyusze, i Kuriajusze, — dalej podniosły *Tarquinius* i *Lukrecya*, a dalej jeszcze nieprzerwaną koleją Porsena i Scewola, — nakoniec Koriolan! To wszystko przecież nie tknęło zimnej duszy łacińskich wierszopisów. Przez wieki podawał Regulus ulubieńcom Mecenasu bratnie, rozkrwawione dłonie. Wzruszyliż się losem tego bohatera? Woleli raczej cudze przekowywać *sagi*, podania. Nie pojęte krzywego sądu oma-

mienie! Na scenie rzymskiej wystawiano Ifigeniją i Edypa, Prometeusa, i Atrydów, — same cudzoziemskie, greckie sprawy; a *Kornel*, i *Kolin* rzymskich wskrzeszają bohaterów na scenie francuzkiej i niemieckiej. Pierwszy z Liwiusza napisał mierną sztukę: *Horacjusze i Kuria-cjusze*.*) Drugi na wiedeńskim teatrze wystawiał *Regulusa* i *Korjolana*. Obadwa usiłovali wrócić poezyi to co było jój niezaprzeczoną własnością.

Wzgardzili Rzymianie swoją uczciwą, ojczyzną *tradycya*. Wzgardzili ojczyzną wiarą, i pierwotnemi *sagami*, dowcipy i rozумы swoje na helenizm wysilając. I im także, jak Francuzom za rządów Ludwika XIV., przypadło do smaku greckie, klassyczne misterstwo. Jakże drogo to wyłączne przepłacili upodobanie! — Darńo przestrzegał stary Kato. Darńo powielekroć uchwalał senat rzymski wygnanie greckich sofistów, wykretników, retorów. Grekomania wzięwszy górę, wszystkich opanowała umysły. Wkrótce też ustał związek między pierwszemi, i pośredniemi rzeczypospolitą czasami, Postronne obyczaje, obca rozwiożłość, cudze zepsucie, i zbytki skaziły początkową prostotę i uczciwość rzymską. Zerwała się nie wnętrznego przypomnienia. Wreszcie niepamięć przywiodła umysł publiczny ku ostatniemu w rozterkach domowych obłąkaniu. *Ennius* chełpił się, przechwalał jakby z wielkiej rzeczy jakiej, że pierwszy z Rzymian w niwecz obróciwszy starą italską poezją, greckie hexametry w łacińskiej mowie niezgrabnym, i kulawym naśladował wierszem.

Pisarze rzymscy odstąpiwszy od swojej narodowości rozmiłowali się w jałowem naśladowstwie. Ich poezya nie jest historycznym, jak helleńska, pomnikiem. *Fryderyk Szlegel* jak może usprawiedliwia to zboczenie. *Spycha*

*) Wprowadzał i Szekspir rzymskich bohaterów na scenę, ale te utwory nie są najcenniejszemi jego dziełami.

całą niemal winę na okoliczności. Utrzymuje, że nie mogło być inaczej, zdanie swoje popierając bacznym względem na politykę. — „Rzecz godna uważania“ — są słowa tego uczonego krytyka, — „że Rzymianie potylekroć próbując sił swoich w poezji dramatycznej, nigdy przecież do tego zdarzeń, jakie im ojczyste podania i krajowe następczały dzieje, nie obierali; aczkolwiek te zdarzenia tak są poetyckie i dramatyczne, że je nowsi traicy wydobyszy z zapomnienia, na dzisiejszą wprowadzili scenę. Lecz kto pilniej wejrzy w charakter właściwy tój historycznej poezji, łatwo postrzeże dla czego tak być musiało. Uczucia patryotyczne zamknięte w owych podaniach razilyby przypominaniem na scenie zbyt świeżych wypadków. Weźmy naprzykład historiją Koriolana. Któryż z poetów rzymskich byłby się odważył tego patrycjusza, takim, jakim był rzeczywiście, to jest, unoszącego się zawziętą przeciwko plebejuszom nienawiścią, wystawić na teatrze, w owym czasie, kiedy usiłowania Grachów zmierzały ku ukróceniu tój samej dumy patrycjuszów, i obwarowaniu swobód ludu rzymskiego? Jakiż widok byłby stawał na scenie rzymskiej Kariolan, wygnaniec, w słusznym poniekąd oburzeniu miotający ostre, zelżywe słowa na swoich ziomek? Szczególniej pod owę porę, kiedy Sertorjusz, najzaciejszy z ostatnich Rzymian, sam także na wygnaniu tułał się po Luzytanii i Hiszpanii, tam rozmyślając o ocaleniu rzeczypospolitej, i założeniu nowego Rzymu? — Któżby był wreszcie zniósł widok Koriolana na czele zwyciężkich nieprzyjaciół grożącego zgubą własnej ojczyźnie, kiedy Sulla z zbrojnym wojskiem w rzeczy samej postępował ku Rzymowi?...“

Cożby się tym sposobem usprawiedliwić nie dało? — I któżby nie wyszedł taką obroną z najcięższego zarzutu? Lecz, zdaniem mojem, pozorniejsze są niż prawdziwe te przełożenia *Szlegla*. Nie idą w tój mierze jego wymówki. Właśnie też poeta dramatyczny w czasach *Gra-*

chów niczém niebyłby tak dogodził pospolitemu użytkowi (jeżeli tylko poezya co wspólnego mieć może z pożytkiem, i polityką), niczém nie byłby tak dobrze usłużył sprawie ludu, jak wystawieniem na scenie dumnego przywódcy stronnictwa patrycjuszów, człowieka podniosłego serca, bystrego rozumu, nieukróconej burzliwości. Zelżywe wyrazy Koryolana nie byłyby nikogo zgorszyły, gdyżby, to nieukojonemu żalowi, i cierpieniom wygnańca przypisano. Wreszcie na widok Koryolana, niosącego zginienie rzeczypospolitej z nieprzyjacielskimi zastępami, byłyby się zatrzęsły filary i ściany kolosalnego gmachu od oburzenia i zgrozy słuchaczów. Duch męztwa byłby wstąpił w prawe serca rzymskie, i Sulla byłby doznał większego oporu. — Niechaj co chce mówi *Szlegel*, rymotworcy rzymscy żadném usprawiedliwieniem nie wyjdą z tego obwinienia, że rzecz tak ojczytą, tak rzymską, tak poetycką, dramatyczną, nie ukazaną na scenie narodowej, w niepamięć puścili. — Czyliż następnie wielka popularność Cezara Augusta, pochlebiającego miłości własnej Rzymian przestrzeganiem powierzchowném dawnych nawet form znikłej rzeczypospolitej, lubo rzeczywiście on sam nie ograniczoną sprawował władzę, i owę, w którą *Szlegel* ugodził, nie uprzątęła przeszkody? Czyż Mecenas i August sami nie skłaniali ulubieńców swoich do pisania w rzeczach ojczytych, z podań dalekich, narodowych? Czyż ustawnie swęj mowy ku temu nie podwodzili? Czyż o tém sam Horacy potylekroć nie wspomina? — Albożto trzydziestoletnia wojna w Niemczech umysłów nie rozjątrzyła? Nie rozerwałaż mniemań, pojęć, wiary, więćej jeszcze niżeli w Rzymie rozterki domowe? A przecież nie odwiodło to *Szyllera* od napisania trajedyi *Wallenstein*, którą wystawują po wszystkich teatrach niemieckich, w samym nawet Wiedniu; lubo *Wallenstein* o niczém szczerzėj nie przemyślał jako o wstrząśnieniu, wyciągnięciem ręki swojej po koronę czeską, monarchii austryjackiej.

Prędzej podobno temu daćby wiarę można; że jak skoro Tarent, cała ziemia Italska, i Sycylia, Macedonia i Kartagena, Hiszpania i Achaja zawojowane zostały, panowie znanego wówczas świata, wstydzi się może szczupłych początków swoich, nie chcąc zasięgnąć pamięcią małego Rzymu, który kiedyś walczył z Sabinami i przez dziesięć lat *Weje* oblegał. Przetoż odłożyli na stronę wieść swoją bohatyrską, i narodowe podanie. Podobni w tém owym ulubieńcom fortuny, tak zwanym od Francuzów *parvenus*, co przyszedłszy z ubóstwa do bogactw, i wielkiego dostatku, swego rodu się wyrzekają; a daliby połowę mienia za to, żeby go na wieki głucha zatarła niepamięć.

Nie odstąpiłem od rzeczy mojej tém wkroczeniem w literaturę łacińską, na której niemal wszyscy pisarze nasi zygmuntońskiego wieku, jako i powiększej części za rządów Stanisława Augusta kształcili się, której ducha niejako w polską przybrali szatę. Owszem zajmując tę literaturę razem z naszą dzisiejszą pod jeden szczególny widok, i uważając ją z tego samego względu podpieram i mocuję myśl, na której wszystko stoj w tem piśmie; tę myśl: że naród jedynie tylko w porządku swoich działań, i tworów intelektualnych przychodzi ku uznaniu samego siebie w swoim jestestwie. Nie pobłądzi zapewne kto tę miarę przyłoży do każdego systematu estetycznego. Jest to szeroki obwód, gdzie wiele rzeczy zmieścić się może. W tém rozumieniu powiedziałem: że dzisiejsza poetycka literatura nasza jest tak pierwotna, tak ojczyzna, tak polska, jak nigdy poetycka literatura w Rzymie za Augusta Cezara, ani tak rzymską, ani tak pierwotną nie była. Zaiste śmiałe zdanie! Ale nikt mnie nie zarzuci, jakobym przeszedł miarę w wysokiém mniemaniu o talentach i dowcipie zacnych rodaków i spółziemian moich, kto pilnie wejrzy w to co położyłem za fundamentalną zasadę niniejszego wywodu. Nie idzie mi tu o liczbę, ani

o rozciągłość, ale o wewnętrzną, artystowską wartość szczególnych tworów, tudzież o ogólny kierunek i *expressyą* ducha w całym systemie poetyckiej literatury. Otóż we względzie tej *expressyi*, i tego kierunku, który tak po-myślnie rozwijać się zaczął w naszej dzisiejszej literaturze, mamy niewątpliwe pierwszeństwo przed liczniejszą daleko, i bogatszą literaturą łacińską. Odłożywszy na stronę cudzoziemsczyznę zaczynamy swoim rządzić się zdaniem, myśleć swoją głową, wynajdować swoim dowcipem, stwarzać własną fantazyą. Pisarze nasi poszli za natchnieniem własnego talentu! Z gruzów przeszłości wydobyli porządek poetycki, historyczny, ojczyzną rozbłyśniony nadzieją, i blaskiem. Tego nigdy nie dostąpili rymotwórcy łacińscy! — W ich najświetniejszych tworach pozostały ślady, na których nikt omylić się nie może, naśladowstwa obcych, greckich talentów. Jak mogli helenizowali imaginacją swoją. Pisali wiersze na cześć obcych bożków, i rycerzy. Przejeli kształt, i rzecz obcą. — Dzisiejsza poezya polska wyraża myśli i ideje dziewiętnastego wieku; oddaje cześć miejscowym pamiątkom; natchnienie swoje zasila podaniem i wiarą ludu, tej nawzajem niosąc wspomnienie.

¶ Ledwo nie w przysłowie poszło u nas, które z osobli-wym upodobaniem, wciąż jedni za drugimi powtarzają: że Rzymianie zawojowawszy Greków, nawzajem od nich podbitymi zostali okrasą wymowy, dowcipem, sztuką. Zdaje się nawet, jakoby za zasługę zwycięzcom poczytywano, że po swojemu, to jest po rzymsku i myśleć i czuć przestali. Nie jest to jednak tak wielka zaleta! — Świetne przewagi, mnogie zabory, liczne podboje Rzymian takich na ród ludzki dobrodziejstw nie zwały, żeby późniejsza krytyka nie miała wytknąć rzetelnych przywar, i niedostatków tej ich cywilizacji z kądinąd przeszcze-pionej, z włożeniem na literaturę rzymską obwinienia anti-narodowej dążności. — Z pozostałych ułamków nie zbyt wysoko oszacowali krytycy tegocześni stratę dzieł

dramatycznych, jakie na teatrze rzymskim ku schyłkowi Rzeczypospolitej i później wystawiano. I w rzeczy samej, jakież mniemanie obznajomionym z grecką sceną wrażyć mogą sztuki Seneki? Nie musiały stępić uczucia ludu, chciwego wszelkich widowisk, który z takim upodobaniem przypatrywał się krwi rozlewowi to lwów, to słoni, to szermierzy tysiącami ginących na scenie, nie udaną, ale prawdziwą śmiercią? Tkwiał po wszystkie czasy, (jak mówi Wilhelm Szlegel, krytyk biegleszy od brata swego Fryderyka,) ten sęk w charakterze Rzymian, że pierwszy założyciel ich sławnego grodu, piersi macierzyńskich nie pożywał, ale drapieżną ssał wilczycę. Uczęszczali na amfiteatr, gdzie się zapaśnicy mogli byli wyćwiczyć w gimnastycznej zwinności, ale gdzieby się *Sofokles* nigdy niczego nie był nauczył. — Grecy nie lubili takich igrzysk. Gdy za cesarstwa chciano zaprowadzić podobne walki gladyatorów w Koryncie, rzekł któryś z mieszkańców tego miasta: — nim przywyknemy do tak nieludzkiego widowiska trzeba by pierwój zburzyć ołtarz litości.“

Nie lepiej wiodło się Rzymianom w innych oddziałach rymotwórczej literatury. Największy poeta łaciński *Lukrecjusz* zabrnął w rzecz sofistyczną filozofii Epikura, która ani z jego twórczym geniuszem, ani obyczajami rzymskimi i stoickim ich charakterem w lepszych czasach, ani wreszcie z istotą nadobnego misterstwa do miary nie przypadła. Pisząc o dziwach przyrodzenia wedle zasad atomistycznej szkoły, chybił, zdaniem mojem, w wyborze przedmiotu; bo atomy, wulkany, wezbranie wód, natura organiczna i anorganiczna, same przez się nie mogą być materiałem poematu. *Horacemu* po smacznych obiadach u Augusta, stawały niekiedy w pamięci czasy rzetelnej wielkości i chwały rzymskiej. Wtedy najpiękniejszym unosi się zapalem! W tych tylko przemijających natchnieniach, w tych wylotnych błyskach swego ducha jest prawdziwie rzymskim poetą.

Nie wtedy kiedy oschłe prawidła sztuki gładkim wykładła rymem, ani kiedy przywary, które się zkądinąd wśliznęły do Rzymu dowcipną satyrą nicuje; ani wreszcie kiedy układnością dworaka, i talentem przedpokojowego wierszopisa kadzi wonnemi pochlebstwy uzurpatorowi i swoim poplecznikom. Z przykładu Horacego wiedzieć to mamy, że najszkodliwsza atmosfera dla genialnego talentu jest w pokojach i względach władzy. — *Virgiliusz* chciał spalić *Eneidę*. Szczerze czy tylko na okaz autorskiej skromności? Cóżkolwiekby, naciągnięcie trojańskiego podania ku pierwiastkom Rzymu, nie czyni go jeszcze oryginalnym poetą. Wszędzie tuli się pod skrzydła Homera. Krok w krok za nim idzie, jak dziecię za matką. Nietylko istotę, ale i zewnętrzne formy przejął od swego mistrza. Zostaje mu przecież chwała z okraszania pióra, i gładkiego wydania. — Dla czegoż pierwsza część jego poematu w porównaniu z ostatnią iść nie może? Bo w tamtej miał przed sobą piękną powiastkę, o którą się otarł dowcip grecki; w tej zaś, więcej rodowitej, italskiej musiał się wzbijać własnymi siłami. Dla tego też i nie podolał ciężarowi! — Lecz sami Rzymianie wiedzieli czego *Eneidzie* nie dośtawalo. Trudno i w tej mierze przystać na zdanie starszego *Szlegla* (*Fryderyka*), jakoby *Eneida* mimo wszelkiej niedostatki i ułomności swoje, była przecież prawdziwym narodowym poematem rzymskim. *Makrobiusz* *)

*) Jest to nie podrobione, ale przeważne, bo pisarza rzymskiego świadectwo, mieszczące naszego *Marona* w poczet nie tylko naśladowców, ale poprostu *plagiatorów* literackich, którzy cudze za swoje udawają. Oto są słowa *Makrobiusza* (*Saturn. lib. V. cap. 2*):

„Quae Virgilius traxit a Graecis dicturumne me putatis, quae vulgo nota sunt? — Quod Teocritum sibi fecerit pastoralis operis autorem, ruralis Hesiodum? et quod in ipsius Georgicis tempestatis serenitatisque signa de Arati Phaenomenis traxerit? Vel quod eversionem Troiae cum Simone suo et equo ligneo, ceterisque omnibus

powiada, że żaki nawet w Rzymie tego zaszczytu Wir-

quae librum secundum faciunt a Pisandro pene ad verbum transcripserit? qui inter graecos poetas eminent opere, quod a nuptiis Jovis et Junonis incipiens universas historias, quae mediis omnibus saeculis usque ad aetatem ipsius Pisandri contigerunt, et unum ex diversis hiatibus temporum corpus effecerit? In quo opere inter historias caeteras interitus quoque Trojae in hunc modum relatus est. Que fideliter Maro interpretando fabricatus est sibi Iliacae urbis ruinam. Sed et haec et talia ut *pueris decantata* praetereo.“

To samo po polsku:

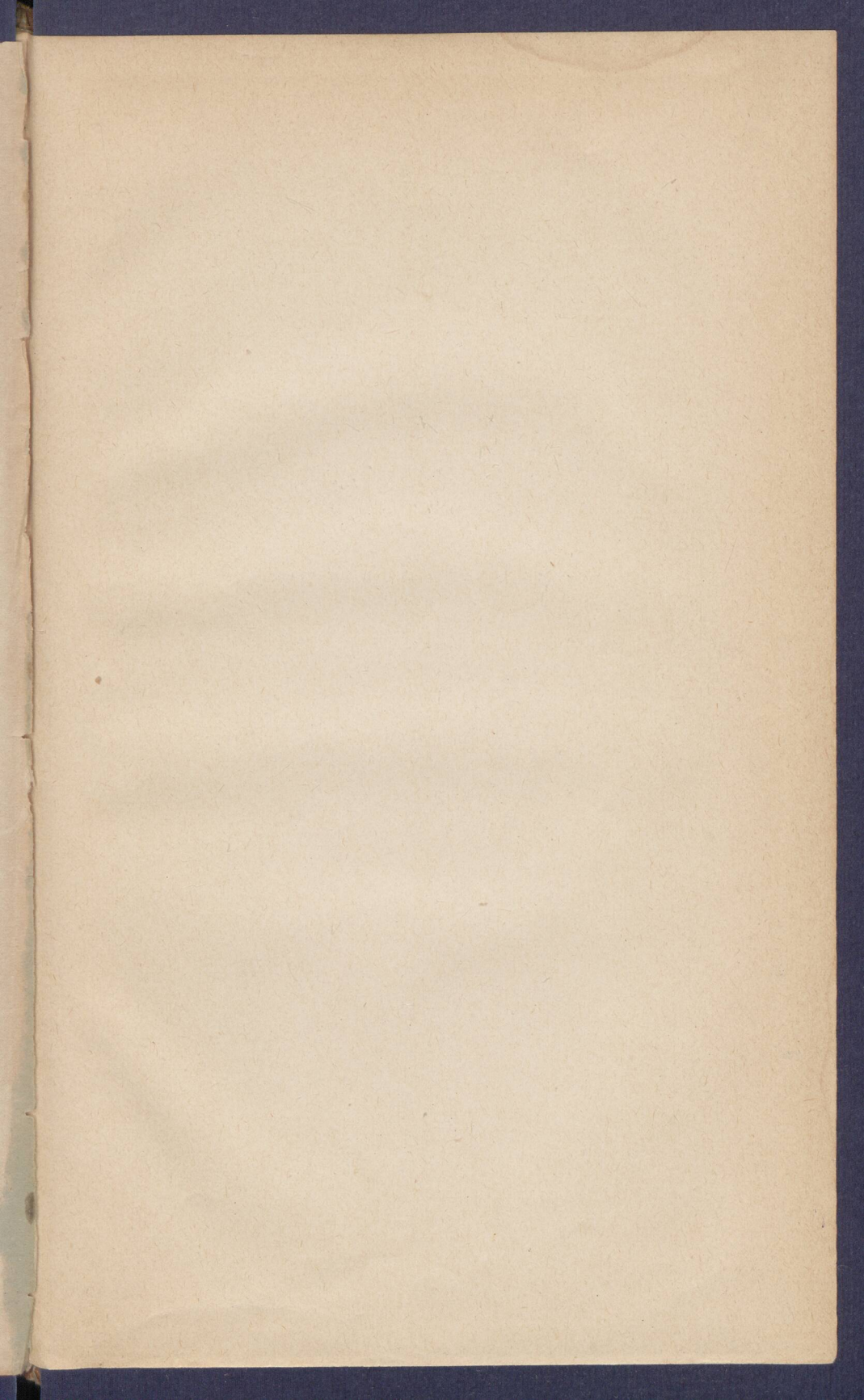
„Mniemacie-li, że szerzyć się będą w rzeczy tak pospolicie znanéj, opowiadając co Wirgiliusz wziął od Greków? Że Teokryta w sielance miał mistrzem, a Hezyoda w ziemiaństwie? I jako w samych Georgikach znaki pogody i słoty powięciągnął z dzieła Arata o fenomenach? Albo téż, że wywrócenie Troi, z Simonem swoim, drewnianym koniem, i innemi, które drugą księgę (Eneidy) składają z Pizandra prawie słowo w słowo przepisał? który (*Pizander*) celuje między greckimi poetami dziełem w jednéj zamykającym treści wszystkie, począwszy od małżeńskich ślubów Jowisza i Junony ciągnące się przez pośrednie wieki, aż ku czasom Pizandra, wydarzenia? W tém dziele Pizander między innemi i upadek Troi tymże samym opowiedział sposobem. Co wszystko *Maro* wiernie przełożywszy (z greckiego na łaciński) uprządl był sobie Ilionu ruinę. Lecz i to i temu podobne, o czém nawet żaki wiedzą, pomijam. — Zważamy, że wyraz *travit* znaczy właściwie *ciągnąć, naciągnąć, przyciągnąć*. Trudno trafniej dzieła Wirgilego ocenić. Naciągane to rzeczy z greczyzny! Nic rzymskiego, nic oryginalnego, pomyslanego w starożytnym duchu italskim. Powiada *Makrobiusz*, że całą drugą księgę *Eneidy* pene ad verbum transcripserit z poematu Pizandra, który jako się pokazuje z przywiedzionych słów krytyka rzymskiego był zbieraczem narodowych greckich podań. I o tém nawet żaki w Rzymie wiedzieli! Wyszło mi z pamięci com czytał przed kilku laty w przypiskach łacińskich jakiegoś niezmiernie uczonego glossatora Eneidy, który utrzymuje zdanie swoje podpierając świadectwami starożytnemi, jakoby i szósta księga Eneidy, równie jak druga miała być tylko kompilacją z greckich pisarzy. — W téj zaś części Eneidy, którąby właściwie *italską* nazwać można czyż nie znać wysilenia i niemocy? A pod sam koniec, jakby zdrożony długą wędrówką czyż nie kuleje Pegaz Marona, i co krok nie potyka się i staje? W całym systemie rymo-

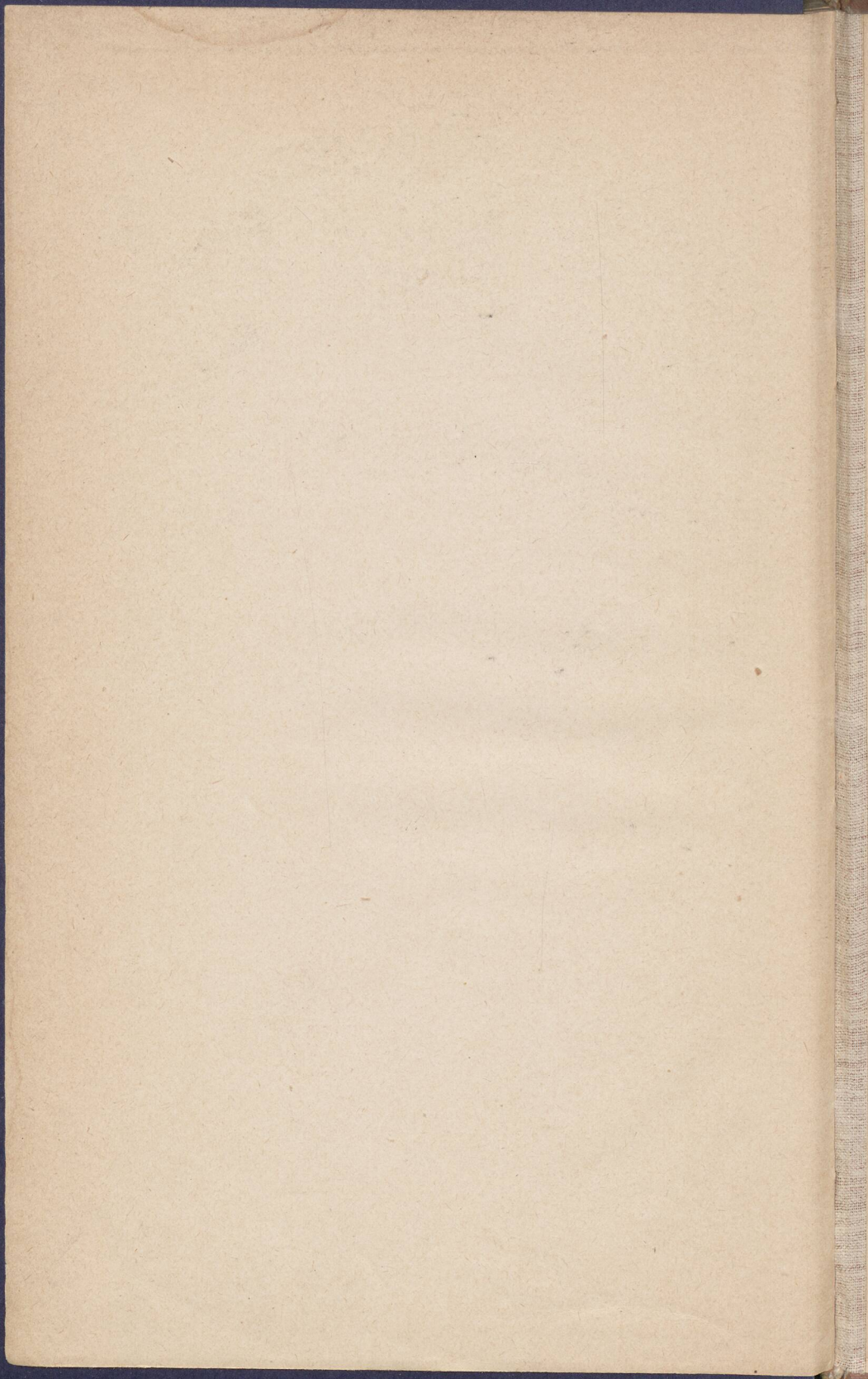
giliuszowi nie przyznawali. — „*Sed et haec et alia*“ —
 pisze Makrobiusz, — „*ut pueris decantata praetero.*“

tworczącej literatury rzymskiej chybiony jest stosunek właściwy między kunsztownym misterstwem i inspiracją. Tamte przemaga, chociaż na proporcji między jednym i drugim tajemnica poezyi zależy. — Zapewnie daleko lepiej wypracowane dzieło od *Eneidy* jest ziemiaństwo Wirgiliusza. Ale kiedy sobie wspomniemy, że i w tym utworze obcym porósł pierzem, czerpając nie lekki zasilek z dzieła Arata o fenomenach, trudno nie dziwić się z kąd Wirgiliusz przyszedł do tak głośnej sławy w poprzek całego nieledwie świata? Ileżby podobnych plagiatów, ile przełacinionej gładkim piórem greczyzny wytknąć nie można w pieśniach nawet lirycznych tak wsławionego Flakka? Blumauer i Ferdynand Chotomski przenicowali Eneidę, Anchizesowicza to w kusym pokazując kubraku, to w peruce z arcapem. Czemuż dotąd nikomu jeszcze w myśl nie wpadło parodyować tym kształtem Iliady, albo Odyssei? Albo też wywołonej Jerozolimy, Luziady i utraconego raju? W rosyjskim nawet języku zdarzyło mi się czytać dowcipnie trawestowaną Eneidę. — Zawsze mi się dziwnym zdawał ten tak opaczny los wspomnianego poematu. Musi to być jakiś nieodgadniony fatalizm, srodze dotykający łacińską poezją podawaniem w coraz nową śmieszność, i jakby strojeniem żartów; coraz nowemi szyderstwa pośmieciami najcelniejszego jój utworu.

KONIEC.

Ap 3170, 01

BIBLIOTEKA UNIW. W POZNANIU

233774